

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KESİŞİMSELLİK: TARİHİ, GELİŞİMİ VE BİRLEŞMİŞ
MİLLETLER'DEKİ YANSIMALARI

Yağmur SEÇKİN
118612021

Dr. Öğr. Üyesi Cansu MURATOĞLU KAÇAR

İSTANBUL
2023

Kesişimsellik: Tarihi, Gelişimi ve Birleşmiş Milletler'deki Yansımaları
Intersectionality: Its Origins, Evolution, and Reflections in the United Nations

Yağmur SEÇKİN

118612021

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Cansu MURATOĞLU KAÇAR
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyeleri : Dr. Öğr. Üyesi Gökçe ÇATALOLUK
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fehmiye Ceren AKÇABAY
İstanbul Okan Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih : 20 Ocak 2023

Toplam Sayfa Sayısı : 148

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Kesişimsellik
- 2) Kimberle Crenshaw
- 3) Feminizm
- 4) Siyah Kadınlar
- 5) Birleşmiş Milletler

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Intersectionality
- 2) Kimberle Crenshaw
- 3) Feminism
- 4) Black Women
- 5) United Nations

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
FEMİNİZMİN VE KESİŞİMSELLİK DÜŞÜNCELERİNİN TARİHİNE	
KISA BİR BAKIŞ: DALGALAR VE DALGAKIRANLAR	5
1.1. Dalga Metaforu: Kapsayıcı mı Dışlayıcı mı?	5
1.2. Birinci Dalga Feminizm: 1848-1920	8
1.2.1. Seneca Falls Konferansı.....	10
1.2.2. Siyah Erkekler Oy Haklarını Alıyor, Beyaz Kadınlar	
Süfrajetleşiyor	12
1.2.3. Siyahlığın ve Kadınlığın İçinde, Oy Hakkı Tartışmalarının	
Dışında.....	14
1.2.4. Sojourner Truth 1797-1883.....	15
1.2.5. Anna Julia Cooper 1858-1964.....	17
1.2.6. Mary Church Terrel 1863-1954.....	18
1.3. İkinci Dalga Feminizm: 1963-1980.....	20
1.3.1. Kız Kardeşlik Sorgulanıyor	22
1.3.2. Çifte Tehlike Kısıncasında Siyah Kadınlar	25
1.3.3. Eklemeci Anlayışlara Karşı Yeni bir Kavram: Çoklu Tehlike... 28	
1.3.4. Combahee River Collective	28
1.4. Üçüncü Dalga Feminizm: 1990'ların Başları	32
1.4.1. “Biz Üçüncü Dalgayız”: Yeni Bir Feminizme Doğru.....	34
İKİNCİ BÖLÜM	41
KİMBERLE CRENSHAW VE KESİŞİMSELLİK KAVRAMININ	
DOLAŞIMA GİRMESİ.....	41
2.1. Ayrımcılık Davalarında Mahkemelerin Tutumu ve Kesişimsellik.....	44
2.1.1. DeGraffend Reid v. General Motors	45

2.1.2. Moore v. Hughes Helicopter, Inc.	47
2.1.3. Payne v. Travenol.....	49
2.2. Kesişimselliği Görselleştirmek için Bir Betimleme: Dört Yol Ağı.....	51
2.3. Feminizmin ve Irkçılık Karşıtı Mücadelenin Sınırlarını Esnetmek....	54
2.4. Ya İçindedir Çemberin Ya da Dışında mı Yer Alacaksın: Kimlik Politikalarını Aşındırmak.....	56
2.5. Üç Temel Üzerinden Kesişimselliği Açıklamak.....	58
2.5.1. Yapısal Kesişimsellik	58
2.5.1.1.Yapısal Kesişimsellik ve Dayak	58
2.5.1.2. Yapısal Kesişimsellik ve Tecavüz	60
2.5.2. Siyasi Kesişimsellik	63
2.5.3. Temsil Alanında Kesişimsellik	63
2.6. Crenshaw'ın Kimlik Kategorilerine Bakışı	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	66
BİR KAVRAMDAN ÖTE: KESİŞİMSELLİK.....	66
3.1. Kesişimsellik Çalışmaları Alanı ve Bilginin Üretimi Projesi Olarak Kesişimsellik	66
3.2. Kesişimsellik Neden ve Nasıl Bu Kadar Popüler Oldu?.....	68
3.3. Kesişimsellik ve Koalisyon Politikaları	71
3.4. Kesişimselliğin Tanımı Üzerine	72
3.5. Seyahat Eden Teori Olarak Kesişimsellik	74
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	78
ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI ALANINI DÖNÜŞTÜRÜCÜ BİR KAVRAM: KESİŞİMSELLİK.....	78
4.1. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Mantığına Genel Bir Bakış.....	78
4.2. Uluslararası Hukukta Paradigma Değişiminin Anahtarı Olarak Kesişimsellik	82
4.3. Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Haklarının Gelişimi.....	85
4.3.1. 1945-1962	86
4.3.2. 1963-1975	86
4.3.3. 1976-1985	87

4.3.4. 1986-1995	88
4.3.5. 1996-2005	89
4.3.6. 2006-2015	90
4.3.7. 2015- Günümüz	91
4.4. Birleşmiş Milletler ve Kesişimsellik	92
4.4.1. Feminizm ve Kesişimsellik İçin Bir Dönüm Noktası: Pekin Konferansı.....	92
4.4.2. Irkçılık, Irk Ayrımcılığı, Yabancı Düşmanlığı ve benzeri Hoşgörüsüzlüğe Karşı Dünya Konferansı	94
4.4.3. Kesişimselliğin Anaakımlaştırılması	97
4.4.4. Birleşmiş Milletler Komiteleri ve Kesişimsellik	99
4.4.4.1. CEDAW ve Kesişimsellik	104
4.4.4.1.1. CEDAW ve Roman Kadınlar.....	113
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA	124

KISALTMALAR

Akt.	:	Aktaran
Bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler (United Nations, UN)
CEDAW	:	Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Bertaraf Edilmesi Sözleşmesi (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women)
CERD	:	İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (Committee on the Elimination of Racial Discrimination)
CHR	:	İnsan Hakları Komisyonu (Commission on Human Rights)
CRC	:	Çocuk Hakları Sözleşmesi (Convention of the Rights of the Child)
CRPD	:	Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)
CSW	:	Kadının Statüsü Komisyonu (Commission on the Status of Women)
Çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
ICERD	:	Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination)
m.	:	Madde
No.	:	Numara
p.	:	Paragraf
s.	:	Sayfa

- ss. : Sayfa aralığı
- WCAR : Irk Ayrımcılığı, Yabancı Düşmanlığı ve benzeri Hoşgörüsüzlüğe Karşı Dünya Konferansı (World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance)

ÖZET

Bu çalışma kesişimsellik kavramına odaklanır. Kavramın tarihini, gelişimini ve günümüzde insan hakları hukuku alanındaki yansımalarını Birleşmiş Milletler üzerinden inceler. Siyah feminizmin ürünü olarak kesişimsellik fikirlerinin kökeni 1800'lerdeki ırkçılık karşıtı ve oy hakkı mücadelelerine kadar uzanır. Bu dönemdeki siyasi çatışmaları ve Siyah kadınların bu çatışmalar içindeki konumlarını anlamak kavramın kökenini açıklamak için gereklidir. Dolayısıyla bu çalışma başlangıç noktasını Birinci Dalga Feminizm içinde anaakım feminizme karşı Siyah kadınların durumuna dayandırır. Bir kavram olarak gelişmeden önce kesişimselliğin hangi terimlere başvurularak ifade edildiğinin izi Siyah kadınların metinlerinde sürülür. Kimberle Crenshaw tarafından kesişimsellik kavramının dolaşıma sokulmasını takiben toplumsal hareketlere ve ayrımcılığa kesişimsel yaklaşımın ne ifade ettiği incelenir. Buradan yola çıkarak kesişimselliğin tahakküm ilişkilerinin incelenmesine ve dönüştürülmesine odaklanan yapısının hukukta nasıl karşılık bulduğuna ve bulacağına bakılır. İnsan hakları alanına hakim olan tek yönlü bakış açıları ayrımcılıkla mücadelede yetersiz kalır. Çünkü bu anlayış insan haklarını kompartımanlara böler. Cinsiyet, ırk, etnik köken, cinsel yönelim gibi ayrımcılık zeminleri birbirlerinden ayrıştırılarak ele alınır. Ancak kesişimsellik ayrımcılık zeminlerini birbirlerini kuran etkileşimli yapılar olarak ele alır. İnsanı oluşturan kimliklerin birbirinden ayrılamaz olduğunu vurgular. Böylelikle ayrımcılıkla mücadele konusunda insan hakları alanında paradigma değişiminin anahtarını sunar. Keza 2000'lerden günümüze BM yapısında kesişimselliğin anaakımlaşması bize bunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kesişimsellik, Kimberle Crenshaw, Feminizm, Siyah Kadınlar, Birleşmiş Milletler

ABSTRACT

This thesis focuses on the concept of intersectionality. It examines the concept's origins, evolution, and today's reflections in the field of human rights through the United Nations. Intersectionality as a product of Black feminism can be traced back to the anti-racist and suffrage struggles of the 1800s. Understanding the political conflicts of this period and the position of Black women in these conflicts is necessary to preserve the origin of the concept. So this thesis relies on the use of Black women against mainstream feminism at the start of First Wave Feminism. Before it developed as a concept, the expression of intersectionality is traced in Black women's texts. Following the addition of the concept of intersectionality by Kimberle Crenshaw, what the intersectional approach to social movements and discrimination means is examined. From this point of view, it is looked at how intersectionality will respond and find a path in law that focuses on examining and transforming the relations of domination. The one-sided perspectives that dominate the field of human rights are insufficient in dealing with the broad. Because this understanding divides people into compartments. It separates the grounds such as gender, race, ethnicity, and sexual orientation. However, it emphasizes that the identities that make up the human being are inseparable. It offers the key to a paradigm shift in the field of human rights. Likewise, the mainstreaming of the intersectionality of the UN structure from the 2000s to the present shows us this.

Keywords: Intersectionality, Kimberle Crenshaw, Feminism, Black Women, United Nations

GİRİŞ

Hepimiz çeşitli kimliklerin bedenleşmiş formları olarak hayatımızı saran iktidar ilişkileriyle mücadele veya uyum halinde yaşıyoruz. Ben bu çalışma kapsamında mücadelenin ve kimliklerin imkan ve sınırlarına dair eleştirel yaklaşımın bir aracı olan kesişimsellik (*intersectionality*) kavramına odaklandım. Kesişimsellik günümüzde özellikle doğum yeri olan ABD’de ve Avrupa’da oldukça popüler bir kavram. Google’a kavramın İngilizcesini yazınca bir saniyeden az sürede karşımıza 47 binden fazla sonuç çıkıyor. Kesişimsellik hukuk, psikoloji, sosyoloji, tarih, antropoloji, sağlık, edebiyat gibi çeşitli disiplinlerin çalışma alanlarında kendine yer buluyor. Kavram, “ABD’deki muhafazakarların en nefret ettiği kelime¹” ve “kadın çalışmaları alanına bugüne kadar yapılan en önemli katkı²” gibi ünlere sahip. Dünya çapında bu kadar popüler olmasına rağmen kesişimsellik Türkiye akademisine ve sivil toplumuna yeni yeni giriyor. Kavramın kökenine, tarihi gelişimine, günümüzdeki kullanımına dair Türkiye’de yapılmış detaylı ve bütüncül bir araştırma sayısı oldukça az. Tam da bu sebeple, ben bu tezi Türkiye’deki kesişimsellik çalışmalarına bir katkı yapmak amacıyla kaleme aldım. Çalışmada kesişimselliğin özellikle ABD’deki tarihine ve gelişimine odaklandım. Amacım kavramın doğum ve gelişim yeri olan ABD’deki izini sürerek kesişimselliğin ne olup olmadığına dair doğru bir anlatı oluşturmaktır. Tezin ilk bölümünde ABD’deki feminist hareketi üç dalga etrafında açıkladım. Anaakım feminist tarih anlatısının tuzağına düşmekten kaçınarak 1800’lerden itibaren Siyah³ kadınların özgül pozisyonlarına ve mücadelelerine odaklandım. Çünkü

¹ Coaston, Jane. “The Intersectionality Wars.” Vox.

20.05.2019. <https://www.vox.com/the-highlight/2019/5/20/18542843/intersectionality-conservatism-law-race-gender-discrimination>. Erişim: 01.01.2023.

² Leslie McCall, “The Complexity of Intersectionality,” *Signs*, 30, no. 3 (2005), s. 1771.

³ Tez boyunca Siyah insanları ifade ederken “s” harfini büyük harf olarak kullandım. Çünkü paylaşılan bir ırk, etnik kökeni, kültürü, kölelik ve ezilme geçmişini de ifade eden bir kavram olarak Siyah, küçük harfle yazılan siyah kelimesinden farklıdır. Küçük harfle yazılan siyah sadece bir renge referans verirken büyük harfle yazılan Siyah, Siyah insanlar tarafından politik anlamları olan ve sahiplenilen bir kavramdır. Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. <https://apnews.com/article/archive-race-and-ethnicity-9105661462> (Erişim: 10.12.2022), <https://www.diversitystyleguide.com/> (Erişim: 10.12.2022), <https://news.ucdenver.edu/is-the-b-in-black-capitalized-yes/> (Erişim: 10.12.2022), <https://www.cjr.org/analysis/capital-b-black-styleguide.php> (Erişim: 10.12.2022).

kesişimselliğin tarihinin bütüncül bir portresini sunmak ancak Siyah kadınların kölelik karşıtı ve oy hakkı mücadelesi içindeki konumlarının incelenmesi ile gerçekleşebilir. 1800'lerden 1900'lerin sonuna dek özellikle Siyah kadınların yaşam tecrübelerinin Siyahlık ve kadınlığın bir araya gelmesiyle nasıl şekillendiğini inceleyerek kesişimselliğin bir kavrama bürünmeden önce de Siyah kadınlar maruz kaldıkları ayrımcılık ve ezilme biçimlerinin hem beyaz kadınlardan hem de Siyah erkeklerden farklı olduğunu çeşitli kavramlarla ifade ederler. Tarih içinde bu ifadelerin ve deneyimlerin nasıl biçimlendiğini görmek kesişimselliğin anlaşılmasını kolaylaştırır. Ayrıca bu tarihi gelişimi incelemek kavramın Siyah kadınlarla bağını kurmak ve beyaz feminizmin aktardığından başka bir kadın tarihi de olduğunu göstermek için önemlidir. Bu bölümde ayrıca İkinci Dalga Feminizm içinden Üçüncü Dalga Feminizmin doğmasını sağlayacak rüzgarı çıkaran beyaz olmayan kadınların feminist harekete getirdikleri eleştirilere baktım.

Tezin ikinci bölümünde kesişimsellik kavramının dolaşıma girmesini sağlayan Siyah feminist hukukçu Kimberle Crenshaw'a odaklandım. Crenshaw ayrımcılık davaları üzerinden mahkemelerin Siyah kadınlara karşı tutumunu inceler ve ayrımcılık hukukunda belirlenmiş kategorilerle Siyah kadınların maruz kaldıkları hak ihlallerinin giderilemeyeceğini açığa çıkarır. Böylelikle hukukun kimlik kategorilerine tek yönlü yaklaşımı sonucunda Siyah kadınların kategoriler arasındaki boşluğa düştüğünü gösterir. Irk ve cinsiyetin kesişiminin iki kategorinin toplamıyla ifade edilemeyecek, daha başka bir ayrımcılık zemini oluşturduğunu kesişimsellik kavramı ile ifade eder. Crenshaw çalışmalarını hukuktaki tek yönlü mantığın ırkçılık karşıtı ve feminist mücadelede hakim olduğunu örnekler üzerinden açıklayarak geliştirir. Ayrıca kesişimselliği güç ilişkileri bağlamında değerlendirir. Yani yalnızca cinsiyet ve ırkın kesişimine değil her tür ayrımcılık kategorisine yönelik bir kesişimsellik anlayışının yolunu açar. Böylelikle kimlik kategorilerine bakışın ve eşitlik mücadelesi yürüten örgütlerin yapılarının kesişimsellikle nasıl değişip dönüşebileceğini sorgular.

Tezin üçüncü bölümünde kesişimselliğin nasıl bir kavramdan fazlasına dönüştüğünü inceledim. Çeşitli disiplinlerce farklı biçimlerde ele alınması sonucunda artık bir alan olarak kesişimsellik çalışmalarından bahsedilebilir. Genel hatları ile güç ilişkilerinin ve kimliklerin karmaşıklığına dair bir araç olarak ifade edilebilse de hala kesişimselliğin net bir tanımını vermek ya da sınırını çizmek mümkün değil. Tam da bu belirsizlik aslında kesişimselliğin gücünü aldığı yer olup yaygınlığını sağlıyor olabilir mi? Kesişimselliğin ABD’den ve eleştirel ırk ve kadın çalışmaları alanından çıkarak farklı ülkelere ve disiplinlere seyahat etmesi kavramın eleştirel potansiyelini ve dönüştürücü gücünü nasıl etkiler? Dördüncü bölümde bu sorulara da cevap aradım.

Dördüncü ve son bölümde uluslararası insan hakları hukuku alanında kesişimselliği özellikle Birleşmiş Milletler’e (BM) odaklanarak inceledim. BM uluslararası insan hakları alanında belirleyici ve önemli bir yapı. Küresel kadın mücadelesinin BM’deki yansımaları bu yapıyı feminist mücadele tarihinde ayrıca önemli kılıyor. Bu nedenlerle son bölümde odağıma BM’yi aldım. Uluslararası insan hakları alanında ayrımcılıkla mücadelede tek eksenli yaklaşımlara karşı kesişimselliğin nasıl bir paradigma değişimi yaratabileceğini araştırmak gerçek eşitliğin sağlanmasına giden yolda önemli bir adım. Kesişimselliğin BM’de nasıl dolaşıma girdiğine bakmadan önce BM’de kadının insan haklarının gelişimini açıkladım. Nasıl ki kesişimsellik kavramının fikri temelleri ırk ve cinsiyetin kesişiminin Siyah kadınlara etkisine dayanıyorsa kavramın BM’deki yansımaları da paralel biçimde gerçekleşir. Bu yüzden bu bölümde önce BM’de kadın haklarına odaklandım. Çünkü kesişimsellik BM’ye kadın hakları mücadelesi ile girmiş ve kadına yönelik ayrımcılıkla mücadelede ırkın, yoksulluğun, etnik kökenin, engelliliğin ve benzeri ayrımcılık kategorilerin kesişimini tahlil etmenin gerçek eşitliğe giden yolda şart olmasının kabulü ile birlikte anaakımlaşmıştır. Bu bölüm, BM içinde kesişimselliğin pratikteki izini sürmek amacıyla sonlanıyor. Bunun için tezde bütünlük sağlamak ve kavramın kadınlarla ilişkisi üzerinden incelenmesine devam etmek amacıyla CEDAW Komitesi’ni inceledim. Komite’de kesişimselliğin gelişimine ve ilgili gelişmenin Komite’ye yapılan bireysel başvuruların

yorumlarında bir değişiklik yaratıp yaratmadığını yoksul Roman kadınları konu alan farklı tarihlerdeki iki başvuruyu karşılaştırarak sorguladım.

BİRİNCİ BÖLÜM

FEMİNİZMİN VE KESİŞİMSSELLİK DÜŞÜNCELERİNİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ: DALGALAR VE DALGAKIRANLAR

1.1. Dalga Metaforu: Kapsayıcı mı Dışlayıcı mı?

Feminizmin tarihinden bahsederken “dalga” metaforunu kullanmak yaygın olarak kabul görmektedir⁴. 1968 yılında Martha Weinman Lear tarafından kaleme alınan *The Second Feminist Wave (İkinci Feminist Dalga)* başlıklı köşe yazısının New York Times Gazetesi’nde yayımlanmasının ardından feminizmin tarihinin izini sürmek için “dalga” kavramı benimsenir ve yıllar içinde yaygınlık kazanır⁵. 1960’ların sonunda 1970’lerin başında ortaya çıkan yeni feminist hareket (bugün yaygın olarak kabul edildiği şekli ile İkinci Dalga Feminist Hareket) Lear’ın kullandığı “dalga/ikinci dalga” metaforu sayesinde geçmişteki kadın hareket(ler)i ile bağlantılar kurar. Böylelikle “yeni” hareketin kendiliğinden, öylesine, öncesiz bir biçimde ortaya çıktığı fikri yerine tarihsel olarak beslendiği kökleri olduğu düşüncesine vurgu yapılmış olur. Benzer bir biçimde Rebecca Walker’ın 1992’de yazdığı *Becoming the Third Wave (Üçüncü Dalga Olmak)* makalesi ile “Üçüncü Dalga Feminizm” kavramı ilk kez kullanır ve yeni bir feminizm dalgasından bahsedilmeye başlanır⁶. Lear makalesinde “feminizm, bazıları için artık ölmüş kabul edilse de, tekrar gündemde” diyerek feminizmin hala var olduğuna dikkat çeker. Walker da Lear’inkine benzer biçimde medyanın ve kamunun feminizmin - yine- öldüğünü ilan ettiği bir dönemde⁷ bunun bir reddiyesi olarak ortaya attığı

⁴ Rory Dicker & Alison Piepmeier, “Catching a Wave: Reclaiming Feminism for the 21st Century,” *Catching a Wave: Reclaiming Feminism for the 21st Century* (Lebanon: University Press of New England, 2003), s.38.

⁵ Constance Grady, “The Waves of Feminism, and Why People Keep Fighting over Them, Explained,” *Vox* (Vox, 20 Mart 2018), <https://www.vox.com/2018/3/20/16955588/feminism-waves-explained-first-second-third-fourth>. Erişim: 01.01.2023.

⁶ Rebecca Walker, “Becoming the Third Wave,” *Ms. Magazine* 2, No. 4 (Ocak 1992), ss.39-41.

⁷ Amerika Birleşik Devletleri’nde çıkan dünyaca ünlü haber dergisi “Time”, 1969 ila 1998 yılları arasında feminizmin öldüğünü 119 kez ilan etmiştir (bkz. Josephine Donovan, *Feminist Teori: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri*, 10. Baskı, [İstanbul: İletişim, 2015], s.14).

kavram, yani Üçüncü Dalga Feminizm, yoğunlukla sahiplenilir⁸. Ancak Walker'ın dalga metaforunu kullanımı ile Lear'ın bu kavramı kullanımı arasında farklar vardır. Kendilerini Üçüncü Dalga Feminist olarak adlandıranlar, Üçüncü Dalga Feminizmin İkinci Dalga Feminizmden bir kopuş olduğunu iddia eder ve İkinci Dalgayı eleştirerek, söz konusu olanın yeni bir feminizm olduğunu vurgular. Buna göre, dalga metaforu feminizmin tarihi arasında bir bağ kursa da artık farklı bir feminizm söz konusudur⁹.

Feminizmin tarihindeki dönemleri anlatmak için yaygın olarak kullanılan “dalga” metaforuna temkinli yaklaşan yazarlar da vardır. Örneğin feminist tarihçi Linda Nicholson feminizmin tarihinden bahsederken dalga kavramını kullanmanın sakıncalarına dikkat çeker¹⁰. Nicholson'a göre feminist bir dalganın varlığından söz edildiğinde ortak bir düşünce veya ajanda etrafında birleşik bir kadın hareketinden bahsedilir. Bu da, feminizmin tarihi tahlil edilirken bizi yanlış yönlendirir. Çünkü böyle yapıldığında toplumsal cinsiyet alanındaki farklı oluşumlar ve aktivizmler “feminizm” kavramına sıkıştırılmış olur. Burada da genellikle bahsedilen “feminizm” ana akım feminizm olur. Bu durumda da dönem içindeki çatışan feminizmler yok sayılır ve dalgaların içerisindeki marjinal kabul edilen grupların feminizme yaptığı katkılar görmezden gelinir¹¹. Beyaz ve orta sınıf kadınların

⁸ Dicker & Piepmeier, *Catching a Wave*, s.45.

⁹ Bazı yazarlara göre 2008 ABD Başkanlık seçimlerinde Hillary Clinton'un başkanlığa aday olması ve seçim süreci göz önünde bulundurulduğunda yeni bir dalgadan, Dördüncü Dalga Feminizmden bahsedilmesi mümkündür (bkz. Donovan, *Feminist Teori*, s.11-13). Ancak bu tez kapsamında ilgili tartışmalar iki nedenden ötürü ele alınmayacaktır. Birinci neden tezin odağının kesişimsellik olması ve kesişimsellik konusunun tarihsel olarak Birinci, İkinci ve Üçüncü Dalga Feminizmin kapsamına girmesi. İkinci neden ise kanımca Dördüncü Dalga Feminizmden bahsetmek için henüz erken olması. Tezin ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere bir toplumsal hareket olarak feminizmden bahsedilecekse ya hareketin sönümlenmiş olması gerekmektedir (Birinci Dalga Feminizmin adlandırılması bu şekilde olmuştur) ya da yeni dalganın isminin feminist hareket tarafından konulması ve sahiplenmesi gerekmektedir (İkinci ve Üçüncü Dalga Feminizmin adlandırılması bu şekilde olmuştur). Dördüncü Dalga ise hem kesişimsellik konusunun dışında kalmaktadır hem de henüz hareket tarafından tamamen sahiplenilmemiştir ve sönümlenmemiştir.

¹⁰ Linda Nicholson, “Feminism in ‘Waves’: Useful Metaphor or Not?”, *Feminist Theory Reader*, Temmuz 2016, ss.55-62.

¹¹ Susan Archer Mann & Douglas J. Huffman, “The Decentering of Second Wave Feminism and the Rise of the Third Wave,” *Science & Society*, 69, no. 1 (2005), s.58.

tarihine odaklanılır ve Siyah kadınlar anlatıdan dışlanır¹². Irkın feminizmi şekillendirmedeki tarihi rolü göz ardı edilir¹³.

Eleştirilere rağmen dalga metaforu ile feminizmi açıklamak hala geçerliliğini korumaktadır. Mann ve Huffman, feminizmin dalgaları ile feminizmin tarihinin aynı şey olmadığına dikkat çeker ve dalga kavramından tamamen kurtulmaya çalışmak yerine bir öneride bulunurlar¹⁴. Önerileri, kitlesel feminist hareketten bahsederken dalga kavramını kullanılması gerektiği yönündedir. Ben de Mann ve Huffman'a katılarak bu tez kapsamında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kitleleri etkileyen feminist hareketleri üç dalga etrafında açıklayacağım. İddiam, açıklayacağım üç dalganın feminizmin tarihini bir bütün olarak yansıttığı değil. Bunu yapmak mümkün mü bilmiyorum ancak denemenin bile tezin sınırlarını aşacağı söylenebilir. Tarihsel olarak üç feminist dalga üzerinde durmamın nedeni kitlesel bir hareket olarak feminizm hakkında fikir vermek ve kesişimselliğin izlerini bu yolda aramak. Ancak bunu yaparken, önümüzdeki bölümde, feminist dalgaların içindeki dalgakıranları, akıntının içinde akıntıya karşı kürek çeken kadınları da incelemeye çalışacağım. Birinci, İkinci ve Üçüncü Dalga Feminizmler arasındaki farkları vurgulayacağım. Böylelikle, günümüzde oldukça popülerleşen kesişimsellik kavramının feminist hareketin tarihi içindeki izlerini açığa çıkartmayı umuyorum.

Peki birinci dalgaya rüzgarını sağlayan kadınların talepleri nelerdi ve rüzgarın durmasına, dalganın geri çekilmesine neler neden olmuştu?

¹² Beverly Guy-Sheftall, ed., *Words of Fire: an Anthology of African-American Feminist Thought* (New York: The New Press, 1995), s.xiii.

¹³ Kimberly Springer, "Third Wave Black Feminism?," *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 27, no. 4 (2002), s.1061.

¹⁴ Mann & Douglas, "The Decentering of Second Wave Feminism," s. 58.

1.2. Birinci Dalga Feminizm: 1848-1920

Kadınların, Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk defa örgütlü bir biçimde siyasi haklarını talep ettiği yıllar (19. yy. sonu ile 20. yy. başı) Birinci Dalga Feminist Hareket olarak adlandırılır. Bu dönemde kadınların talepleri eğitim ve istihdama eşit erişim, özel mülkiyete sahip olma hakkı ve oy hakkı gibi temalarda yoğunlaşır. Ancak Birinci Dalga Feminizm için belirleyici ve ayırt edici olan alan, hareketi kitleselleştiren özellikle oy hakkı için verilen mücadele olmuştur. Kadınların oy hakkını kazanmalarının ardından Birinci Dalga Feminist hareketin sönümlendiği kabul edilir.

Bu dönemde kadınlar, siyasi talepleri için bir araya gelmeden önce kölelik karşıtı karma organizasyonlarda gönüllü sorumluluklar üstlenir ve çalışmalar yürütür. Kölelik karşıtı örgütler bu dönemde, kölelik sisteminin kaldırılmasının yanında ayrıca herkes için oy hakkı talep eder. Buradaki “herkes”, o dönemde oy hakkı olmayan Siyahlardan (yani Siyah erkekler ve Siyah kadınlar) ve beyaz kadınlardan oluşur¹⁵.

1830'lara gelindiğinde birçok beyaz kadın kölelik karşıtı hareket içinde yer almaya başlar¹⁶. İşçi kadınlar, düşük ücretlerinden arttırdıklarını kölelik karşıtı organizasyonlara bağışlar ve hareket adına bağış toplarken, orta-üst sınıftan gelen kadınlarsa kölelik karşıtı kampanyalar düzenler, eylemlerde yer alır. Donovan'a göre, “kadın hakları hareketinin kökenleri kölelik karşıtı hareketin içindedir”¹⁷. Davis'e¹⁸ göre de kölelik karşıtı harekete katılan beyaz kadınlar, Siyahların üstündeki tahakkümleri gördükçe kendi baskılanmaları üzerine düşünmeye başlarlar. Beyaz kadınlar, kölelik karşıtı hareket içinde yer almaya başladıkça Siyahların köle olarak nasıl sömürdüklerini ve ezildiklerini yakından öğrenirler

¹⁵ Angela Y. Davis, *Women, Race & Class* (New York: Vintage Books, 1983).

¹⁶ Davis, *Women, Race & Class*, s.25.

¹⁷ Josephine Donovan, *Feminist Teori: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri*, çev. Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Meltem Ağduk Gevrek, 10. Baskı, (İstanbul: İletişim, 2015), s.55.

¹⁸ Davis, *Women, Race & Class*, s.28.

ve kendi hayat deneyimleriyle paralellik kurarlar. Fabrikalarda çalışan beyaz işçi kadınlar düşük ücretlerle uzun saatler çalışmalarını köleliğe benzetirler. Beyaz orta sınıf kadınlar ise evlilik içinde kocalarına tabi olmaları ile kölelik arasında benzerlik kurarlar. Davis'e göre bu benzetmeler, beyaz kadınların Siyahlarla kurduğu duygusal ve düşünsel bağları göstermesi açısından önemli olsa da şu her zaman göz önünde tutulmalıdır: Siyahlar için kölelik kırbaçlar, zincirler ve işkenceler demektir. Dolayısıyla, evlilik kurumunu ve işveren sömürsünü köleliğe benzetmenin yanında gerçek kölelik deneyiminin işkenceler ve ölümler olduğu unutulmamalıdır. Yine Davis'e göre, bu dönemde kadınların kölelik karşıtı hareket içinde yer almaları ile birlikte fark ettikleri bir şey daha olur: Kölelik karşıtı hareket içindeki erkek egemenliği¹⁹.

1840'ta Londra'da düzenlenen Dünya Irkçılık Karşıtlığı Kongresi ABD'de kitleselleşecek olan kadın hakları hareketinin fitilini ateşler²⁰. Toplantıda Amerikan Kölelik Karşıtı Topluluğunu temsilen yer alan beyaz kadın delegeler Lucretia Mott ve Elizabeth Cady Stanton da mevcuttur. İkilinin arkadaşlığının temelleri bu toplantıda atılır. Kadınların, toplantılar sırasında erkek delegelerden ayrı tutularak bir balkonda oturtulmalarına ve toplantılarda oy hakkından mahrum bırakılmalarına öfkelenen ikili, Londra'da geçirdikleri süre boyunca kölelik karşıtı hareket içindeki erkek egemenliğine dair sık sık sohbet eder ve ABD'ye döndüklerinde kadın hakları ile ilgili bir konferans gerçekleştirmeye karar verir²¹. Bu toplantı, Mott ve Staton'ın konferansı düzenlemeye karar vermelerinden sekiz sene sonra gerçekleşir ve kadın hareketi tarihinde önemli kırılma noktalarından birini temsil eder.

¹⁹ Davis, *Women, Race & Class*, s.28.

²⁰ Donovan, *Feminist Teori*, s.55.

²¹ Davis, *Women, Race & Class*; Donovan, *Feminist Teori*.

1.2.1. Seneca Falls Konferansı

Birinci Dalga Feminizmin 1848 yılında New York'ta gerçekleştirilen Seneca Falls Konferansı ile başladığı kabul edilir^{22,23}. 1840'ta Londra'da düzenlenen Dünya Irkçılık Karşıtlığı Kongresi'nde tanışan Elizabet Cady Stanton ve Lucretia Mott tarafından organize edilen konferans, kadın hakları konusunu ABD'de toplumsal alanda tartışmaya açan ilk toplantılara ev sahipliği yapar ve 300'den fazla kadın ve erkeği bir araya getirir²⁴.

Elizabet Cady Staton ve arkadaşları tarafından kaleme alınan *Declaration of Sentiments (Düşünceler Bildirgesi)*²⁵ konferansın çerçevesini belirler ve ABD'de yükselecek olan süfraj²⁶ hareketinin politik ajandasını oluşturur²⁷. Oluşmaya başlayan hareket içerisinde Maria Stewart (1803–1879), Sojourner Truth (1797–1883) ve Frances E. W. Harper (1825–1911) gibi Siyah kadın aktivistler de önemli rol oynamaktadır. Ancak Birinci Dalga Feminizmin genel anlatısına bakıldığında bu isimlere pek yer verilmez ve Staton ile Mott hareketin şekillendiricileri olarak ön

²² Dicker & Piepmeier, *Catching the Waves*, s.38.

²³ Köken hikayelerinin siyasi hareketler içindeki çatışan mücadeleleri görünmez kıldığı fikrinden yola çıkan ve Seneca Falls Kongresi'nin ABD'deki Birinci Dalga Feminizmin kaynağı kabul edildiği tarih anlatısına eleştirel yaklaşan bir kaynak için bkz. Lisa Tetrault, *The Myth of Seneca Falls: Memory and the Women's Suffrage Movement, 1848-1898* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2014).

²⁴ Charlotte Kroløkke & Anne Scott Sørensen, *Gender Communication Theories and Analyses: From Silence to Performance* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2006). s.3.

²⁵ *Declaration of Sentiments* Türkçe kaynaklarda karşımıza genellikle *Duygular Bildirgesi/Bildirisi* olarak çıkar. Ancak Merriam-Webster Sözlüğü, Cambridge Sözlüğü gibi İngilizce-İngilizce sözlüklerden güvenilir olanlara bakıldığında “*sentiment*” kelimesinin fikir, düşünce, görüş anlamlarına da geldiği görülmektedir. Ben *Declaration of Sentiments'in Duygular Bildirgesi* yerine *Düşünceler Bildirgesi* olarak çevrilmesinin bildirge içeriğine ve bağlama daha uygun olduğu görüşündeyim. Çünkü bildirmede, kadınların da oy hakkına sahip olması gerektiği gibi düşüncelerin tartışıldığı görülmektedir.

²⁶ Birinci Dalga Feminizmde kadınların oy hakkına sahip olmak için yürüttüğü mücadele süfraj hareketi olarak da anılır ve bu mücadeleyi yürüten kadınlara süfrajeterler denir. Ancak bence oy hakkı mücadelesi ve süfraj hareketi ABD'de terimsel olarak farklı tarihsel bağlamlara işaret eder. Oy hakkı mücadelesi, mücadeleyi yürüten kadınları (beyaz ve Siyah kadınları) ve köleleri (Siyah köle erkekleri ve kadınları) kapsar. Süfrajeter hareketi ise oy hakkı mücadelesi yürüten kadınları (yoğunlukla da beyaz kadınları) kapsar. Bu nedenle tez kapsamında bağlamına göre bazı yerlerde oy hakkı mücadelesini bazı yerlerde süfrajeter kavramını kullandım. Farklı kullanımlardaki amacım tarihsel olarak iki hareketin ortaklıklarına rağmen farklılıklarına dikkat çekmekti.

²⁷ Kroløkke & Sørensen, *Gender Communication Theories*, s.6.

plana çıkar. Ana akım, beyaz, orta sınıf kadın odaklı bir feminist tarih anlatısının yaygınlığı düşünüldüğünde bu şaşırtıcı değildir.

Dönemin kadın hareketi üzerinde doğal hukuk etkisi görülmektedir ve kadınlar insan olmaktan kaynaklanan haklarını talep etmektedirler²⁸. *Bağımsızlık Bildirgesi* üzerine neredeyse kelime kelime oturtulan *Düşünceler Bildirgesi*'nde de doğal hukuk etkisi görülür ve kadınların erkeklerle eşit olduğuna dair vurgular yapılır²⁹. Bildirgede kadınların oy hakkından, kamusal hizmetlere katılma hakkına ve bunun sağlanması için kadınların eğitime erişim hakkına kadar çeşitli hak taleplerine yer verilir. Bildirgenin bir kısmında ise, evlilik içinde kadının kocasına tabi olması eleştirilir ve evliliğin kadınların sosyal hayatta ölümü anlamına geldiğinin altı çizilir. Seneca Falls Kongresi'nde *Düşünceler Bildirgesi*'ndeki birçok teklif oybirliği ile kabul edilir; biri hariç: Kadınların oy hakkına sahip olması³⁰.

Kongre'de oy hakkı konusunda çeşitli tartışmalar yaşanır ve köleliğin kaldırılması hareketinin öncülerinden, eski bir köle olan ve kadın hakları mücadelesine verdiği destek ile bilinen Frederick Douglass'ın desteği ile kadınların oy hakkını kazanmasına dair teklif az bir oy farkı ile kabul ettirilir³¹. Kongrede şok etkisi yaratan bu kararın ülke siyasetine etki etmesi ve kadınların hukuken oy hakkını kazanmaları hemen mümkün olmaz. 1865 yılına gelindiğinde ise, İç Savaş'ın ardından ülkedeki yeniden yapılandırma süreci kapsamında ABD Anayasasında yapılan bazı değişiklikler neticesinde o döneme kadar herkes için oy hakkı talebinde ortaklaşan beyaz kadınlar ve Siyahlar, daha doğrusu Siyah erkekler arasında siyasi çıkar çatışması baş gösterir.

²⁸ Donovan, *Feminist Teori*, s.29.

²⁹ Kroløkke & Sørensen, *Gender Communication Theories*, s.29.

³⁰ Donovan, *Feminist Teori*, s.32.

³¹ Davis, *Women, Race & Class*, s.23; Donovan, *Feminist Teori*, s.23.

1.2.2. Siyah Erkekler Oy Haklarını Alıyor, Beyaz Kadınlar Süfrajetleşiyor

1865 yılında ABD Anayasası'nda yapılan 13. Değişiklik ile ABD'de kölelik kaldırılır³². 1868'de ise Anayasa'da 14. Değişiklik yapılır³³ ve bu değişiklikle beraber ABD Anayasası'na “erkekler” kelimesi girer³⁴. Yapılan bu değişiklikle birlikte bütün erkekler oy hakkını kazanır. Bu madde ile birlikte eyalet vatandaşlığından ulusal vatandaşlığa geçilir ve ulusun yurttaşlarının oy hakkının güvenceye alınması gerekir³⁵. Maddeye özellikle eklenen “erkekler” kelimesi ile birlikte bu anayasa değişikliği süfrajetler için ciddi bir gerileme olarak değerlendirilir ve şu soruyu doğurur: Ulusun vatandaşları kimlerdir?³⁶.

Nihayet, 1870 yılında ABD Anayasası 15. Değişikliği kapsamında Siyah erkeklere oy hakkı verilir. 15. Değişiklik Bölüm 1'e göre, “Birleşik Devletler vatandaşlarının oy kullanma hakkı, ırk, renk veya daha önce köle olarak çalışmış olma nedeniyle, Birleşik Devletler ya da herhangi bir eyalet tarafından reddedilmeyecek ya da kısıtlanmayacaktır”. Görüldüğü gibi, madde kapsamında

³² 13. Değişiklik Bölüm 1'e göre, “Birleşik Devletlerde veya Birleşik Devletler yetkisi altındaki yerlerde, hak ederek mahkûm edilmiş kişinin cezası karşılığı olma dışında, kölelik veya zorla çalıştırılma uygulanmayacaktır”. Tez boyunca kullanılan ABD Anayasasındaki maddelerin Türkçe çevirileri ABD Ankara Büyükelçiliği ve Türkiye'deki Konsolosluklar'a ait web sitesinden alınmıştır. İlgili maddeler ve ABD Anayasasının tamamı için erişim adresi: <https://tr.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/91/abd-anayasasi.pdf> (Erişim: 20.11.2022).

³³ 14. Değişiklik Bölüm 1'e göre, “Birleşik Devletlerde doğmuş veya Birleşik Devletler uyruğuna geçmiş, ve Birleşik Devletler yetkisine tabi olan herkes, Birleşik Devletler'in ve ikamet etmekte oldukları eyaletin vatandaşıdır. Hiçbir eyalet, Birleşik Devletler vatandaşlarının ayrıcalık ve bağımsızlıklarını kısıtlayacak yasa yapmayacak veya uygulamayacak ve hiçbir eyalet yasal gerekler yerine getirilmeden bir kişiyi yaşamından, özgürlüğünden ya da malından yoksun etmeyecek; ya da kendi yargı yetkisi içindeki bir kişiyi, yasaların eşit koruması dışında bırakmayacaktır.” 14. Değişiklik Bölüm 2'ye göre, “Temsilciler Meclisi üyelikleri, eyaletler arasında [vergi alınmayan Kızılderililer dışında], her eyaletin sayılan tüm nüfus oranına göre paylaşılacaktır. Ancak bir eyalette ikamet eden 21 yaşında ve Birleşik Devletleri vatandaşı olan erkekler, ayaklanmaya katılma veya başka bir suç dışında, Başkan ve Başkan Yardımcısını seçecek olan seçicileri, Kongre üyelerini, bir eyaletin yürütme ve yargı organı yetkililerini, ya da o eyaletin yasama meclisi üyelerini belirlemek için yapılacak bir seçimde oy kullanma hakkından mahrum edilir ya da bu hak kısıtlanırsa, bu eyaletin temsilcilerine esas olan sayı, bu erkeklerin sayısının bu eyalette 21 yaşındaki tüm erkek sayısı oranına göre azaltılacaktır”.

³⁴ Tetrault, *The Myth of Seneca Falls*, s.23.

³⁵ Rebecca J. Mead, *How the Vote Was Won: Woman Suffrage in the Western United States, 1868-1914* (New York: New York University Press, 2004), s.37.

³⁶ Donovan, *Feminist Teori*, s.54.

ırk, renk ve köleliğe değinilse de cinsiyete dair bir vurgu bulunmaz. Ulusun yurttaşlarını oluşturan bileşenlerden kadınlar dışarda bırakılır.

Özellikle, henüz oy hakkını elde edemeyen birçok beyaz kadın için, Siyah erkeklerin oy hakkına sahip olması önemli bir kırılma noktası olur. Siyah kurtuluş hareketinin ve kadın özgürlük hareketinin iç içe geçmiş yapısı bozulmaya başlar. Bu değişiklikle birlikte hızla politikleşen kadınlar süfraj hareketine katılırlar³⁷. Kadın hareketine şekil veren ana siyasetin belirleyicisi oy hakkı mücadelesi olur.

Bu dönemde, halihazırda süfraj hareketinin öncülerinden ve Seneca Falls Konferansı'nın düzenleyicilerinden olan, kölelik karşıtı harekette önemli yer edinen ve Londra'da düzenlenen Dünya Irkçılık Karşıtlığı Kongresi'nde Amerikan Kölelik Karşıtı Topluluğunu temsilen delegelerden biri olarak Kongreye katılan Elizabeth Cady Staton da siyasi duruşunda değişikliğe gider. Amerikan İç Savaşı başladığı dönemde, kadınları kölelik sisteminin kaldırılması için ellerini taşın altına koymaya çağıran Staton, 15. Değişiklik gündeme geldiğinde stratejik bir hata yapıldığını belirtir. Kölelik karşıtı mücadele yürütmek uğruna kadın hakları meselesini ikincilleştirmenin bir hata olduğunu söyleyen Staton, artık sadece kadın haklarına odaklanmaya başlar ve Siyah erkeklerin kadınlardan önce oy hakkı elde etmesi fikri kendisini ırkçı fikirlere sürükler³⁸. Staton'a göre iç savaşın ardından köleliğin kaldırılması ile birlikte Siyah erkeklerle beyaz kadınlar artık eşitlenir ve Siyah erkeklerin oy hakkını kazanmasıyla bu eşitlik erkekler lehine bozulacaktır. Eşitliğin bozulması ise Siyah erkeklerin (beyaz) kadınlar üzerinde egemen olması anlamına gelmektedir. Staton'a göre, "...eğitimli beyaz erkeğin kölesi olmak; alçak, cahil bir erkeğin olmaktan iyidir...kadınların oy hakkına sahip olması Siyah erkeklerin oy hakkına sahip olmasından önemlidir³⁹".

³⁷ Grady, "The Waves of Feminism".

³⁸ Davis, *Women, Race & Class*, s.44.

³⁹ akt. Davis, *Women, Race & Class*. ss.44-45.

Kölelik karşıtı hareketin öncülerinden ve aynı zamanda kadın hakları savunucusu olan F. Douglass ise, köleliğin tam anlamıyla kaldırılmış sayılması için Siyah erkeklerin oy hakkına sahip olmalarının şart olduğunu savunur. Douglass'a göre, köleliğin kaldırılması Siyahlar üzerindeki ekonomik baskı dahil olmak üzere çeşitli baskıları kaldırmaya yetmez. Bunun sağlanması için siyasi güce ihtiyaç vardır ve bu siyasi güç de oy hakkının kazanılmasıyla elde edilecektir⁴⁰.

1.2.3. Siyahlığın ve Kadınlığın İçinde, Oy Hakkı Tartışmalarının Dışında

Beyaz kadınlar ve Siyah erkekler arasında süregiden bu oy hakkı tartışmasında Siyah kadınlar nerededir? Sojourner Truth, Ida Bell Wells-Barnet, Mary Eliza, Church Terrell, Daisy Elizabeth Adams Lampkin ve adı sayılamayacak kadar çok Siyah kadın en başından beri oy hakkı ve köleliğin kaldırılması için verilen mücadelelerin etkin parçası olur. Ancak, 15. Değişiklik gündeme geldiğinde Siyah kadınlar iki grup tarafından da görünmez kılınır⁴¹. Siyah kadınlar ırkçılaşan ve beyazlaşan kadın hareketine de ait değillerdir, sadece (Siyah) erkeklerin lehine işleyecek 15. Değişikliğe de⁴². Dolayısıyla ırkçılıkla da cinsiyetçilikle de aynı anda mücadele eden bir konumda yer alırlar. Özellikle Mary Church Terrel, Sojourner Truth ve Anna Cooper bu mücadeleyi açıkça dile getiren ilk Siyah kadınlar olmalarından dolayı tarihsel olarak önemli figürlerdir⁴³. Dönemin kadın hakları ve Siyahların sivil hakları mücadelesinde yer alan bu kadınlar, hem cinsiyet hem ırk

⁴⁰ Davis, Women, Race & Class.

⁴¹ Amanda Lawrence, "The Power of Intersectionality to Transcend National Identity in the United States," *Studies in Ethnicity and Nationalism* 17, no. 2 (2017), s.169.

⁴² Örneğin, kölelik karşıtı ve kadın hakları hareketinin tanınan isimlerinden Sojourner Truth 1867'de New York'ta gerçekleştirilen Amerikan Eşit Haklar Derneğinin (*American Equal Rights Association*) bir Konferansında 15. Değişiklik kapsamındaki görüşlerini şöyle dile getirir: "...eğer Siyah erkekler bu hakkı kazanır da Siyah kadınlar kazanamazsa, deneyimleyeceğimiz şey Siyah erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğidir ve bu da en az önceki dönemlerdeki kadar kötü olacaktır" (bkz. "Black Women Speak of Womenhood," *Black Women in White America: A Documentary History* (New York: Vintage Books, 1992), ss. 566-572). Elbette Siyah kadınların arasında da siyasi görüş ayrılıkları mevcuttur ve Truth'a katılmayıp kadınlar için oy hakkı mücadelesine devam ederken, Siyah özgürlük hareketinin bir parçası olarak 15. Değişikliği destekleyen kadınlar da vardır (bkz. Liette Gidlow, "The Sequel: The Fifteenth Amendment, the Nineteenth Amendment, and Southern Black Women's Struggle to Vote," *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era* 17, no. 3 (2018): s. 436.).

⁴³ bell hooks, *Ain't I A Woman: Black Women and Feminism* (New York: Routledge, 1992), s.16.

kimliklerinden kaynaklanan deneyimlerini görünür kılarak keşişimselliğin fikri kökenlerini oluşturur ve kendilerinden sonra gelen Siyah feministlere ilham olurlar. Bu kadınların kim olduklarına ve neler yaptıklarına bakmak, keşişimselliğin tarihi yolculuğunda kavrama kazandırdıkları hakkında bilgi verecektir.

1.2.4. Sojourner Truth 1797-1883

Sojourner Truth keşişimsellik, kimlik, özne olma hali gibi tartışmalarda özellikle dikkat çekici bir figürdür. 1797'de Isabella Baumfree ismiyle New York'ta bir köle olarak doğan Truth 1826'da özgürlüğüne kavuşur. 1843'te doğuştan gelen ismini reddeder ve yeni ismini seçer. Sojourner, Türkçe'de bir yerde geçici olarak kaldıktan sonra yolculuğuna devam eden kimse; Truth ise hakikat anlamlarına gelir. "Hakikati söyleyen gezgin" olarak Truth, özgürlüğünü kazandıktan sonra şehir şehir dolaşarak vaazlar verir, kadın hareketi ve kölelik karşıtı harekette kendine yer edinir ve kölelik dönemindeki deneyimleriyle Siyah kadın olmanın anlamı üzerine ülkenin farklı yerlerinde dersler verir. Adının anlamını hak eden bir yaşam sürer. Truth'un okuma yazmasının olmadığından dolayı günümüze kendisinin elinden çıkmış bir metin kalmaz. Ancak ilham veren dersleri ve konuşmaları sayesinde kendisi hala hatırlanmaktadır. Truth, 1883'te Michigan'da ölür⁴⁴.

Birinci Dalga Feminizmin yükselişte olduğu dönemlerde Truth'un kadın hareketine yaptığı önemli katkılar arasında Siyah köle kadınların da kadın olduğunu herkese hatırlatması ve Siyah köle kadınların yaşam deneyimlerinin özgür, beyaz, burjuva kadınların deneyimlerden apayrı olduğunun altını çizmesi sayılır⁴⁵. Truth, özellikle Ohio'da 1851'de kadın ve erkeklerin ortak katılımı ile gerçekleşen *Women's Rights Convention (Kadın Hakları Toplantısı)* sırasında yaptığı konuşması ile hatırlanır. Toplantıda oy hakkı tartışılırken bir erkek katılımcı söz

⁴⁴ Margaret Washington, ed., *Narrative of Sojourner Truth: With "Book of Life" and "A Memorial Chapter"* (New York: Barnes & Noble Books, 2005).

⁴⁵ Tong & Botts, *Feminist Thought*, s.435.

olarak, kadınların oy haklarını talep etmesini saçma bulduğunu belirtir çünkü ona göre kadınlar çamur birikintilerinin üzerinden atlarken ya da arabaya binerken dahi erkeklerin yardımına ihtiyaç duyarlar. Yani kadınlar doğuştan güçsüz varlıklardır ve yaşamlarını idame ettirmeleri erkeklere bağlıdır. Bu yorum üzerine Truth, ayağa kalkar ve tarihe geçen, “Ben Bir Kadın Değil Miyim?” olarak anılan konuşmasını yapar⁴⁶. Truth’un, üzerinden yıllar geçmesine rağmen Siyah feminist harekete ve günümüzdeki cinsiyet, kimlik tartışmalarına ilham vermeye devam eden konuşması şöyle başlar⁴⁷:

“Bana bakın! Koluma bakın (Truth bunu söylerken kolunu sıyırır)! Ben tarla sürdüm, ekin ekip biçtim, harmanları ambarlara taşıdım ve hiçbir adam bana kafa tutamadı. Ben bir kadın değil miyim? Eğer işe ve yemeğe sahipsem bir erkek kadar çalışabilir, bir erkek kadar yiyebilirim. Kamçılanmayı da bir o kadar kaldırabilirim. Ben bir kadın değil miyim? On üç çocuk doğurdum ve çoğunun köle olarak satıldığına tanık oldum. Ana yüreğimin acısıyla bağırдыğımdaysa İsa’dan başka kimse duymadı sesimi. Ben bir kadın değil miyim?⁴⁸”

Dikkat çekmek gerekir ki Truth, “Ben bir kadın mıyım?” diye sormaz. Aksine, kadın kimliğini sahiplenir ve toplantıya katılanları kime, neden kadın denildiği sorusu üzerine düşünmeye zorlar. Truth’un cevap verdiği erkeğin imgesindeki kadın beyaz, narin, arabaya binme ayrıcalığı olan kadındır. Truth, tam da bu noktada kadın kategorisine bir saldırı gerçekleştirir. Siyah, eski bir köle, on üç çocuk annesi, tarım işçisi olarak kendisinin de bir kadın olduğunu hatırlatır. Yani Truth Siyah, köle, anne, işçi olmasına rağmen kadın değildir. Kadın kategorisinde yer almayan ne varsa, bunların hepsini kendinde toplayarak kadındır.

⁴⁶ Davis, *Women, Race & Class*, s.72.

⁴⁷ Avtar Brah & Ann Phoenix, “Ain’t I A Woman? Revisiting Intersectionality,” *Journal of International Women’s Studies* 5, no. 3 (2004): s.77.

⁴⁸ akt. Davis, *Women, Race & Class*, s.73.

Brah ve Phoenix'e göre, Truth'un başardığı Şey köle Siyah kadınların gerçek kadın sayılmamalarına karşı, retorik sorularla toplantının katılımcılarını kategoriler üzerine yeniden düşünmeye zorlamasıdır⁴⁹. Truth kime, neye, niçin, ne zaman kadın denildiğini ve kadınlığın özü olarak görülen Őeyleri tartışmaya açar. Tam da bu noktada Truth'un kimliklere kesişimsel yaklaşımından bahsedilebilir. Kesişimsellik, merkezde yer alan normatif özneleri sorgulamak, merkezi sorgulamak ve bu özneleri yerinden etmek (*decentring*) işlevlerini gördüğü için ve Truth'un konuşması da kime kadın denileceğini, Siyah kadınların neden yeterince kadın sayılmadığını sorguladığından dolayı kesişimsel düşüncenin kurucu metinlerinden sayılır ve bu alandaki ilk örnekler arasında yer alır. Truth'un 1851'de sorduğu "Ben bir kadın değil miyim?" sorusu hala önemini korur ve günümüzde de feminist hareket içinde tartışılmaya devam eder.

1.2.5. Anna Julia Cooper 1858-1964

1858'de bir köle olarak doğan Anna Julia Cooper (1858-1964), Siyah feminizmin kurucu metinlerinden olan *A Voice From the South (Güneyden Gelen Ses)* kitabını 1892'de yayımlar. Cooper bu kitap ile ırkçılık, emperyalizm, kolonyalizm, Siyah erkeklerin cinsiyetçiliği ve beyaz kadınların ırkçılığı gibi konulara ek olarak kesişimsellik düşüncelerinin önünü açacak biçimde Siyah kadınların hem kadın olmalarından kaynaklanan sorunlarına hem de ırkçılık karşısındaki durumlarına değinir⁵⁰. Kadınların çifte kölelik durumuna yazılarında ve konuşmalarında yer verir⁵¹. Cooper'a göre ABD'de yaşayan Siyah kadınlar "hem bir kadın sorusu hem de bir ırk sorunuyla karşı karşıya ve iki gruba göre de hala bilinmez ve anlaşılmaz bir faktörler⁵²". Siyah kız çocuklarının ve kadınların eğitime erişiminin önemi üzerinde de çokça duran Cooper, doktora derecesine sahip ilk Siyah kadındır. Kendisi, Fransa'daki Sorbonne Üniversitesi'nde "Kölelik ve

⁴⁹ Brah & Phoenix, "Ain't I A Woman?," s.77.

⁵⁰ Guy-Sheftall, *Words of Fire*, ss.117-118.

⁵¹ Deborah K. King, "Multiple Jeopardy, Multiple Consciousness: The Context of a Black Feminist Ideology," *Signs* 14, no. 1 (1988), s.42.

⁵² Anna Julia Cooper, "A Voice From the South," *A Voice From the South* (New York: Dover, 2016), s.24.

Fransız Devrimcileri, 1788-1805” başlıklı tezini yazarak 65 yaşında doktor unvanını almıştır⁵³.

1.2.6. Mary Church Terrel 1863-1954

Mary Church Terrel, 1863’te doğar ve sivil haklar ve kadın oy hareketi mücadelelerinde rol alır. 1892’de Washington’daki *Colored Women’s League* (*Beyaz Olmayan Kadınlar Birliği*) başkanı olan Terrel, 1896’da Birliğin *Federation of Afro-American Women* (*Afro-Amerikan Kadınlar Birliği*) birleşmesi ile kurulan *National Association of Colored Women’s Club* (*Beyaz Olmayan Kadınlar Cemiyeti Ulusal Derneği*) kurucu başkanı olur⁵⁴. Derneğin çalışma alanı kadınların oy hakkı mücadelesi, ırkçı yasalar, beyaz olmayan halkların yoksulluğu gibi çeşitli temaları kapsar. Hem siyaset alanındaki çalışmalarında hem de yazılarında Terrel’in Siyah kadınların ırkları dolayısıyla kadın olmalarının yanında ayrıca maruz kaldıkları ayrımcılıkları ve baskıları üzerine düşünüp ürettiği görülür⁵⁵. Terrel’in 1940’ta *A Colored Women in a White World* (*Beyaz Dünyada Beyaz Olmayan Bir Kadın*) adındaki otobiyografisi yayımlanır. Terrel’in 1907’de kaleme aldığı ve Siyah kadın olmanın günlük yaşamdaki etkilerini anlattığı *What it Means to be Colored in the Capital of the United States* (*Birleşik Devletler’in Başkentinde Beyaz Olmamak Ne Anlama Gelir*) yazısı dönemin ünlü gazetesi *The Independent*’ta yayımlanır⁵⁶. Terrel, yazısında ABD’nin başkenti olan Washington’da, Siyah bir kadın olarak yaşamından kesitler sunar. Cebinde parası olsa dahi bazı lokantalara giremeyeceğini, toplu taşımada oturması gereken yerlerin önceden belli olduğunu, ülkenin kurucu babası sayılan George Washington’un mezarını dahi ziyaret edemeyeceğini yazar. Böylelikle Terrel, somut örnekler üzerinden vatandaşı olduğu ülkede Siyahlık ve kadınlığın çakışması sonucunda nasıl ötekileştirdiğini açıklamış olur.

⁵³ Guy-Sheftall, *Words of Fire*, ss.117-118.

⁵⁴ Guy-Sheftall, *Words of Fire*, s.146.

⁵⁵ Guy-Sheftall, *Words of Fire*, s.146. ; Romero, *Introducing Intersectionality*, ss.123-124.

⁵⁶ Mary Church Terrell, “What It Means to Be Colored in the Capital of the United States,” in *Black Women in White America*, ed. Gerda Lerner (New York: Vintage Books, 1992), ss. 378-383.

Hem kadın hakları hareketinde hem de ana teması ırkçılıkla mücadele olan Siyah özgürlük hareketinde aynı anda aktivizm yürüten bu Siyah kadınlar yazılarında ve söylevlerinde cinsiyet ile ırk konularını ele alış biçimleri kesişimsellik fikrinin kökenlerini oluşturur. Yani kesişimselliğe dair düşünceler marjinalize edilen gruplardaki bireylerin yaşam deneyimleriyle doğrudan ilişkili olarak şekillenir. Özellikle de Siyah kadınların yaşamları ve yürüttükleri mücadeleler kavramın gelişiminde belirleyici olur. Bu örneklerden yola çıkarak, kesişimselliğin fikri temellerinin 1800’lerde, Birinci Dalga Feminizm döneminde Siyah kadınlar tarafından atıldığı sonucuna varılabilir⁵⁷.

Şimdi, ırkçılığını açık eden beyaz süfraj kadınlarla oy hakkını kazanmaya yaklaşmış olan Siyah erkeklerin çatışmasına geri dönelim. Neticede, 15. Değişiklik kapsamında Siyah erkekler oy hakkını kazanır ve süfraj hareketinin oy mücadelesi 1920’ye dek devam eder. 1920 yılında ABD Anayasası 19. Değişikliğin yürürlüğe girmesi ile birlikte kadınlar oy hakkını kazanır⁵⁸. Fakat zafer ilan eden süfrajlerin göz ardı ettiği bir konu vardır: ABD’de kölelik kaldırılmış olsa da ırkçılık hala devam eder. 1920’deki yasa değişikliğine rağmen 1965’te *Oy Hakları Yasası (Voting Rights Act)* çıkana dek eyalet yasaları Siyah kadınların oy haklarından faydalanmasını engeller⁵⁹. Siyah kadınların önüne konulan ırkçı eyalet yasalarına ve fiili olarak bu kadınların oy kullanamadığı gerçeğine rağmen 19. Değişiklik Birinci Dalga Feminizmin en büyük hukuki kazanımı olarak kabul edilir⁶⁰. Bu kazanımla birlikte, başka alanlarda feminist mücadeleler devam etse de harekete şekil veren, hareketi kitleselleştiren ortak hedefe (kadınların oy hakkını kazanmasına) ulaşılır ve hareket sönümlenir. Daha

⁵⁷ Bazı yazarlarca W. E. B. Du Bois de yazılarında ırk, sınıf ve ulus sistemlerinin bağlantılarını göstererek baskı sistemlerini açıkladığı için kesişimselliğin fikri kurucuları arasında sayılmaktadır (bkz. Ange-Marie Hancock, “W.E.B. Du Bois: Intellectual Forefather of Intersectionality?,” *Souls* 7, no. 3-4 (2005): ss. 74-84. ; Romero, *Introducing Intersectionality*, s.125.). Tezimde kesişimsellik tartışmalarında Siyah kadınları odağa aldığım için Du Bois’e yer vermedim.

⁵⁸ ABD’deki kadınların oy hakkını kazandığı 19. Değişiklik Susan B. Anthony Değişikliği olarak da bilinir. Anthony, ABD’deki süfraj hareketinin önemli isimlerindedir.

⁵⁹ Lawrence, “The Power of Intersectionality,” s.169.

⁶⁰ Grady, “The Waves of Feminism.”

doğru bir ifade ile ABD’de beyaz kadınların oy haklarını almalarının ardından Birinci Dalga Feminizmin sonunun geldiği kabul edilir.

1.3. İkinci Dalga Feminizm: 1963-1980

ABD’de kadınların oy hakkını kazanması ile sönümlendiği kabul edilen Birinci Dalga Feminizmin (1848-1920) ardından yeni ve kitlesel bir feminist hareketin ortaya çıkması yaklaşık kırk yıl sonra gerçekleşir. ABD’de feminizmin yeniden yükselişe geçmesi 1960’larda başlar. Birinci Dalga ile kazanılan oy hakkının toplumsal eşitlik için yeterli olmadığı görülür ve her alanda eşitlik için mücadele edilir. Bu dönemde kadınlar istihdama ve eğitime eşit erişim, eşdeğer işe eşit ücret, kürtaj hakkı, kadına karşı şiddetin son bulması gibi insan olmaktan kaynaklanan sosyal ve ekonomik haklarını talep etmeye başlar⁶¹. Günümüzde hala yaygın biçimde kullanılan ve şahsi deneyimlerin sistemsel sorunlara bağlı olduğunu ifade eden “özel/kişisel olan politiktir” söylemi de bu dönemde üretilir⁶². İkinci Dalga Feminizm ile özdeşleştirilen Fransız filozof Simone de Beauvoir *Le Deuxieme Sex (İkinci Cinsiyet)* kitabında “Kadın doğulmaz, kadın olunur” der ve bu söylem yeni feminist hareketin şekillenmesinde önemli rol oynar. Buna göre, kadın ve erkek arasındaki fark toplumsal olarak şekillenir. Kadınların ayrımcılığa uğraması ve erkekler karşısında daha aşığı bir cins olarak değerlendirilmesi biyolojik farklar ile değil toplumsal kabullerle ilgilidir.

Bu dönemde feminist mücadelenin şekillenmesinde toplumsal kabullerin kökten değişmesi ve erkek egemenliğini sonlandırma amacı önemlidir. Öyle ki İkinci Dalga Feminizm, Kadın Kurtuluş/Özgürlük Hareketi olarak da anılır⁶³. Bu adlandırma kadının üzerindeki bütün baskılardan kurtulması amacıyla yürütölen topyekûn bir mücadeleye gönderme yapar. Kadını baskı altına alan ne varsa bunların hepsinden kurtulmak kadın özgürlük hareketinin amacı olmalıdır. Burada

⁶¹ Rory & Piepmeier, *Catching the Waves*, s.30; Grady, “The Waves of Feminism.”

⁶² Grady, “The Waves of Feminism.”

⁶³ Sue Thornham, “Second Wave Feminism,” *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, ed. Sarah Gamble (New York: Routledge , 2006), ss. 25-36.

bahsedilen ise bütün kadınlardır. Yani evrensel bir kadın kimliğinden bahsedilir ve bu dönem için belirleyici olan bir diğer söylem ise bütün kadınların birlikteliğine vurgu yapan “kız kardeşlik”tir.

ABD’de İkinci Dalga Feminizmin başlangıcı olarak kabul edilen nokta 1963’te Betty Friedan tarafından yazılan, ilk baskısında 1.4 milyon ve yayımlanmasını takip eden ilk üç yılda toplam üç milyon satan *The Feminine Mystique (Kadınlığın Gizemi)* kitabıdır⁶⁴. Friedan, Smith College’den mezun olduktan on beş sene sonra, eski okul arkadaşları ile görüşmeler ve anketler yapar. Eğitimli ev kadınlarının adeta nedeni belirlenemez ve isimlendirilemez mutsuzluğunu fark eder. Böylelikle Friedan, ABD’de sayısız ev kadınının yoğun biçimde mutsuz olduğunu gözlemler ve bunu “adı olmayan sorun” olarak dile getirir⁶⁵. O dönemde kadınların görevi ev hanımı ve anne olmak olarak görülmektedir. Yani eğer bir kadın evde, kocası ve çocukları ile birlikteyse, bu kadının mutlu olması gerekir. Ancak eğitimli, orta sınıf, beyaz kadınlarla yaptığı çalışmalar neticesinde Friedan, bu durumun gerçekte özdeşleşmediğini fark eder ve kadınlar arasında paylaşılan bu adsız sorunu tartışmaya açar. Kitabın geniş kadın kitlelerine erişmesiyle birlikte, ABD’de yeni bir feminist hareket tetiklenir.

Friedan’ın tartıştığı “kadının görevi evlenmek ve çocuk yapmaktır” gibi görüşler ya da o dönem radikal feministlerce⁶⁶ tartışılan “kadının nasıl görünmesi, nasıl olması gerektiği” gibi konular İkinci Dalga Feminizm için belirleyici olur. O dönemde, *The Feminine Mystique* kitabının geniş kitlelere erişmesi kadar önemli olan bir başka olay ise Kadın Özgürlük Hareketi tarafından 1968 Eylülünde Amerikan Güzellik Yarışması esnasında yapılan eylemdir. Güzellik yarışmasını

⁶⁴ Rory & Piepmeier, *Catching the Waves*, s.30; Grady, “The Waves of Feminism.”

⁶⁵ Betty Friedan, *The Feminine Mystique* (New York: Dell, 1979).

⁶⁶ Ayşe Düzkan, radikal feminizmi şöyle tanımlar: “Radikal feministler, kadınlarla erkekler arasındaki egemenlik ilişkisinin patriarka adı verilen bir toplumsal sistemle düzenlendiğini savunur ve bunun tamamen ortadan kaldırılması için mücadele eder. Erkeklerin ayrıcalıklarını hedefleyen ve kadınlar için eşit haklar talep eden birinci dalga feminizmden farklı olarak radikal feminizm, o ayrıcalıklara sebep olan toplumsal yapıyı ve cinsiyet ayrımının kendisini hedef alır” (bkz. Ayşe Düzkan, “Radikal Feminizm,” *FeministBellek*, 27.02.2021, <https://feministbellek.org/radikal-feminizm/>. Erişim: 03.01.2023).

protesto eden feministler, yarışmaya büyük bir çöp kovası getirir ve buna “Özgürlük Kovası” adını verir. Bu çöp kovasına kadını baskı altında tutan, nesneleştiren eşyaları atarlar. Atılan eşyalar arasında sütyenler, korseler, yüksek topuklu ayakkabılar vardır⁶⁷. Bu dönemde medyada İkinci Dalga Feministlerin imajı sinirli, erkeklerden nefret eden, yalnız kadınlar olarak şekillenir⁶⁸.

1.3.1. Kız Kardeşlik Sorgulanıyor

Elbette, ana akım İkinci Dalga Feminizm içinde de başka akıntılar mevcuttur. İkinci Dalga'nın başlangıcı kabul edilen *The Feminine Mystique*'te bahsedilen eve kapatılan eğitilmiş kadınların “adı olmayan sorun”unun yanında geçinmek için çalışmak zorunda olan öteki kadınların sorunları, aile kurmalarına izin verilmeyen lezbiyen kadınların sorunları, zorunlu kısırlaştırmaya maruz bırakılan kadınların sorunları düşünüldüğünde, “adı olmayan sorun”un aslında beyaz kadınların sorunu olduğu ortaya çıkar. Amerikalı feminist filozoflar Rosemarie Tong ve Tina Fernandes Botts, Friedan'ı ihmalkarlıkla eleştirir⁶⁹. Tong ve Botts'a göre Friedan sadece burjuva, heteroseksüel, eğitilmiş beyaz kadınlara odaklanır⁷⁰. Bu kadınların geleneksel eş ve anne rollerinden tatmin olmama halini ise adı olmayan sorun olarak isimlendirir. Ancak bu grubun dışında kalan kadınların sorunlarını ve hayatlarını görmezden gelir. Siyah feminist bell hooks^{71,72} da Friedan'ı sadece belirli bir kadın grubuna odaklanması nedeniyle eleştirir. hooks, *Feminine Mystique*'in popüler olduğu dönemde Siyahların öncülüğünde yürütülen sivil haklar mücadelesi⁷³ içinde cinsiyetçiliği eleştiren ve Siyah özgürlük hareketi

⁶⁷ Thornham, “Second Wave Feminism”.

⁶⁸ Grady, “The Waves of Feminism.”

⁶⁹ Rosemarie Tong & Tina Fernandes Botts, *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction* (New York: Routledge, 2018).

⁷⁰ Tong & Botts, *Feminist Thought*, ss.88-89.

⁷¹ bell hooks, *Feminist Theory: from Margin to Center* (New York: Routledge, 2015).

⁷² bell hooks adını ve soyadını yazarken her zaman küçük harf kullanır. hooks bu seçimi hem büyük annelerini onurlandırmak hem de ismine değil ama yazdığı eserlere dikkat çekmek için yaptığını belirtir. Ben de tez kapsamında kendisinin bu seçimine saygı duyarak kendisinin ad ve soyadını küçük harfle yazdım.

⁷³ ABD'de 1950'lerde başlayan, Siyahların ülkede ırksal adaletin tesis edilmesi talebi ile şekillenen mücadele.

içinde hem ırkçılığa hem cinsiyetçiliğe karşı mücadele eden kadınların varlığını hatırlatır.

Friedan özelinde aslında onunla başladığı kabul edilen İkinci Dalga Feminizme getirilen eleştiriler, belirli bir grup kadın deneyimine odaklanılmasının, diğer kadın gruplarının dışlanması ile sonuçlandığı ekseninde gelişir. Ana akım feminizmdeki “kız kardeşlik” sorgulanmaya başlanır. Beyaz olmayan, lezbiyen, göçmen, geçinmek için çalışmak zorunda olan işçi kadınlar kendi deneyimlerini dile getirirler. Bu kadınlar Kadın Özgürlük Hareketi’nin kadınların toplumsal olarak erkeklerle eşit olma amacını da “Hangi erkeklerle eşit olmak istiyoruz?” sorusu çerçevesinde sorgularlar. Beyaz olmayan ve yoksul toplumlardaki erkekler üst sınıf, beyaz, ırkçı erkeklerle eşit değildir. Bu toplumların üyesi olan kadınlar kendi toplumlarında siyasi, toplumsal ve ekonomik güce sahip olmayan erkeklerle eşitlenmek istemez elbette. Ancak zengin, ırkçı erkeklerle de eşitlenmek istemezler⁷⁴. Onların özgürlük ve eşitlik tahakkümü bambaşkadır. Bu sorgulamalar ile İkinci Dalga Feminizmin beyaz kadınların odağa alınarak şekillendiğini ifşa ederler. Ayrıca bu kadınların cinsiyetçilik nedeniyle deneyimledikleri ayrımcılıklar orta sınıf, beyaz kadınların deneyimlerinden oldukça farklıdır. Cinsiyetçilik, ırkçılık ve heteroseksizmin⁷⁵ iç içe geçtiği bir yaşamda bu kadınlar çeşitli baskı sistemlerine karşı aynı anda mücadele etmek zorundadır. hooks’a göre, İkinci Dalga Feminizm tarafından bütün kadınların “ortak ezilmişlik” deneyimini paylaştığı varsayımdan hareketle burjuva, beyaz kadınlar tarafından kullanılan “kız kardeşlik” kavramı kadınların farklı ve çeşitli toplumsal gerçekliklerini görünmez kılan yanlış ve çarpıtılmış bir ifadedir⁷⁶. Kadınlar arasında kurulan bir politik dayanışma biçimi olarak feminist “kız kardeşlik”, *“kadınlar, diğer kadınlar üzerinde tahakküm kurmak amacıyla ırklarının ve sınıflarının gücünü kullandığı müddetçe ... hiçbir*

⁷⁴ hooks, *Feminist Theory*, ss.18-19.

⁷⁵ Seçin Tuncel heteroseksizmi şöyle tanımlar: “Heteroseksizm yalnızca “kadın” ve “erkek” arasında yaşanan heteroseksüel cinselliği normal, doğal ve kabul edilebilir sayan, heteroseksüel olmayan bütün cinsel pratikleri, arzuları veya erotik duyguları anormal, sapkın veya hastalıklı olarak kabul eden toplumsal bir sistemdir”. (Bkz. Seçin Tuncel, “Heteroseksizm,” *FeministBellek*, 11.06.2021, <https://feministbellek.org/heteroseksizm/>. Erişim: 01.01.2023.)

⁷⁶ hooks, *Feminist Theory*, ss.43-44.

*zaman tam anlamıyla gerçekleşemez*⁷⁷”. Siyah lezbiyen feminist Audre Lorde de kız kardeşlik kavramını eleştiren yazarlardan biridir. Lorde, beyaz kadınların kadınlar arasındaki ırk, cinsel tercih (*sexual preference*), sınıf ve yaş gibi farkları görmezden gelerek sadece kadın olarak ezilmeye odaklanmaları neticesinde homojen bir deneyimler bütünü varsaydıklarını ve buna kız kardeşlik adını verdiklerini belirtir⁷⁸. Lorde, “Kadın olarak bazı sorunları paylaşıyor, bazılarını paylaşmıyoruz. Siz çocuklarınız büyüdüğünde erkek egemen sisteme uyum sağlayıp size sırtlarını döneceklerinden korkuyorsunuz. Biz ise çocuklarımızın arabalardan zorla çıkartılıp sokak ortasında öldürüldüklerinde, sizlerin bu çocukların öldürülmelerinin nedenlerine sırtlarınızı döneceğinizden korkuyoruz⁷⁹” diyerek Siyah kadınlarla beyaz kadınlar arasındaki ırk farkının yaşam deneyimini nasıl şekillendirdiğine dikkat çeker. Kız kardeşlik tahayyülüne getirilen eleştiriler kavramı değersizleştirmek amacını taşımaz⁸⁰. Aksine farkların tanındığı dayanışmacı ve kapsayıcı bir feminizmin imkanlarını sorgular.

Siyah kadınlar, İkinci Dalga Feminizm içinde ırkçılıkla mücadele etmenin yanında dönemin ırkçılık karşıtı hareketi içinde erkek egemenlik ve cinsiyetçilikle mücadele eder. bell hooks , Siyah Feminizm için çığır açıcı kitabı *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism (Ben Bir Kadın Değil Miyim: Siyah Kadınlar ve Feminizm)* kitabında hem kadın hem siyah özgürlük hareketlerinin içinde bir Siyah kadın olarak kendisine neden ve nasıl yer bulamadığını açıklar. hooks'a göre, kadın hareketinin içinde cinsiyetçiliğin kadın kimliğini nasıl şekillendirdiği tartışılır, ancak bu tartışma ırkın kadın kimliğini şekillendirmedeki rolünü de incelemek üzere genişletilmez⁸¹. Cinsiyetçilik tartışmalarına ırk konusunu dahil etmek ise feminizmin odak noktası kabul edilen evrensel kadın sorununda bir sapma olarak değerlendirilir. Irkçılık tartışmalarında cinsiyetçiliği gündeme getirmek de

⁷⁷ bell hooks, *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*, 3. Baskı, (İstanbul: Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları, 2014), s.29.

⁷⁸ Audre Lorde, “Age, Race, Class, and Sex: Women Redefining Difference”, *Sister Outsider: Essays and Speeches*, (New York: Crossing Press, 2007), ss. 229-230.

⁷⁹ Lorde, “Age, Race, Class, and Sex”, s.236.

⁸⁰ hooks, *Feminizm Herkes İçindir*, s.75.

⁸¹ hooks, *Ain't I A Woman*, ss.9-10.

Siyahlığa ihanet olarak görülür ve yersiz kabul edilir. Nasıl ki 19. yüzyılda yaşanan oy hakkı tartışmaları esnasında Siyah erkeklere oy hakkı verilmesi gündeme geldiğinde beyaz kadınlar bu hakkı Siyah erkeklerden önce almaları gerektiğine dair inançla ırkçı bir politikaya savrulup Siyah kadınları zor bir pozisyonda bıraktıysa İkinci Dalga Feminizm içinde de benzer bir çatışma yaşanır. Siyah kadınlar kendilerini zorlu bir ikilemde bulur: Siyah erkeklerin çıkarlarını önceleyen Siyah Özgürlük Hareketinde yer almak mı, beyaz kadınları önceleyen feminist harekette yer almak mı⁸²? Görüldüğü üzere bu kadınlardan Siyahlıklarını ya da kadınlıklarını seçmelerini istenir. Ancak hooks'a göre böyle bir seçime zorlanmak Siyah kadınların varoluşunu inkar etmek anlamına gelir. "Hayat deneyimim bana iki meselenin birbirinden ayrılamaz olduğunu, doğduğum anda kaderimi iki etmenin belirlediğini gösterdi: Siyah olarak ve kız çocuğu olarak doğmam⁸³" diyen hooks, ırkçılık karşıtı mücadele ile cinsiyetçiliği sona erdirmek amacıyla yürütülen mücadelelerin doğal olarak iç içe geçtiğini savunur⁸⁴.

1.3.2. Çifte Tehlike Kıskaçında Siyah Kadınlar

İkinci Dalga Feminizm içinde ırk ve cinsiyetin Siyah kadınların yaşam deneyimlerinde nasıl rol oynadıkları bazı Siyah feministlerce çeşitli kavramlarla ifade edilir ve böylelikle sonraki yıllarda "kesişimsellik" olarak ifade edilecek kavramın öncü terimleri belirir. Örneğin Frances Beale'nin 1969 yılında bir broşür olarak yayımladığı *Double Jeopardy: to be Black and Female* (Çifte Tehlike: Siyah ve Kadın Olmak) yazısında ırk ve cinsiyetin kesişimselliği fikri berrak biçimde görünür⁸⁵. Beale'nin bu yazısı ile birlikte, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin Siyah kadınlar için nasıl işlediğini açıklayan "çifte tehlike (*double jeopardy*)" kavramı literatüre kazandırılmış olur⁸⁶. Beale, Siyah ve beyaz kadınların yaşamlarının birbirlerinden ne kadar farklı olduğuna dikkat çekmek amacıyla Sojourner Truth'un "Ben Bir

⁸² hooks, *Ain't I a Woman*, s.24.

⁸³ hooks, *Ain't I a Woman*, s.28.

⁸⁴ hooks, *Ain't I a Woman*, s.29.

⁸⁵ Frances Beale, "Double Jeopardy: To Be Black and Female," *The Black Woman: An Anthology*, ed. Toni Cade Bambara (New York: Washington Square Press, 2005), pp. 109-123.

⁸⁶ King, "Multiple Jeopardy," s.46.

Kadın Değil Miyim?” konuşmasını hatırlatır. Beale’e göre Siyah kadınlar hala, Truth gibi tarlada olmasa da, hayatlarını sürdürmek ve ailelerine bakabilmek için çalışmak zorundadırlar. Beale’ye göre kapitalizm Siyah kadınları köleleştirmektedir. Kapitalist sistem bütün topluma zarar verse de özellikle Siyah kadınlar “kölenin kölesi” pozisyonuna düşmektedir. Erkeklerle eşdeğer iş yapış eşit ücret alamamak bütün kadınların paylaştığı bir sorunken Siyah kadınlar için durum daha farklıdır. Çünkü ücret sıralamasında önce beyaz erkekler gelir, onları Siyah erkekler takip eder. Liste beyaz kadınlarla devam eder ve en son sırada Siyah kadınlar yer alır. Beale’ye göre kapitalizm ve emperyalizm de dahil olmak üzere bütün baskı ve tahakküm sistemlerinden kurtulmak Siyahların ve kadınların nasıl ezildiğinin anlaşılmasına bağlıdır. İki grubun kesişim kümesinde bulunan, ezilmeyi ve baskıyı katmerli yaşayan Siyah kadınların durumuna ayrıca önem gösterilmelidir.

Ekonomik ve fiziksel sömürünün Siyah kadınlar için bambaşka anlamlar taşıdığını belirten Beale, buna ek olarak beyaz olmayan kadınların cinsel ve üreme haklarına nasıl müdahalelerde bulunulduğunu da açıklar. Porto Riko’nun ABD’nin adeta merdiven altı laboratuvarı haline geldiğini belirten Beale bu durumu şöyle örneklendirir: Doğum kontrol hapları piyasaya sürülmeden önce işe yarayıp yaramadıkları Porto Rikolular ve yoksul Siyah kadınların üzerinde denenir. Bunun haricinde Porto Rikolu kadınlar yıllarca ABD tarafından zorunlu kısırlaştırma işlemine maruz kalır. Öyle ki Beale’nin makalesini yazıldığı tarih itibari ile (1969) Porto Riko adasında yaşayan ve 15 ila 45 yaşları arasındaki kadınların yüzde onu kısırlaştırılmıştır. Görüldüğü üzere beyaz olmayan kadınların bedenlerine yönelik bu gibi saldırılar da onların yaşam deneyimini beyazlarınkinden bambaşka biçimde etkilemektedir.

Kapitalizm, ırkçılık ve cinsiyetçilik üzerine düşünen Beale, beyazlarla nasıl bir ittifak kurulabileceği ve baskıya karşı mücadelenin nasıl şekillenebileceği üzerine de yazar. Beale’ye göre Siyah kadın mücadelesinin beyazlardan oluşan herhangi bir grupla birleşmesi için ilgili grubun muhakkak antiemperyalist ve ırkçılık karşıtı

mücadeleyi benimsemesi gereklidir. Beyaz kadın özgürlük hareketi çoğunlukla orta sınıf kadınlardan oluştuğundan dolayı Siyah kadınların her gün karşı karşıya kaldıkları ekonomik sömürüye maruz kalmazlar. Dolayısıyla, beyazlardan oluşan her grubun kapitalizm ve ırkçılığa karşı da savaşıması gerekir ki ortak zeminlerde buluşulsun⁸⁷.

Beale'ye göre ırkçılık ve kapitalizm birbirine kenetlenen sistemlerdir. Bu tahakküm ve sömürü sistemlerine karşı birlikte mücadele etmek gerekir ancak Siyahların ve özellikle de Siyah kadınların özel ezilme durumları ve karşılaştıkları çifte tehlikeler, gözetilmelidir. Görüldüğü üzere Beale makalesinde Siyah kadınların neden çifte tehlike altında olduğunu incelerken sadece Siyahlık ve kadınlıktan kaynaklanan sorunlara eğilmekle kalmamış ek olarak bütün toplumun kapitalizm tarafından nasıl şekillendirildiğine de değinmiştir. Ancak Beale'nin tahlillerinde özellikle öne çıkan tema kapitalizm altında şekillenen ırk ve cinsiyet ilişkileridir. Keza kendisi de bunu vurgulamak istercesine kelime seçimini “çifte tehlike” olarak yapmıştır⁸⁸. Hatırlanacağı üzere Truth da “Ben Bir Kadın Değil Miyim?” konuşmasında ezilmişliğini kadınlık ve Siyahlık eksenlerinden kurmuştu ancak o da o dönem, Beale'ye benzer biçimde, Siyah kadınların ezilmişliğini katmerlendiren kölelik sistemine dikkat çekmişti. Diyebiliriz ki kesişimsellik düşüncelerinin fikri temelleri her ne kadar ırk ve cinsiyetin kesişiminde yatsa da ekonomik sistemler ve yoksulluk da ilgili düşüncelerin gelişiminde her zaman göz önünde bulundurulmuştur.

Sınıfın üçüncü bir tehlike olarak belirtilmesi ve “üçlü tehlike (*triple jeopardy*)” kavramını dolaşıma girmesi ise sonradan gerçekleşir. Beale'yi takiben, ırkçılık ve cinsiyetçiliğe ek olarak tahlillerine sınıfı da ekleyen yazarlarca üçlü tehlike kavramı dolaşıma girdikten sonra Siyah kadının özgül durumunu anlamlandırmak için bu kavramı kullanmak yaygın olarak kabul görür⁸⁹.

⁸⁷ Beale, “Double Jeopardy,” s.120.

⁸⁸ Hill Patricia Collins & Sirma Bilge, *Intersectionality* (Cambridge: Polity Press, 2016), ss.176-201.

⁸⁹ King, “Multiple Jeopardy,” s.46.

1.3.3. Eklemece Anlayışlara Karşı Yeni bir Kavram: Çoklu Tehlike

King, ikili/üçlü tehlike kavramlaştırmalarını ayrımcılık biçimlerini sadece eklemece (*additive*) olarak ele aldıklarından dolayı eleştirir⁹⁰. King'e göre bu kavramları kullanmak ayrımcılık çeşitlerini, "ırkçılık artı cinsiyetçilik artı sınıfçılık eşittir üçlü tehlike" görünümünde basit bir matematik işlemine indirgemektedir⁹¹. Bu görüşe göre ötekileştirme ve marjinal ilan edilme deneyimlerin sayısı ile değil; yoğunluğu ve niteliği ile ilgili olduğundan ötürü eklemece anlayışla kimliklere yaklaşmak hatalıdır. Eklemece anlayış benimsendiğinde, sayılan üç farklı ayrımcılık biçiminin birbirleriyle ilişkilerinden doğan durum göz ardı edilmektedir. Bu göz ardı etme neticesinde de ezilen kimliklere sahip olan bireylerin (örneğin Asya kökenli Amerikalı bir lezbiyen kadının maruz bırakıldığı ayrımcılıklar) tecrübeleri tam olarak kavranamaz⁹². Eklemece anlayıştan çıkış sağlamak amacıyla 1988'de D. King, ikili/üçlü tehlike kavramları yerine "çoklu (*multiple*) tehlike" kavramını literatüre kazandırır. King, ayrımcılık biçimlerinin çarpan etkisi ile üst üste bindiğini belirterek Siyah kadının özel durumunu açıklamak için bu üst üste binme ve birbirini etkileme durumunu "çoklu tehlike" olarak kavramlaştırmanın Siyah kadınların yaşadıklarını anlamlandırmada daha etkili olacağını belirtir⁹³.

1.3.4. Combahee River Collective

1970'lerin sonunda geldiğinde kimliklerin iç içeliği durumu ana akımdan ayrılan feminist hareket tarafından detaylıca tahlil edilmeye başlanır. 1977'de Boston merkezli radikal Siyah feminist lezbiyen topluluk *Combahee River Collective (Combahee Nehri Kolektifi)*⁹⁴ tarafından manifesto tarzında bir bildiri

⁹⁰ King, "Multiple Jeopardy".

⁹¹ King, "Multiple Jeopardy," s.47.

⁹² Dana Y. Takagi, "Maiden Voyage: Excursion into Sexuality and Identity Politics in Asian America," *Amerasia Journal* 20, no. 1 (1994): s.3.

⁹³ King, "Multiple Jeopardy," ss.46-47.

⁹⁴ 1974'te kurulan Kolektif adını kölelik karşıtı mücadelenin önemli isimlerinden ve kendisi de bir köle olan Harriet Tubman'ın öncülüğünde gerçekleşen Combahee Nehri Baskını'ndan alır. Baskın sonucunda 750 köle özgürlüğüne kavuşur. Kolektif ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Keeanga-

yayımlanır. Bildiri, kesişimsellik düşüncesinin önemli yapıtaşlarından birini oluşturur⁹⁵. ABD’de tekrar tekrar yeniden basılan bildiri, ülkedeki feminist hareketi etkileyen başlıca metinlerden biri olarak değerlendirilir⁹⁶. Bildiri, Siyah kadınların neden ve nasıl ezildiklerinin temel nedenlerini analiz eder ve ezilen kesimlerin ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran yeni bir toplum inşasının mümkün olduğunu savunur⁹⁷. Ayrıca bildirinin, “kimlik politikaları” kavramının kullanıldığı ilk metin olduğu düşünülmektedir⁹⁸. Günümüzde oldukça ihtilafli bir kavram olan kimlik politikaları, Kolektif açısından ne ifade ediyordu ve Kolektif nasıl bir siyasi mücadele hattı tasarlıyordu soruları üzerine bildiriye temel alarak düşünmek Kolektif’in kesişimsellik düşüncelerine nasıl bir katkı sağladığının anlaşılması için önemlidir. Bu nedenle şimdi Combahee River Collective Bildirisi’ni inceleyeceğim.

Siyah kadınların cinsel ve ırksal kimliklerinin birleşiminin onların yaşamının ve mücadelelerinin politik odağını oluşturduğunu vurgulayan Kolektif, bildiriye şöyle yazar: “Bize yönelik tahakküm bakımından odağımız, kimlik politikaları kavramıyla şekillendi. En derin ve potansiyel olarak en radikal politikanın, başkasının yaşadığı tahakküme son vermeye çalışmak yerine, doğrudan kendi kimliğimizden yola çıkmak olduğuna inanıyoruz⁹⁹”. Taylor’a göre, Siyah kadınların, Kolektif özelinde lezbiyen Siyah kadınların, siyaseten daha radikal bir tutum belirlemelerinin nedeni, çoklu kimliklerinin onların ezilme ve sömürülme

Yamahtta Taylor, *How We Get Free: Black Feminism and the Combahee River Collective* (Chicago: Haymarket Books, 2017).

⁹⁵ Romero, *Introducing Intersectionality*, s.131.

⁹⁶ Bonnie Zimmerman, ed., *Lesbian Histories and Cultures: An Encyclopedia* (New York: Garland Publishing Inc., 2000), s.184.

⁹⁷ Taylor, *How We Get Free*, s.12.

⁹⁸ Collins & Bilge, *Intersectionality*, s.251. ; Taylor, *How We Get Free*, s.16.

⁹⁹ Bildiri metninin Türkçe çevirisi Dr. Öğr. Üyesi Fehmiye Ceren Akçabay Karataş ve Ar. Gör. İlayda Tuana Öztunçel tarafından yapılmıştır. Bkz. Ceren Fehmiye Akçabay Karataş & İlayda Tuana Öztunçel, çev., “Combahee Nehri Kolektifi Bildirisi (Çeviri),” Okan Üniversitesi (Okan Üniversitesi Hukuk Bülteni, 2022), <https://okan.edu.tr/hukuk/sayfa/8087/combahee-nehri-kolektifi-bildirisi-ceviri/>. Erişim: 26.12.2022. Bildirinin metninin İngilizcesi için bkz. “The Combahee River Collective Statement” (Yale University), https://americanstudies.yale.edu/sites/default/files/files/Keyword%20Coalition_Readings.pdf. Erişim: 01.01.2023.

deneyimlerini şekillendirmesidir¹⁰⁰. Denilebilir ki Siyah kadınlar için kimlik politikaları kim ya da ne olduklarını açıklamaktan öte çoklu kimliklere sahip biri olarak bu kimliklerle baskı sistemlerine karşı nasıl mücadele edebileceklerini aradıkları bir alandır. Ayrıca Taylor Kolektif'in kimlik politikaları kavramını en çok ezileni araştırmak ya da dışlayıcı biçimde siyaset üretmek (örneğin sadece X kimliğine sahip olanlarla örgütlenmek) amacıyla kullanmadığını dikkat çeker¹⁰¹. Aksine, bildiride de belirtildiği üzere Kolektif diğer örgüt ve hareketlerle koalisyon halinde siyasi çalışmalar yürütmektedir. Ayrılcı bir tutumu reddeden feminist lezbiyen Kolektif, ilerici Siyah erkeklerle dayanışma içindedir. Çünkü Siyahlık, bir dayanışmayı zorunlu kılar ve bu nedenle ayrılcı beyaz kadınların savunduğu türde bir bölünme ırk gerçeği nedeniyle mümkün olmaz. Kolektif, "Siyah erkeklerle birlikte ırkçılığa karşı mücadele ederken, aynı zamanda cinsiyetçilik konusunda Siyah erkeklere karşı mücadele ediyoruz" diyerek kendi konumunu belirtir. Bu ifadeler, Kolektif'in ırk ve cinsiyetlerinin siyasi hatlarını nasıl belirlediğini açıklar. Ancak bu durumun kendi özgül kimlik çoğulluğuna bağlı geliştiğini vurgulayarak, eğer ezen ırk ayrıcalıklarını korumak istemiyorlarsa, erkeklerle dayanışma halinin beyaz kadınlardan beklenmediğini de yazarlar.

Kimliği özcü biçimde ele almayarak koalisyon politikaları üretmenin ve bir araya gelerek mücadele etmenin önemli bir aracı olarak değerlendiren bildirinin kesişimsellik düşüncelerine yaptığı bir diğer önemli katkı ise heteroseksizmi de bir iktidar mekanizması olarak görmeleridir¹⁰². Kolektif, ırkçılık ve cinsiyetçilik üzerinden bir araya gelse de zaman içinde "politik olarak geliştikçe heteroseksizme ve kapitalizmin neden olduğu ekonomik tahakküme" karşı da mücadele etmeye başlar.

Kolektif, bildiride toplumsal mücadelenin meyvesini vermesi için nasıl bir kapsayıcılıkta olmasını gerektiğini de açıklar. Kolektife göre, patriyarka,

¹⁰⁰ Taylor, *How We Get Free*.

¹⁰¹ Taylor, *How We Get Free*, s.20.

¹⁰² Collins & Bilge, *Intersectionality*, s.250.

kapitalizm ve emperyalizm ortadan kaldırılmalıdır. Sosyalist mücadele aynı zamanda feminist ve ırkçılık karşıtı bir devrime denk gelmelidir. Aksi halde tam anlamıyla bir özgürleşmeden bahsedilemez.

Kolektif, deneyim denen karmaşık bütünün sadece bir parçasına odaklanmanın ve bu odağı hayatın, deneyimlenen kimliğin kendisi gibi yorumlamanın eksik ve hatalı bir politik tutum olduğunu belirtir. Bildiride açıklandığı üzere, kenetlenen baskı sistemlerinin bütününe karşı bir mücadele hattını örmenin imkanlarını tartışmak gerekmektedir¹⁰³. Bildiride bu hattı örmenin ve Siyah kadınların özgürlüğünü kazanmasının, toplumun tamamının özgürlüğüne giden yol olduğu dile getirilir.

Bildiri kimlik siyasetine, feminizme, özgürlük mücadelesine yaptığı katkılarla, güncel ve geçerli analizleri ile Siyah feminizm ve kesişimsellik için önemli kaynaklardan birini oluşturur. Bildirinin yayımlanmasını takip eden birkaç yıl içinde, ilk kez Siyah feminizmin incelenmesine ayrılmış bir antoloji yayımlanır: *All the Women Are White, All the Blacks Are Men, But Some of Us Are Brave (Bütün Kadınlar Beyaz, Bütün Siyahlar Erkek, Bazılarımız Cesurdur)*¹⁰⁴. Antolojinin vurucu başlığı Siyah kadınların görünmezliğini anlatmak için kullanılan bir slogan olarak Siyah feministler tarafından benimsenir.

Bu dönemde özellikle Siyah kadınların ana akım feminist harekete getirdiği eleştiriler ve feminist teoriye yaptıkları katkılarla birlikte Siyah Feminizm doğar. İkinci Dalga Feminizm içinde çeşitliliğe ve farklılığa yapılan vurgularla birlikte Üçüncü Dalga Feminizm de şekillenmeye başlar.

¹⁰³ Brah & Phoenix, "Ain't I A Woman?," s.78.

¹⁰⁴ Akasha Gloria Hull, Patricia Bell-Scott ve Barbara Smith, ed., *But Some Of Us Are Brave: All the Women Are White, All the Blacks Are Men: Black Women's Studies* (New York: Feminist Press, 1982).

1.4. Üçüncü Dalga Feminizm: 1990'ların Başları

Snyder'a göre, Üçüncü Dalga Feminizmi İkinci Dalga Feminizmden ayırt eden başlıca unsurlara dair fikir sahibi olmak için, İkinci Dalgada belirgin olan kimi teorik açmazlara yönelik olarak Üçüncü Dalganın ürettiği cevaplara bakılabilir¹⁰⁵.

Buna göre, üretilen cevaplar üç başlık altında incelenebilir. İlk olarak Üçüncü Dalga, bir kategori olarak "kadın"ı bulanıklaştırmasıyla birlikte, kesişimsel ve çok yönlü bir feminizmi mümkün kılan kişisel anlatıları odağına alır. Üçüncü Dalga Feminizmin başlıca yapıtaşları olan metinlerde ya da İkinci Dalga içinden ana akım feminizme getirilen eleştirilerle yeni bir dalgaya rüzgar olan metinlerde, kimliğin çoklu yapısından kaynaklı yaşanan ayrımcılıkların analiz edilmesi, kimliğin çok parçalı halinin neden olduğu ve kadınlık durumunu/deneyimini/tecrübesini etkileyen karmaşıklıkların açıklanması ön plandadır¹⁰⁶. Fixmer ve Wood, Üçüncü Dalganın ayırt edici noktalarından birinin, feminist politikayı, kadınlar arası farklılıkları ve çeşitlilikleri görerek şekillendirmek olduğunu belirtir¹⁰⁷. Yazarlara göre, çoklu, kesişen, karmaşık, geçişken kimlikler arasında kurulan dayanışmalar, feminizmin günlük yaşamda yaşanan/kurulan bir hareket olmasını sağlar. Böyle bir hareketin, bir anlamda teori ve pratik ayrımını silikleştirdiği söylenebilir. Bu da, yeni dalganın İkinci Dalga Feminizm ile arasındaki en büyük farklarından birini oluşturur.

İkinci olarak, postmodernizmin yükselişiyle paralel biçimde, Üçüncü Dalga Feminizm homojenliğe ve senteze karşı çok sesliliği, teoriye karşı eylemi ön plana çıkarır. Fixmer ve Wood, günlük yaşamdaki patriyarkal pratiklere feminist müdahalede bulunmayı, bu müdahalenin oldukça bedensel ve kişisel özellikler taşıyabilir olmasını Üçüncü Dalganın ayırt edici özellikleri arasında kabul eder ve

¹⁰⁵ R. Claire Snyder, "What Is Third-Wave Feminism? A New Directions Essay," *Signs, Society* 34, no. 1 (2008).

¹⁰⁶ Snyder, "What Is Third-Wave Feminism?," s.175.

¹⁰⁷ Natalie Fixmer & Julia T. Wood, "The Personal Is Still Political: Embodied Politics in Third Wave Feminism," *Women's Studies in Communication* 28, no. 2 (2005).

bu eylemlilik halini, feminist bir yaşam sürme halini, “bedenleştirilmiş/bedene işlemlilik politika” (*embodied politics*) olarak kavramsallaştırır¹⁰⁸.

Son olarak ise Üçüncü Dalga, kapsayıcı bir yaklaşımla, feminist politikanın sınırlarını, bu sınırların yarattığı sınırlılıkları ihlal ederek kapsayıcı düşünme ve eyleme biçimleri üretmeye çalışır¹⁰⁹.

Snyder’in Üçüncü Dalga’nın ayırt edici unsurları olarak özetlediği bu üç başlıkta, özcülük karşıtlığı, deneyimlerin çoğulluğu ve birbirine indirgenemezliği, ezilme biçimlerinin hiyerarşik sıralamaya tabi tutulamazlığı, bu biçimlerin farklılığı ancak eşönemliliği gibi ortaklaşan temaları olduğu görülür. Bu temaların, özellikle beyaz olmayan kadınlar tarafından, feminist teori ve politikada tartışılmaya başlanmasının tarihi eski olsa da, ilgili konuların belirleyici hale gelmesinin ve yeni bir feminist dalga iddiasını oluşturmasının temelleri 1990’larda atılmaya başlanır. Bu anlamda ele alınacak olan yeni feminist hareket, tekliklere dar gelen, ikilikleri aşındıran kimliklerin, oluşların ve performansların varlıklarına alan açma, bunları görünür kılma, haklarını talep etme ve özneleştirme mücadelesi olarak da düşünülebilir.

Peki kendilerini Üçüncü Dalga olarak adlandıran feministler kimdi, ne istiyorlardı ve bu feministlerin İkinci Dalgadan kopuşlarını mümkün kılan teorik ve pratik nereden beslenmekteydi? Üçüncü Dalgayı kavramak için kendilerini Üçüncü Dalga feminist olarak tanımlayan yazarların metinlerine bakmak, bu metinlerdeki müştereklikleri tespit etmek, doğru ya da en azından doğruya yakın bir Üçüncü Dalga feminizm tanımı yapmaya olanak sağlayacaktır¹¹⁰.

¹⁰⁸ Fixmer & Wood, “The Personal Is Still Political ,” s.237.

¹⁰⁹ Snyder, “What Is Third-Wave Feminism?,” s.175.

¹¹⁰ Snyder, “What Is Third-Wave Feminism?,” s.176.

1.4.1. “Biz Üçüncü Dalgayız”: Yeni Bir Feminizme Doğru

Rebecca Walker, 1992'de yazdığı *Becoming the Third Wave* (Üçüncü Dalga Olmak) makalesi ile “Üçüncü Dalga Feminizm” kavramını ilk kez kullanır ve böylelikle yaygın olarak yeni bir feminizmden bahsedilmeye başlanır¹¹¹. Walker'ın makalesi, Anita Hill'in ABD Yüksek Mahkeme adayı Clarence Thomas'ın kendisini taciz ettiği iddiası ile başlatılan yargılama sürecini odağına alır. Hill'in Thomas'a yönelttiği taciz iddialarına rağmen mahkeme Clarence Thomas'ı Yüksek Mahkeme'ye atar. Bu atama, duruşmaları takip eden genç kadınlar için feminizmle ilişkilerinde belirleyici olur¹¹². Walker'ın makalesi, yargılamanın yapıldığı yıllarda medyanın artık bir “post-feminizm” çağına girildiğine dair iddialarına karşı bir savunma niteliği taşır¹¹³.

Walker, ABD'deki ana akım medyanın artık post-feminist bir çağda yaşadığımızı ve feminizmin öldüğünü ilan ettiği dönemlerde, bu ilanın reddiyesi olarak yazdığı makalesini “Ben bir post-feminist değilim. Ben Üçüncü Dalgayım.” diyerek bitirir ve kadınları, özellikle de kendi jenerasyonundan kadınları toplumu şekillendiren güç ilişkilerini anlamaya, onları değiştirmeye, öfkelerini eyleme dönüştürmeye çağırır. Su-Lin Yu'ya göre, Walker'ın “post-feminist” bir çağdan bahsedilen zamanlarda, yeni jenerasyonun apolitik, İkinci Dalga Feminizmin kazanımlarını görmeyen kimseler olarak nitelendirildiği bir dönemde “feminizm” sözcüğünü sahiplenmesi, bu algılara bir karşı çıkış niteliği taşıması bakımından özellikle önemlidir¹¹⁴. Walker'ın makalesini takip eden yıllarda, artık yeni bir feminizmin söz konusu olduğu kabul edilir ve genellikle Üçüncü Dalga Feminizmin başlangıcı bu makaleye dayandırılır¹¹⁵.

¹¹¹ Walker, “Becoming the Third Wave”.

¹¹² Grady, “The Waves of Feminism”.

¹¹³ Rory & Piepmeier, *Catching the Waves*, s.30; Grady, “The Waves of Feminism,” s.27.

¹¹⁴ Su-Lin Yu, “Across East and West: Third Wave Feminism as a Traveling Theory,” *Asian Women* 28, no. 1 (2012): s.67.

¹¹⁵ Grady, “The Waves of Feminism”.

Synder kendilerini Üçüncü Dalga feminist olarak tanımlayan yazarlar tarafından yayınlanan kitaplarda ortak olarak var olan üç noktadan bahsedilebileceğini söyler¹¹⁶. İlk olarak bu kitapların çoğunun kişisel anlatıların ve otobiyografik hikayelerin bir derlemesinden meydana geldiğinin altını çizer. İkinci olarak, kitapların yoğunlukla medyadaki kadın temsillerine, imajlara ve söylemlere; kadınların şahsi hikayelerine odaklandığını belirterek bu odaklanmanın söz konusu metinlerde feminist teori ve pratik boşluğuna neden olduğunu, bu boşluğun da yeni feminizmi İkinci Dalga Feminizm ile karşılaştırmayı güçleştirdiğini iddia eder. Synder'in Üçüncü Dalga Feminizmdeki teori ve pratik boşluğuna dair tespiti başka yazarlarca da dile getirilir. Üçüncü Dalgacılara yöneltilen eleştirilerin büyük çoğunluğunda, bu feministlerin teorik olmayan yazıları, teori yerine sadece yaşam deneyimlerine odaklanmaları, deyim yerindeyse anı defterleri, günlükler yazarak kendilerini açıklamaları eleştirilir¹¹⁷. Kendilerini Üçüncü Dalga Feminist olarak adlandıran bazı yazarlar da, bu eleştiriye kısmen katılır ve kişisel anlatıları politik ve kolektif bir harekete dönüştürme ihtiyacını, bu deneyimlerin teori ve politika ile köprüler kurması gerekliliğini vurgular¹¹⁸.

Bu eleştiriler, teori üretme/teorileştirme ayrıcalığının/gücünün kimin elinde olduğunu ve kimin, neleri teori olarak kabul edip, neleri bilimsellik alanının dışına attığı tartışmaları ile doğrudan ilişkilidir. Bilginin üretiminde muktedir olan kimdir? Siyah bir feminist olan Barbara Christian, beyaz olmayan insanların da her zaman teori ürettiğini ve üretmekte olduğunu ancak bu üretimlerin, teorinin Batılı soyut mantığından farklı olduğunu dile getirdiği makalesinde, beyaz olmayanlar tarafından üretilen teorilerinin izlerinin hikayelerde, tekerlemelerde, atasözlerinde sürülebileceğini belirterek aslında Üçüncü Dalga Feminist yazında öne çıkan kişisel deneyim aktarımlarına başka bir bakışın mümkün olduğunu gösterir¹¹⁹. Böylelikle yaşam deneyimlerinin söze, yazıya dökülmesinin maruz kalınan ayrımcılıklara,

¹¹⁶ Snyder, "What Is Third-Wave Feminism?"

¹¹⁷ Susan A. Mann, "Third Wave Feminism's Unhappy Marriage of Poststructuralism and Intersectionality Theory," *Journal of Feminist Scholarship* 4 (2018), s.57.

¹¹⁸ Rory & Piepmeier, *Catching the Waves*, s.13.

¹¹⁹ Barbara Christian, "The Race for Theory," *Cultural Critique*, no. 6 (1987), s.68.

bedene, istihdama ve eğitime katılıma yönelik feminist teori içerdiklerini, sadece bu teorilerinin formunun başka olduğunu düşünme alanı açar. Aslında bu yorum, İkinci Dalga Feminist hareketle özdeşleşen bilinç yükseltme toplantılarının amaçları ve içerikleri ile Üçüncü Dalgacıların kendi yaşam deneyimlerini söze, yazıya dökmeleri arasında benzerlikler kurulmasını mümkün kılar.

Üçüncü ve son olarak Snyder, bu metinlerdeki bir diğer ortak noktanın kimliklerin çoğulluğunun kabulüne dayandığını ve yaşam koşullarını tekleştirilerek ele almak yerine, yaşamın, deneyimlerin dağınıklığını teslim ederek yorumladıklarını söyler¹²⁰. Burada dikkat çekilen nokta İkinci Dalga Feminizmde evrensel kadın kimliği üzerinden geliştirilen “kız kardeşlik” kavramının eleştirisine dairdir. Snyder, yeni feminizmin ayırt edici noktaları olarak seçtiği bu üç başlığın, aynı zamanda Üçüncü Dalgayı tanımlama konusunda kimi zorluklara neden olduğunu belirtir.

Snyder, yukarıda bahsedilen üç ortak noktadan yola çıkarak bu noktaları dört ana tema çerçevesinde tahlil eder¹²¹. Bu tahlilin, yeni feminizm ile İkinci Dalga arasındaki, yazının başında bir kısmına değinilen farkları berraklaştıracağını söyler.

Birincisi, Üçüncü Dalgacılar yeni bir jenerasyondur ve kendi jenerasyonlarına, içine doğdukları, içinde büyüdükleri zaman dilimine özgü sorunları vardır. Kendini Üçüncü Dalga olarak tanımlayanlar önceki nesille kendilerini ayırmak için Jenerasyon X, Yirmilerindekiler, Jane Jenerasyonu, 1960’tan sonra doğanları ifade eden “baby boomer” gibi tanımlamaları sahiplenirler¹²². Bu jenerasyon için feminizm “florid gibi, farkına bile varılmıyor; suların içinde bile mevcut” durumdadır¹²³. Her ne kadar bu “su” herkes tarafından

¹²⁰ Snyder, “What Is Third-Wave Feminism?”.

¹²¹ Snyder, “What Is Third-Wave Feminism?”.

¹²² Rita Alfonso & Jo Trigilio, “Surfing the Third Wave: A Dialogue Between Two Third Wave Feminists,” *Hypatia* 12, no. 3 (1997): s.9; Mann, “Third Wave Feminism’s Unhappy Marriage,” s.57.

¹²³ Jennifer Baumgardner & Amy Richards, *Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2010), s.72.

eşit olarak paylaşılmasa ve bu suya erişim herkes için aynı derecede olmasa da bu analogi İkinci ve Üçüncü Dalga Feministler arasındaki ideolojik ve içinde bulunan zamandan kaynaklanan mesafeyi anlamayı kolaylaştırır¹²⁴. Böylelikle, yeni neslin yeni ve kendi dönemlerine özgü sorunları tespiti de yeni bir feminizmi mümkün ve zorunlu kılar. Genç kadınlar, genç feministler böylece Üçüncü Dalgayı yaratır ve bu dalgaya dahil olur¹²⁵.

Ancak zaman geçip de kendilerini yeni bir jenerasyon olarak tanımlayan feministler yaş almaya ve başka nesillerden kadınlar da kendilerini Üçüncü Dalga Feminist olarak tanımlamaya başladıkça, jenerasyon üzerinden bir sınır çekme Üçüncü Dalgayı ayırt eden bir unsur olarak kabul görmemeye başlar. Synder'e göre, belirli bir dönemde doğan kadınların Üçüncü Dalga Feminist olacağı/olması gerektiği gibi bir iddiadansa, feminizmle farklı bir ilişkilene içinde bulunan kadınların kendilerini tanımlamalarının ve bu tanıma neleri dahil edip neleri dışarıda bıraktıklarının incelenmesi sonucu varılacak noktaların Üçüncü Dalga Feminizmi İkinci Dalgadan ayırıştırabileceğinden bahsetmek daha tutarlı olacaktır¹²⁶. Bu düşünceyle paralel olarak bazı yazarlar, Üçüncü Dalgayı tarif etmek, bu feminizmin yeni bir jenerasyonun sorunlarıyla şekillendiğini anlatmak için doğum tarihini esas almak yerine "politik jenerasyon" tanımını kullanmayı önerirler. Bu kavramsallaştırma, kronolojik bir sıralama ile dalgaları ayırmak yerine, yaşam deneyimleri arasındaki farkları ve dolayısıyla kuşaklar arasındaki mesafeyi yansıtmaya odaklanır¹²⁷. "Politik jenerasyon" ile ifade edilmek istenen, aynı yaşlarda olmayan insanların, hayatlarının benzer dönemlerinde benzer toplumsal koşullar tarafından şekillendirilmesi olarak özetlenebilir¹²⁸. Ataerkinin farklı dönemlerde farklı biçimlerde kendini göstermesi, siyasi konjonktür değişimleri ile birlikte kadınların durumunun, mücadele ettikleri konuların değişimi gibi nedenler göz önünde bulundurulduğunda, nesiller arası ayrımların kuşaklar

¹²⁴ Rory & Piepmeier, *Catching the Waves*, s.28.

¹²⁵ Snyder, "What Is Third-Wave Feminism?," ss.177-178.

¹²⁶ Snyder, "What Is Third-Wave Feminism?"

¹²⁷ Mann, "Third Wave Feminism's Unhappy Marriage," s.83.

¹²⁸ Alfonso & Jo Trigilio, "Surfing the Third Wave," s.9.

arası kadınların feminist olma yolculuklarını biçimlendirdiği ve tam da bu biçimlendirmenin politik jenerasyonlar oluşturduğu söylenebilir.

İkincisi, Üçüncü Dalgacılar, kendilerini “annelerinin jenerasyonuna” kıyasla daha az “katı” ve daha oyuncu, daha flörtöz olarak tanımlar¹²⁹. Bu tanımlamayı yaparken de İkinci Dalga Feminizmin erkek karşıtı, eğlence karşıtı ve kadınsılık karşıtı bir portresini çizerler. Bu çizim, İkinci Dalgacıların gerçekten taşıdığı özellikleri resmetmekten ziyade onların özellikle de ana akım medya tarafından karikatürize edilmiş halini anlatmaya daha yakın olsa da, Üçüncü Dalgacıların kendilerini ayırdıkları ilgili başlıklar kendi politik ve aktivist tutumlarına dair önemli bir hattı belirler¹³⁰. Yine de, İkinci Dalganın da homojen bir grup olmadığını ve kendi içinde çatışmalar, uyuşmazlıklar yaşadığını hatırlamak ve aslında tam da yaşanan bu tartışmalarda alınan bazı tutumların yeni bir feminist dalganın doğuşunu mümkün kıldığını düşünmek, bütünlüklü bir feminist dönemselleştirme yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Üçüncüsü, Üçüncü Dalga Feministler İkinci Dalga Feministlere göre feminizmin daha kapsayıcı olması için çabaladıklarını ve ırksal çeşitliliği barındırdıklarını söyler. Buna göre Üçüncü Dalga Feministlerin en önemli ayırt edici noktalarından biri, kadınların çeşitliliğini örgütlenmelerinde, aktivizmlerinde ve bu “yeni feminizmi” üretmelerinde, tanımlamalarında merkezi bir yere koymalarıdır¹³¹. Yeni dalgada, tek bir bedende birçok farklı kimliğin toplanabileceği; yaşamın, toplanan bu kimliklerin kesişiminde tecrübe edildiği; bu özelliklerin yer değiştiren bir ezen-ezilen ilişkisi doğurabileceği kabul edilir ve bu nedenle herkesin her zaman, her zeminde kendi ayrıcalıklarını sorgulaması gerekliliğine vurgu yapılır. Önceleri, feminizmle çatışıyormuş gibi yorumlanan kimliklere artık alan açılmıştır: Bir kadın hem dindar olup ya da hem makyaj yapip hem de feminist olabilir¹³².

¹²⁹ Snyder, “What Is Third-Wave Feminism?,” ss.179.

¹³⁰ Snyder, “What Is Third-Wave Feminism?,” s.179.

¹³¹ Snyder, “What Is Third-Wave Feminism?,” s.180.

¹³² Snyder, “What Is Third-Wave Feminism?,” s.180.

Son olarak, Üçüncü Dalgacılar sadece kadın sorununa odaklanmak yerine daha geniş bir bakış açısı ile politik gündemlerine farklı konuları taşımalarından bahisle İkinci Dalga Feminizm ile kendilerini ayırır¹³³. Bir kategori olarak Kadın'ı, kadın deneyimleri denildiğinde anlaşılanın ne olması gerektiğini sorunsallaştıran bir grup için makul görünecek şekilde, sadece kadın sorunlarına odaklanmazlar. Ekoloji, toplumsal adalet, gelir eşitsizlikleri gibi konulara dair söz ve eylem üretiyor oldukları iddiasıyla kendilerini İkinci Dalga feministlerden ayırırlar¹³⁴. İkinci Dalga Feministlerin, ırk sorununu cinsiyet tartışmalarına dahil etmek isteyen Siyah kadınlara dair tutumları düşünüldüğünde bu ayrımın oldukça belirleyici olduğu söylenebilir.

Yukarıda özetlenen tartışmalar ışığında Synder, İkinci Dalga Feminizmin 1980'lerde serpilmesini engelleyen üç büyük temaya, teorik çıkmaza yönelik olarak Üçüncü Dalga Feminizmin ürettiği cevapların şunlar olduğunu belirtir¹³⁵: (i) Kadınların ortak deneyimi ya da kadın kimliği gibi "kadın kategorisi"ne ilişkin tartışmalarda, beyaz olmayan kadınların yaşamlarını odağa alarak, ortak bir kadın deneyiminden bahsetmenin imkanını sorgulayarak, feminist hareket içinde önemli yarıklar açacak tartışmalar başlatmak; (ii) Akademide Marksizme olan ilginin azalması ve post yapısalcılık, yapıbozum ve postmodernizme olan ilginin artması ile büyük anlatıların sonuna gelindiğinin düşünüldüğü günlerde farklı düşünme ve eyleme imkanları üretmek; (iii) Feminist hareketi bölen cinsiyet/cinsellik savaşlarında (*sex-wars*) bu bölünme ve mevzilenme üzerine yeniden düşünmenin imkanlarını açmak.

Şimdi, bir sonraki bölüme geçmeden önce, bu bölümde açıklananları özetleyeceğim. Görüldüğü üzere kesişimsellik bir kavram olarak dolaşıma girmeden önce kavramın ifade ettikleri 1800'lerden itibaren Siyah kadınlar tarafından özgül pozisyonlarını açıklamak için kullanılır. Yani kesişimsellikten

¹³³ Snyder, "What Is Third-Wave Feminism?," s.181.

¹³⁴ Snyder, "What Is Third-Wave Feminism?," s.181.

¹³⁵ Snyder, "What Is Third-Wave Feminism?," s.183.

bahsederken aslında kavramın sayısız Siyah kadın tarafından şekillendirildiği unutulmamalıdır. Birinci Dalga Feminizmin beyaz kadınların oy hakkına sahip olmasıyla beraber sönümlenmesinin ardından durağanlaşan kadın hareketinin yeniden yükselişe geçtiği İkinci Dalga Feminizmle beraber kesişimsellik düşünceleri tekrar, 1970'lere gelindiğinde, görünürlük kazanır. Siyah feministler, bu dönemde de, öncekine benzer olarak, ırk ve cinsiyet mücadelesinde kendi deneyimlerinin silindiklerini dile getirir ve buna karşı çıkarlar. Irkçılık denilince akla Siyah erkeklerin gelmesine, feminizm denilince akla beyaz kadınların gelmesine itiraz eden Siyah feministler tek yönlü bakış açılarından kaynaklanan bu anlayış biçimine itiraz ederler¹³⁶. Kendi hayat deneyimlerinden yola çıkarak “kesişimsellik” kavramını kullanmadan kavramın işaret ettiği kesişen ve çatışan alanlara dair (ırkçılığın ve patriyarkanın nasıl beraber işlev gördüğü gibi) söz üretirler.

Bu tarihsel birikim ABD’de ırkçılık karşıtı ve feminist mücadelenin önde gelen aktivistlerinden Siyah hukukçu Kimberle Crenshaw’un kesişimselliği kavramlaştırmasıyla tek kelimedede özetlenecek bir yapıya kavuşur. Crenshaw’ın kesişimsellikle ilgili düşüncelerini detaylıca incelemek, günümüzde kavramın yaygınlığını anlamak için gereklidir. Crenshaw’un kimlik kategorilerine yaklaşımı nasıldı, hukuka yönelttiği temel eleştirileri nelerdi? Crenshaw’a göre kesişimsellik kimlik, hukuk, toplumsal mücadeleler bağlamında bize ne anlatır, ne önerebilir? Bir sonraki bölümde, bu soruların cevaplarını Crenshaw’ın metinlerini analiz ederek inceleyeceğim.

¹³⁶ Romero, *Introducing Intersectionality*, s.128.

İKİNCİ BÖLÜM

KİMBERLE CRENSHAW VE KESİŞİMSELLİK KAVRAMININ DOLAŞIMA GİRMESİ

Mary Romero'ya göre, kesişimselliğin ne olduğunu tanımlamaya çalışmak yerine, ne olmadığını açıklamak kavramın ifade ettiklerinin anlamlandırılmasına olanak sağlayacaktır¹³⁷. 1980'li yıllardan itibaren “çeşitlilik” oldukça dikkat çeken bir mesele haline gelmeye başlar. Postmodernizmin yükselişiyle birlikte kimliklerin çoğulluğu ve çeşitliliği tartışılmaya başlanır. Hatırlanacağı üzere Üçüncü Dalga Feminizmin doğuşu da bu temaların feminist hareket içine sirayet etmesi ile gerçekleşir. Kesişimselliğin çeşitlilik olarak yorumlanmaması gerektiği ise, eleştirel ırk teorileri çalışan çeşitli yazar ve akademisyenlerce dile getirilir. Bunun nedeni ise çeşitlilik kavramına verilen önemin günlük hayatta maruz kalınan baskılara veya çeşitli ayrıcalıklardan doğan durumlara yönelik politika üretmemesidir¹³⁸. Çeşitliliğe dair vurgu, güç ve tahakküm ilişkileri arasındaki bağları işaret etmeden resmedildiğinde, hegemonik basmakalıp yarguların yeniden üretildiği alanlarda (örneğin reklamlar, televizyon programları gibi) resmedilen “çeşitlilik” temsillerden öteye gidemez. Bunun sonucunda ise geriye kalan politik bağlamlarından koparılmış bedenler, ırklar, renkler olur. Kesişimselliği çeşitlilik ve çok kültürlülük çalışmalarından ayıran başlıca olgu, onun güç ilişkilerine, özellikle de bu güç ilişkilerinin neticesinde nasıl baskı ve tahakküm sistemlerinin geliştiğine odaklanmasıdır.

Beyaz, erkek, heteroseksüel olmak, bulunulan ülkenin vatandaşı olmak gibi bazı kimlik özellikleri bu özellikleri taşıyan bireyleri ayrıcalıklı duruma getirir. Bu bireylerin eriştikleri imkanlar ve kimliklerinin özelliklerinden dolayı güce erişimleri düşünüldüğünde, birçok başka kimsenin mahrumiyetleri açığa çıkar.

¹³⁷ Mary Romero, *Introducing Intersectionality* (Cambridge: Polity, 2018), s.12.

¹³⁸ Romero, *Introducing Intersectionality*, s.113.

Kadınlar, LGBTİ+'lar, mülteciler gibi toplumsal gruplar, kurulu düzenin “öteki”leri olarak birçok alanda ezilir ve ayrımcılığa uğrar¹³⁹.

Burada kesişimsellik düşüncesi açısından önemli noktalardan biri ise, insanların yaşam tecrübelerini anlamlandırmaya çalışırken, tek boyutlu kavramlaştırmaların tuzağına düşmemektir. Örneğin, tahakküm ilişkileri sadece sınıf perspektifinden anlaşılmalı ve yorumlanmalı çalışılırsa, aynı sınıfa mensup kadınlar ve erkekler arasındaki farklar silinecektir. Tek boyutlu ve tahakküm ilişkilerini sadece “sınıf” kavramsallaştırması üzerinden açıklamaya çalışan teoriler aynı sınıfa mensup kadın ve erkeklerin yaşadıkları bambaşka deneyimleri açıklamak konusunda yetersiz kalacaktır. Aynı sınıfa mensup kadınlar arasında da deneyimler ve ezilme biçimleri ırka, bedensel sağlamlık durumuna, cinsel yönelime göre oldukça çeşitli olabilir. Tek boyutlu yaklaşımlarla yaşamın karmaşık deneyimleri bütünlüklü olarak anlaşılabilir. Tek boyutlu yaklaşımlara karşı olan Matsuda, çoklu kimliklerin birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini anlamak için her olay karşısında “diğer soruyu da sormamız” gerektiğini söyler ve ırkçılıkla karşılaştığımızda bu olaya patriyarkanın nasıl etki ettiğini; cinsiyetçilikle karşılaştığımızda olayın içindeki heteroseksizm etkisini; homofobik bir olayla karşılaştığımızda olayın sınıfın etkisiyle nasıl şekillendiğini her zaman sorgulamamız gerektiğini belirtir¹⁴⁰.

“Kesişimsellik” kavramı literatüre Kimberle Crenshaw’un 1989 tarihli *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* (Irk ve Cinsiyetin Kesişimini Demarjinalize Etmek: Ayrımcılık Karşıtı Doktrinin, Feminist Teorinin ve Irkçılık Karşıtı Politikanın Siyah Feminist Eleştirisi) makalesi ile dolaşıma girer¹⁴¹. Crenshaw, makalesinde ırkçılık ve cinsiyetçiliğin nasıl ilişkilendiğini, iç içe geçtiğini, birbirini kuran yapılar olduğunu açıklar ve bu açıklamayı “kesişimsellik” adı altında kavramsallaştırır. Böylelikle, kesişimsellik

¹³⁹ Romero, *Introducing Intersectionality*, s.113.

¹⁴⁰ Mari J. Matsuda, “Beside My Sister, Facing the Enemy: Legal Theory out of Coalition,” *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991), s.1187.

¹⁴¹ Romero, *Introducing Intersectionality*, s.116.

lensine sahip olmayan ayrımcılık karşıtı hukukun beyaz olmayan kadınların yaşadıkları ayrımcılıklara yönelik çözümler üretmesindeki yetersizlikleri de açığa çıkarmış olur. Kesişimsellik, feminist harekette, ırkçılık karşıtı harekette ve sınıf siyaseti yürüten hareketlerde görünmez kılınanlara fener tutar. Şimdi Crenshaw'ın fikirlerini daha yakından inceleyeceğim.

Amerika Birleşik Devletleri'nden Siyah feminist hukukçu ve akademisyen Prof. Kimberle Crenshaw, “kesişimsellik” kavramını dolaşıma soktuğu makalesi *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*'i (*İrk ve Cinsiyetin Kesişimini Demarjinalize Etmek: Ayrımcılık Karşıtı Doktrinin, Feminist Teorinin ve İrkçılık Karşıtı Politikanın Siyah Feminist Eleştirisi*) 1989 yılında yayımlar. Crenshaw, makalesine Siyah feminist eleştirilerini üretirken ilham aldığı Siyah feminizmin incelendiği ilk antolojinin adını anarak başlar: *All the Women Are White, All the Blacks Are Men, But Some of Us Are Brave* (*Bütün Kadınlar Beyaz, Bütün Siyahlar Erkek, Bazılarımız Cesurdur*)¹⁴². Burada bahsedilen “bazıları”nın kim olduklarını ve deneyimlerini incelemek amacıyla yola çıkan Crenshaw, analizlerinin merkezine Siyah kadınları yerleştirir ve makalesinde tek yönlü (*single axis*) bakış açılarına Siyah feminist perspektiften bir eleştiri getirir. Ayrımcılığı tek yönlü çerçvelendiren görüşlerin ayrımcılık hukukunun şekillenmesinde egemen olduğunu ve bu durumun feminist teoride ve ırkçılık karşıtı mücadelede de farklı olmadığını iddia eder.

Crenshaw, analizlerinin merkezine Siyah kadınları yerleştirmesinin nedenini bu kadınların deneyimlerinin tek yönlü bakış açısıyla anlaşılamayacağı olarak açıklar¹⁴³. Ayrımcılık hukukunda hakim olan tek yönlü bakış açısı nedeniyle, ırkçılık ve cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan ayrımcılık davalarında mağdur olan

¹⁴² Kimberle Crenshaw, “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics,” *University of Chicago Legal Forum* 1989, no. 1 (1989), s. 139.

¹⁴³ Crenshaw, “Demarginalizing.”

Siyah kadınların mağduriyetlerinin giderilemeyeceğini iddia eder. Bu davalarda, davanın konusuna göre ilgili gruba mensup kişilerin görece daha ayrıcalıklı olanları norm olarak alınır ve bu durumda Siyah kadınların kendilerine has deneyimleri görünmez kılınır. Örneğin, ırkçılık davalarında sınıfsal ayrıcalığa sahip olanlara ya da cinsiyeti nedeniyle Siyah kadınlardan daha avantajlı bir pozisyonda bulunan Siyah erkeklere odaklanılır. Cinsiyete dayalı ayrımcılık davalarında ise buna benzer olarak yine üst sınıftan kadınlar ya da beyaz kadınlar odakta olur. Bu durumda, ilgili grubun içindeki en ayrıcalıklı kimselere odaklanarak tek yönlü bakış açısıyla davalara yaklaşılır. Grup içinde ezilen birden çok kimliği bünyesinde taşıyanlar marjinalize edilir. Yani, hem feminist teoride hem de ırkçılık karşıtı politikada Siyah kadınlar marjinal ilan edilir.

Feminist hareket de ırkçılık karşıtı hareket de kendi gruplarına ait olan özneler için geçerli olan belli bir deneyimler bütünü var sayarlar. Bu varsayımda, cinsiyet ve ırk arasındaki ilişkiden doğan deneyimlerin karmaşıklığına genellikle yer verilmez. Siyah kadınların bu dışarıda bırakılış hali ise, halihazırda kurulu olan bir analitik yapıya Siyah kadınların eklenmesi ile çözülecek kadar basit değildir. Çünkü kesişimsellik, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin ifade ettiklerinin toplamından daha büyük, daha başka bir şeyi ifade eder. Kesişimselliği dikkate almayan hiçbir bakış açısı Siyah kadınların neden ezildiklerini açıklamak için yeterli olamaz. Bu nedenle, Crenshaw'a göre, ilgili politik hareketlerin çerçeveleri yeniden düşünülmeli ve "kadın deneyimi" ya da "Siyah deneyimi" olarak adlandırılan ve buradan doğru üretilen ne kadar politika veya varsayım varsa yeniden incelenmelidir¹⁴⁴.

2.1. Ayrımcılık Davalarında Mahkemelerin Tutumu ve Kesişimsellik

Bu alt bölümde öncelikle Crenshaw'ın *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex* makalesinde ele aldığı üç davayı inceleyeceğim. Davaların

¹⁴⁴ Crenshaw, "Demarginalizing," s.140.

Crenshaw'ın kesişimsellik kavramını geliştirmesinde önemli ve öncelikli bir rolü olduğunu düşünüyorum. Ardından, yine Crenshaw'la birlikte anılan, kesişimselliği tarif etmek için kullanılan ve oldukça popüler olan “kavşak metaforu” açıklanacak. Son olarak ise kendisinin “piramit analogisi” üzerinden Crenshaw'un sömürü ve tahakküm sistemlerinden kurtuluş tahayyülü incelenecek.

Crenshaw'a göre, kesişimselliği incelemek ve anlamak için bakılacak alanlardan biri mahkemelerdir¹⁴⁵. Siyah kadın davacıların hikayeleri mahkemelerde nasıl çerçeveledirilir ve nasıl yorumlanır? Bu sorunun cevabı, Siyah kadın deneyimi olarak adlandırılan şeyin şekillendirilmesinde rol oynar. Crenshaw, bu alanı incelemek için üç farklı davayı analiz eder: *DeGraffend Reid v. General Motors*¹⁴⁶, *Moore v. Hughes Helicopter*¹⁴⁷, *Payne v. Travenol*¹⁴⁸. Üç dava da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 1964 tarihli Medeni Haklar Kanunu'nun (*Civil Rights Act of 1964*) istihdamda ırk, renk, dini inanış, cinsiyet ve ulusal köken ayrımını yasaklayan VII. başlığı ile ilgilidir. Şimdi davalara sırasıyla bakalım.

2.1.1. DeGraffend Reid v. General Motors

General Motors Şirketi'nde çalışan beş Siyah kadın şirketin Siyah kadınlara karşı ayrımcılık yaptığı iddiasında bulunur. Kadınlar, şirketin uyguladığı “işe son giren ilk çıkar” ilkesinin, geçmişte yaşanan ırk ayrımcılığının bugün hala Siyah kadınlara etki etmesine neden olduğunu iddia ederler. Mahkemeye sunulan delillere göre şirket, 1964'ten önce hiç Siyah kadın istihdam etmemektedir. İstihdam edilen Siyah kadınların hepsi 1970'ten sonra işe alınmıştır ve bu tarihi takiben yaşanan ekonomik krizde işe alınan bütün Siyah kadınlar “işe son giren ilk çıkar” ilkesi gereğince işten çıkarılmıştır. Bu durumun doğrudan doğruya şirkette çalışan Siyah kadınları etkilemesi nedeni ile kadınlar mahkemeye başvurur¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Crenshaw, “Demarginalizing,” s.141.

¹⁴⁶ *DeGraffend Reid v. General Motors Assembly DIV., ETC.*, 413 F. Supp. 142 (E.D. Mo. 1976).

¹⁴⁷ *Moore v. Hughes Helicopter, Inc.*, 708 F.2d 475 (9. Cir., 1983).

¹⁴⁸ *Payne v. Travenol Laboratories, Inc.*, 416 F. Supp. 248 (N.D. Miss. 1976).

¹⁴⁹ Crenshaw, “Demarginalizing,” s.141.

Kadınlar, “Siyah kadınlar” olarak mahkemeye başvursalar da bölge mahkemesi Siyahlığı ve cinsiyeti birbirinden ayırarak ele alır. Çünkü Medeni Haklar Kanunu’nda belirtildiği üzere ayrımcılık ırk, renk, dini inanış, cinsiyet ve ulusal köken temellerinde yasaktır. Kanunda, sayılan ayrımcılık zeminlerinin çakışması durumuna yer verilmemiştir. Dolayısıyla mahkeme, ayrımcılık hukukunda halihazırda geçerli olan iki ayrımcılık kategorisine göre yargılama yapar ve mahkemeye başvuran kadınların savlarını cinsiyetçilik ve ırkçılık perspektifinden ayrı ayrı inceler¹⁵⁰.

Mahkemeye göre, General Motors 1964 senesinden önce kadınları istihdam etmiştir (elbette sadece beyaz kadınları). Bu durumda, “işe son giren ilk çıkar” ilkesinin cinsiyetçi sonuçlar doğurduğu söylenemez çünkü şirkette 1964’ten önce çalışan kadınlar hala çalışmaya devam etmektedir. Savını gerekçelendirmek için sadece beyaz kadınlara odaklanan mahkemeye göre şirket, kadınlara yönelik cinsiyet ayrımcılığı yapmamaktadır¹⁵¹.

Mahkeme, ırk ayrımcılığı ile ilgili iddiaları ise aynı işverene karşı açılmış başka bir ırk ayrımcılığı davası¹⁵² üzerinden değerlendirir. Bu davanın davacıları Siyah erkeklerdir ve salt ırk ayrımcılığı iddiası ile mahkemeye başvurmuşlardır. Mahkeme bu örnek üzerinden Siyah kadın davacıları ırk ayrımcılığı ile ilgili savlarını güçlendirmeleri gerektiğini söyler. Ancak, beş Siyah kadın davacı buna karşı çıkar. Çünkü onların dava konusu sadece ırk ayrımcılığı değildir; Siyah kadın olmalarından kaynaklanan bir ırk ve cinsiyet ayrımı davasıdır ve özellikli bir ayrımcılığa maruz kalırlar. Mahkeme bu savunmayı kabul etmez¹⁵³.

Mahkemeye göre ayrımcılık hukuku karşısında korunan gruplar arasında “Siyah kadınlar” diye bir grup mevcut değildir. Siyahlar ırk ayrımcılığından,

¹⁵⁰ Crenshaw, “Demarginalizing”.

¹⁵¹ Crenshaw, “Demarginalizing”.

¹⁵² *Mosley v. General Motors Corp.*, 497 F.2d 1330 (8. Daire 1974).

¹⁵³ Crenshaw, “Demarginalizing”.

kadınlar cinsiyet ayrımcılığından muzdarip olabilir ama bu ikisinin kombinasyonu olarak bir “Siyah kadınlar kümesi”nden bahsedilemez. Mahkemeye göre, VII. başlığın sağladığı koruma “Siyah kadın” gibi yeni sınıflandırmalar yapma olanağını vermez. Kanun ırkçılığa karşı Siyahları, cinsiyetçiliğe karşı kadınları korur. Ancak kanun, koruduğu dezavantajlı grupların birbirine eklememesine ve yeni, çeşitli korunması gereken gruplar üretilmesine izin vermez. Eğer kanunen bu mümkün olsaydı, korunması gereken gruplar sonsuza kadar çeşitlenebilirdi. Bu da, mahkeme hakiminin ifade ettiği biçimi ile “Pandora’nın kutusunun açılması” anlamına gelirdi¹⁵⁴.

Mahkeme beyaz kadınlar üzerinden cinsiyet ayrımcılığının sınırlarını, Siyah erkekler üzerinden ise ırk ayrımcılığı sınırlarını çizerek davayı reddeder. Bu da bize cinsiyet ve ırk ayrımcılığının hem hukuki hem de toplumsal boyutu hakkında özetle şunu anlatır: İlgili ayrımcılıkların sınırları beyaz kadınlara ve Siyah erkeklere göre çizilmiştir. Siyah kadınlara yönelik korumalar ise çıkarları bu iki gruptan birine dahil olduğu ölçüde söz konusudur. Aksi hallerde, yani Siyah kadınların deneyimlerinin iki gruba da sığmadığı, deneyimlerinin farklılaştıkları durumlarda, Medeni Haklar Kanunu’nun VII. başlığı Siyah kadınlar için özel bir koruma sağlamaz^{155,156}.

2.1.2. Moore v. Hughes Helicopter, Inc.

Moore v. Hughes Helicopter davası, mahkemelerin Siyah kadınların savlarını anlamlandıramadıklarına, onların deneyimlerini hukukun çizdiği sınırlara dahil

¹⁵⁴ akt. Crenshaw, “Demarginalizing,” s.142.

¹⁵⁵ Crenshaw, “Demarginalizing,” ss. 141-143.

¹⁵⁶ Bu ve devamında incelenecek olan davalar ile ilgili benzer eleştiriler için bkz. Gürkan Çapar, “Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım,” *Hukuk Kuramı* 6, no. 3 (2019). ; Anna Carastathis, “Basements and Intersections,” *Hypatia* 28, no. 4 (2013). ; Devon W. Carbado, “Race and Sex in Antidiscrimination Law,” *Encyclopedia of the American Constitution*, ed. Leonard Williams Levy & Kenneth L. Karst, 2. Baskı, (New York: Macmillan Reference USA, 2000), ss. 2089-2094. ; Mary Elizabeth Powell, “The Claims of Women of Color Under Title VII: the Interaction of Race and Gender,” *Golden Gate University Law Review* 26, no. 2 (1996), ss. 413-436.

edemediklerine dair başka bir örnek teşkil eder. Moore davası, Crenshaw'a göre mahkemelerdeki yaygın bir tutumun tekrarlandığı yargılamalardan biridir: Siyah kadınlar, Siyahlardan ya da kadınlardan oluşan toplumsal grubun tamamını temsil edemezler¹⁵⁷. Çünkü Siyah kadınlarla Siyah erkekler arasında (cinsiyet farkından dolayı) ve Siyah kadınlarla beyaz kadınlar arasında (ırk farkından dolayı) çıkar çatışması mevcuttur.

Şirkette çalışan Siyah kadınlardan biri olan Moore, Hughes Helicopter Şirketi'ni, çalışanların terfi edilmesi konusunda cinsiyet ve ırk ayrımcılığı yaptıkları iddiası ile dava eder. Moore, Siyah bir kadın olarak şirketteki bütün kadınları ve Siyahları temsil etme iddiası ile mahkemeye başvurur. Ancak mahkeme, ilgili gruplar arasındaki çıkar çatışmalarından ötürü bunun mümkün olamayacağına karar verir. Bölge mahkemesinin kararı, temyiz mahkemesinin kararıyla desteklenir: Moore, Siyah bir kadın olarak Hughes şirketinde çalışan bütün kadınları temsil edemez. Mahkemenin tutumu, ayrımcılık karşıtı doktrinin cinsiyet ayrımcılığı iddialarında merkeze beyaz kadın deneyimlerini koyduklarını ve ayrımcılık konularına davalarda kesişimselliği göremeyecek kadar dar baktığını kanıtlar niteliktedir.

Mahkemenin kararındaki bir diğer dikkat çekici nokta ise, mahkemenin Moore'un iddiasını "bütün kadınlara" yönelik ayrımcılık iddiası olarak değil, sadece Siyah kadınlara yönelik ayrımcılık yapıldığı iddiası olarak yorumlamasıdır. Bu yorum, General Motors davasındaki görüş ile taban tabana zıttır. Mahkeme, Siyah kadınların bütün kadınları temsil edemeyeceğini belirtir. Ayrıca mahkeme, eğer cinsiyet ayrımcılığı iddiası ile mahkemeye başvuruluyorsa "kadınların", "Siyah kadınlar"dan daha kapsayıcı bir grup olduğunu belirtir ve kadınlar grubuna odaklanmanın daha tatminkar sonuçlar doğuracağını iddia eder. Bunun nedenini ise şöyle açıklar: Herhangi bir ırk belirtilmeden sadece kadın cinsinden bahsedildiği için daha kapsayıcı ve eşitlikçi kararlar doğabilir.

¹⁵⁷ Crenshaw, "Demarginalizing".

Bu noktada, Siyah kadınların ayrımcılığa uğradıkları durumlarda neden bütün kadınları temsil edemeyeceklerini sorgulayan Crenshaw'a göre, ayrımcılık hukukunun yorumlanışında mantıksal bir hata vardır: Beyaz kadınlar ayrımcılığa uğradıklarında ayrıca "beyaz" olduklarını belirtmeye gerek duymazlar. Çünkü onların ayrımcılığa uğradıkları yer kadınlıklarıdır; beyazlıkları değil. Bu durumda ırktan arındırılmış bir cinsiyet ayrımcılığı iddiasında, sadece "kadınlar"dan bahsetmek gerçekten daha kapsayıcı sonuçlar üretecek midir?

Crenshaw'a göre, Moore davası ayrımcılık karşıtı hukukun normatif vizyonunun ve karşılaşılan ayrımcılığa yönelik olarak üretebileceği çarelerin sınırını gösterir. Çoklu sebepten ayrımcılığa uğrayan toplumsal grubun, tekil sebeplerden ayrımcılığa uğrayanları da temsil edebileceklerini kabul etmemek, halihazırda işleyen bir hiyerarşik sistemde meydana çıkan ayrımcılıklara yönelik çare üretmede yetersiz kalır. Tabandan örgütlenecek yaklaşımlar, kurulu düzendeki ayrımcılıklara çözüm üretebilir. Eğer kesişimsel kimliklere sahip bireylerin, ilgili kimlik grubunun tümünü temsili mümkün kılınırsa, örneğin Siyah kadınların bütün kadınları temsil edebilecekleri hukuken kabul edilirse, ayrımcılıkla mücadele konusunda daha fazla yol alınacaktır¹⁵⁸.

2.1.3. Payne v. Travenol

Payne v. Travenol davasında ise, *Moore v. Hughes Helicopter*'de yürütülen Siyah kadınların bütün kadınları temsil edemeyeceği mantığına benzer biçimde, Siyah kadın davacıların bir toplumsal grup olarak bütün Siyahları temsil edip edemeyecekleri sorunsallaştırılmıştır: Siyah kadınlar ve Siyah erkekleri ayıran cinsiyet ve bunun neden olduğu çıkar çatışması, Siyah kadınların Siyah erkekleri ırk ayrımcılığı davalarında temsil edip edemeyeceklerini tartışmaya açar.

¹⁵⁸ Crenshaw, "Demarginalizing," ss. 143-146.

Payne v. Travenol davasında iki Siyah kadın, şirketi Siyahlara yönelik ırk ayrımcılığı yaptığı iddiası ile bütün Siyah çalışanlar adına dava eder. Mahkeme, davacılarından iddialarını sadece Siyah kadınları içerecek şekilde daraltmalarını ister. Sonuç olarak mahkeme, kadınların savlarını kabul ederek şirkette Siyahlara yönelik ayrımcılık yapıldığına karar verir ancak bu kararın yanında ayrımcılığın telafisi için ödenecek tazminatın sadece Siyah kadınlara ödeneceğine hükmeder. Telafinin Siyah erkekleri de içerecek şekilde genişletilmesini kabul etmez. Çünkü mahkemeye göre, iki grup arasındaki cinsiyet ayrımı nedeniyle gruplar arası çıkar çatışması mevcuttur. Moore davasında Siyah kadınların şirkette çalışan bütün kadınları temsil edemeyeceğine karar verildiği gibi, Travenol davasında da Siyah kadınların şirkette çalışan bütün Siyahları temsil edemeyeceğine karar verilir. Siyah kadınlar bu gibi davalarda, kimliklerini oluşturan Siyahlıklarından veya kadınlıklarından vazgeçmek zorunda bırakılır¹⁵⁹.

Şimdi bahsedilen üç davanın neticelerini özetleyerek iş hukukunda ayrımcılık yasağı söz konusu olduğunda mahkemelerin Siyah kadınlara karşı tutumlarına bakalım. İncelenen ilk dava olan *DeGraffenreid v. General Motors*'ta Siyah kadınların iddiaları, bir toplumsal grup olarak yasada "Siyah kadın"lara yönelik ayrı koruma mekanizmaları belirtilmediği düşüncesinden hareket ile mahkeme tarafından reddedilip bu kadınların deneyimlerinin aynı şirkette çalışan beyaz kadınların deneyimlerinden farklı olabilecekleri görmezden gelinmişti. *Moore v. Hughes Helicopter*'de Siyah kadınların aralarında ırktan kaynaklı çıkar çatışması bulunduğu için şirketteki bütün kadınları temsil edemeyeceği kabul edilmişti. *Payne v. Travenol*'de ise Siyah kadınların aralarında cinsiyetten kaynaklı çıkar çatışması bulunduğu için şirketteki bütün Siyahları temsil edemeyeceği kabul edilmişti¹⁶⁰. Özetlenen davalar ışığında iki çıkarım yapılabilir: a) Siyah kadınların çıkarları, kendilerine beyaz kadın ve Siyah erkek çalışanlardan farklı davranıldığı için zarar görür, b) Siyah kadınlar kendilerine diğer çalışanlarla (beyaz kadınlar ve Siyah erkeklerle) aynı davranıldığı için zarar görür. Peki mahkemelerin, ırkçılık

¹⁵⁹ Crenshaw, "Demarginalizing," ss. 146-147.

¹⁶⁰ Crenshaw, "Demarginalizing," ss. 148-149.

karşıtı ve feminist mücadelelerin tek yönlü şu veya bu (erkek veya kadın, Siyah veya beyaz) mantığını kırmak ve ayrımcılıkla mücadelede bütüncül olarak yaklaşmak nasıl mümkün olur? Kesişimsellik bu sorunun cevaplanmasında yol gösterici olabilir mi? Şimdi Crenshaw'un bu sorulara cevap niteliğinde geliştirdiği görüşlerini inceleyeceğim.

2.2. Kesişimselliği Görselleştirmek için Bir Betimleme: Dört Yol Ağızı

Ayrımcılık kavramı nasıl ele alınırsa bütün toplumsal gruplar ve kesişen kimlikler için eşitlik sağlayacağı üzerine düşünen Crenshaw, bir önceki bölümde özetlenen üç davayı temel alarak sonradan kendisi ile birlikte anılacak olan “dört yol ağızı” metaforunu¹⁶¹ üretir¹⁶²:

“Trafığın dört yoldan da aktığı bir dört yol ağızı hayal edelim. Ayrımcılık, bu yollarda akan trafik gibi, yolların birinden de diğerinden de gelebilir. Dört yol ağızında bir kaza olduğunda, buna dört yolu oluşturan yollardan herhangi birinde seyahat halinde olan bir araba neden olabilir. Bazen de dört yolda gelip giden birden fazla araba kazaya neden olur. Benzer şekilde, bir Siyah kadın yol ağızında bulunduğu için yaralanırsa, bu yaralanma cinsiyet ayrımcılığı ya da ırk ayrımcılığı nedeni ile gerçekleşmiş olabilir.”

Crenshaw'a göre bir toplumsal grup olarak kabul edilmedikleri için, Siyah kadınların kesişimsel durumlarını değerlendirmeyen hukuki kararlar, bir trafik

¹⁶¹ Crenshaw makalesinde “...an analogy to traffic in an intersection, coming and going in all four directions” ifadesi ile metaforunu aktarır. İlgili ifade genellikle Türkçe'ye “kavşak” olarak çevrilir. Ancak Crenshaw'ın ifadeleri bütünlüklü düşünüldüğünde (“coming and going in all four directions” kısmı) ben kavramın dört yol ağızı olarak tercümesinin daha uygun olduğunu düşünüyorum. İlgili ifadeyi Türkçe'de “kavşak” olarak kullanan yazarlar için bkz. Ceren Avcil, “Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru,” *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12, no. 4 (2020). ; Gürkan Çapar, “Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım,” *Hukuk Kuramı* 6, no. 3 (2019) ; Ceren Avcil, “Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru,” *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12, no. 4 (2020).

¹⁶² Crenshaw, “Demarginalizing,” s. 149.

kazası meydana geldiğinde orada bulunan bir doktorun, yaralanan kişiye, eğer gerçekleştireceği tıbbi müdahale sağlık sigortası kapsamında yer alıyorsa ancak o zaman yardım etmesine benzetilebilir. Siyah kadınların, iddialarını ırk ya da toplumsal cinsiyet ayrımına dayandırdıkları durumda hukuki yardım alabilmeleri, kazada yaralanan kişiye çarpan arabanın şoförünün kimlik tespiti yapıldıktan sonra ambulansı çağırma benzer. Ancak bir kaza söz konusu olduğunda sorumluların belirlenmesi her zaman kolay olmaz. Yaralanma, birden çok araba tarafından aynı anda meydana gelmiş olabilir. Bu durumda, sürücülerden hiçbiri kazanın tamamından sorumlu tutulmaz, tedavi uygulanmaz ve sorumlular arabalarına binerek kaza alanından uzaklaşır.

Crenshaw, bu benzetmeler üzerinden şunu açıklamak ister: Siyah kadınlar ayrımcılığı beyaz kadınlardan ve Siyah erkeklerden hem farklı biçimlerde hem de benzer biçimlerde deneyimleyebilir. Genellikle deneyimledikleri ırk ve cinsiyet üzerinden gerçekleşen çifte ayrımcılık olur. Bazen de bu toplamdan fazlası ile karşılaşılır ve Siyah kadınlar ayrımcılığı Siyah kadın olarak deneyimler. Bu deneyim, ırk ve cinsiyet ayrımının toplamından daha farklı bir durumu ifade eder.

Crenshaw'un kesişimsel ayrımcılığı betimlemek için kullandığı dört yol ağzı benzetmesini eleştiren yazarlar da vardır. Örneğin Yuval-Davis bu benzetmenin eklemeci bir kesişimselliği ifade ettiğini belirtir¹⁶³. Eğer ayrımcılık kategorileri birbirinden ayrı ve bağımsız yollar olarak resmedilirse bu kategorilerin birbirlerini nasıl kurdukları, güçlendirdikleri anlaşılmaz¹⁶⁴. Yuval-Davis'le benzer düşünen Garry de dört yol ağzı yerine "kavşak (*roundabout*)" metaforunun daha doğru bir görselleştirme olacağını çünkü ayrı yollardan gelen araçlar tahayyül etmek yerine daha karmaşık, iç içe geçen, farklı yolların kurduğu başka bir bütün olan kavşak görselinin kesişimselliği daha doğru yansıtacağını açıklar¹⁶⁵. Jordan-

¹⁶³ Nira Yuval-Davis, "Intersectionality and Feminist Politics," *European Journal of Women's Studies* 13, no. 3 (2006).

¹⁶⁴ Maria Rodó-Zárate & Marta Jorba, "Metaphors of Intersectionality: Reframing the Debate with a New Proposal," *European Journal of Women's Studies* 1, no. 16 (2020).

¹⁶⁵ Ann Garry, "Intersectionality, Metaphors, and the Multiplicity of Gender," *Hypatia* 26, no. 4 (2011).

Zachery ise “Ben Siyah olan bir kadın mıyım yoksa kadın olan bir Siyah mıyım?” diye sorarak buna cevap vermenin mümkün olmadığını çünkü Siyahlık ve kadınlık kimliklerinin bir mozaik kek gibi iç içe geçtiğini, artık birbirlerinden ayırtılamaz olduğunu söyler¹⁶⁶. Kesişimselliği keke benzeterek görselleştiren bir diğer yazar ise Lisa Bowleg’dir¹⁶⁷. Bowleg de farklı kimliklerin bir bedende toplanması sonucunda ortaya çıkanın onu meydana getiren kimliklerden başka bir şey olduğunu kek imgesiyle açıklar. Bir kek kendisini meydana getiren un, süt, yumurta ve şekerden başka bir şeyse ve kek haline geldikten sonra artık onun içindeki unu, sütü, yumurtayı ve şekerini ayırtırmak mümkün olmazsa farklı kimliklerin bir bünyede toplanması da buna benzer. Ancak kesişimselliğin görsel ifadesi üzerinde uzlaşmış bir betimleme yoktur. Örneğin Hankivsky, kesişimselliğin çiçek dübünü ya da binlerce farklı lensten oluşan sinek gözü gibi metaforlarla da açıklandığını belirtir¹⁶⁸.

Crenshaw’un dörtyol ağzı benzetmesine getirilen ve bu metaforun eklemeci olduğuna dair yorumlara katılmıyorum. Çünkü Crenshaw’un görüşleri bütünlüklü bir biçimde alındığında kendisinin zaten bu eklemeci anlayışla mücadele etmek için kesişimsellik kavramını dolaşıma soktuğu görülür. Dörtyol ağzı kavramının kesişimselliğin ne olduğuna dair hızlıca ve pratik bir fikir vermek için oldukça kullanışlı olduğunu düşünüyorum. Ancak bu benzetme kullanılırken kesişimselliğin eklemeci anlayışla şekillenmediğini göstermek için bütüncül olarak da ele alınması gerektiğini düşünüyorum. Şimdi, kesişimselliğe bütüncül olarak yaklaşmak için Crenshaw’un fikirlerini incelemeye devam edeceğim.

¹⁶⁶ Julia S. Jordan-Zachery, “Am I a Black Woman or a Woman Who Is Black? A Few Thoughts on the Meaning of Intersectionality,” *Politics & Gender* 3, no. 2 (2007).

¹⁶⁷ Lisa Bowleg, “When Black + Lesbian + Woman ≠ Black Lesbian Woman: The Methodological Challenges of Qualitative and Quantitative Intersectionality Research,” *Sex Roles* 59, no. 5-6 (2008).

¹⁶⁸ Olena Hankivsky, *Intersectionality 101* (Canada: The Institute for Intersectionality Research and Policy, 2014).

2.3. Feminizmin ve İrkçilik Karşıtı Mücadelenin Sınırlarını Esnetmek

Crenshaw, kendisinin de mücadele yürüttüğü feminist ve ırkçılık karşıtı hareketlerin sınırlarına dair sorgulamalarını sürdürür ve sorar: İçinde yaşadığımız toplumda dezavantajlı gruplar nasıl bir yapı içinde var olmaktadır ve feminist teori ile ırkçılık karşıtı politikaların alanlarını kesişimsellikle genişletmek nasıl mümkün olur?¹⁶⁹ Crenshaw, günümüzde kimlik temelli konumlanmanın anlaşılması için bir piramit düşünmemizi ister¹⁷⁰:

“İrkına, cinsiyetine, sınıfına, cinsel yönelimine, yaşına ya da bedensel engeline göre, bunların tümünün aynı anda dezavantajlı konuma düşürdüğü insanlardan oluşan bir zemin katı düşünün. Onların omuzları üzerinde daha yukarıdaki katlara ulaşanlar gittikçe daha az kategorinin belirlediği dezavantajlı gruplardır. En yüksekteki katı oluşturan ve tavana ulaşabilenler ise tüm bu faktörlerden yalnızca birini taşıyan dezavantajlı grup olacaktır. Ve üzerlerindeki tavan, aslında herhangi bir kategori açısından hiçbir şekilde dezavantajlı olmayan bir grubun zeminidir. Yalnızca tek bir ezilen kimlik kategorisinden muzdarip, ama o belirli kategori dışındaki birçok açıdan alt katlara göre daha avantajlı grup yukarıya daha kolay sesini duyurabilecek ve geçiş yolları açabilecektir. Bununla birlikte, daha aşağı katlarda bulunan çoklu-kimlik kategorilerinin ağırlığı altındaki gruplar, yukarıdaki gruplardan birinin öncülüğünü kabul edip onlara yanaşmadığı sürece, aşağıda kalmaya devam edeceklerdir¹⁷¹.”

Peki, piramidin en aşağı katmanında yer alanları (Crenshaw’un makalesinde Siyah kadınlar) da kapsayan bir mücadele nasıl tasarlanır? Crenshaw’a göre, bunun

¹⁶⁹ Crenshaw, “Demarginalizing”.

¹⁷⁰ Crenshaw, “Demarginalizing,” ss.151-152.

¹⁷¹ Metnin Türkçeye çevirisi Sinem Uz ve Cihan Özpınar tarafından yapılmıştır. Bkz. Sinem Uz & Cihan Özpınar, “Kesişimsellik Ve Tarihsel Materyalizm: Farklı Tabiyet Formlarının Bütünlüğü Sorunu,” *Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi* 52, no. 1 (2020): s.80.

için atılacak ilk adım Siyahların özgürlük mücadelesine cinsiyetçilik ve patriyarka analizlerinin katılması ve feminist mücadelenin ırkçılık tahlilleri de dahil edilerek şekillenmesidir. Irkçılık karşıtı mücadele de feminist hareket de politik ajandalarını biçimlendirirken, grupları içindeki en dezavantajlı kişileri merkeze koyup, bu kimseleri kapsayıcı politikalar üretmeye çalışmalıdır¹⁷². Bu şekilde üretilen politikalar, tek nedenden ötürü ayrımcılığa uğrayan ya da görece daha avantajlı olan grup bileşenlerinin karşılaştığı ayrımcılıklarla mücadele etme konusunda da bir yol haritası sunar. Böylelikle çeşitli toplumsal mücadeleleri ortak zeminde bir araya getirebilecek ortaklaştırıcı bir dil inşa edilebilir.

Toplumsal mücadelelerin gerçekten herkes için nasıl özgürleştirici olacağı üzerine düşünen *Combahee River Collective*'in bildirisini hatırlayacak olursak Crenshaw'un görüşleri ile paralellik kurulabilir. Bildiride yer alan “devrimci eyleme doğru net bir sıçrama yapmak için en alttaki konumumuzu kullanabiliriz. Özgürlüğümüz tüm tahakküm sistemlerinin yok edilmesine bağlı olduğu için Siyah kadınlar özgür olsaydı, bu herkesin özgür olması gerektiği anlamına gelirdi¹⁷³” sözleri piramidin en altında yer alanların konumlarına göre şekillendirilen bir özgürlük mücadelesinin gerçekten kapsayıcı olacağını vurgular. Ayrıca, Crenshaw'un *Moore v. Hughes Helicopter* ve *Payne v. Travenol* davalarını incelerken dikkatimizi çektiği Siyah kadınların hem Siyahları hem de kadınları temsil edebilmesi fikri de bu bağlamda okunabilir¹⁷⁴. Eğer Siyah kadınların sayılan iki toplumsal grubu da temsil edebileceği kabul edilirse, ancak bu kabulde birlikte şekillenen bir toplumsal mücadele herkes için özgürleştirici olabilir.

¹⁷² Crenshaw, “Demarginalizing,” s.152.

¹⁷³ çev. Akçabay & Öztunçel, “Combahee Nehri”.

¹⁷⁴ Crenshaw, “Demarginalizing”.

2.4. Ya İindesindir emberin Ya da Dışında mı Yer Alacaksın: Kimlik Politikalarını Aşındırmak

Kimberle Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex (İrk ve Cinsiyetin Kesişimini Demarjinalize Etmek)* makalesinde Siyah kadınların maruz kaldıkları ayrımcılıkları iş hukuku davaları üzerinden analiz edip bu kadınların nasıl kategoriler arası boşluklara düşerek görünmez kılındığını incelemiştir. İrk ve cinsiyetin kesişiminin ilgili iki kategorinin toplamından daha başka bir yapıda kurulduğunu söyleyerek bütünün parçaların toplamından farklı ve fazla bir durum yarattığını dört yol ağızı metaforu ile açıklamıştır. Siyah kadınların ırk ayrımcılığını Siyah erkeklerden farklı biçimde cinsiyet ayrımcılığını da beyaz kadınlardan farklı biçimde yaşadığını göstermiştir. Toplumu, en alt katmanı çoklu zeminlerde ayrımcılığa maruz kalma ihtimalleri olan insanlardan oluşan bir piramit olarak hayal ederek eşitlik ve adalet mücadelelerinin bu katmandakileri de kapsayacak biçimde şekillenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Böylelikle kesişimselliğin sadece ırk ve cinsiyet alanına sıkışıp kalmayacağı bir yol açmıştır. Şimdi Crenshaw'un kesişimsellikle ilgili düşüncelerini biraz daha yakından inceleyeceğim.

Kimberle Crenshaw, 1991'de yayımladığı *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color (Sınırları Haritalandırmak: Kesişimsellik, Kimlik Siyaseti ve Beyaz Olmayan Kadınlara Yönelik Şiddet)* makalesinde kesişimsellik ile ilgili görüşlerini detaylı olarak açıklar¹⁷⁵. İncelemesini yaparken de özellikle beyaz olmayan kadınların şiddet deneyimlerine odaklanır. Crenshaw, bu makalesinde ayrıca *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex*'teki görüşlerini biraz daha açarak kimlik siyasetinin nasıl şekillendiğini, kimlik grupları temelinde politika yürütülürken nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair fikirlerini de aktarır.

¹⁷⁵ Kimberle Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991).

Crenshaw'a göre kimlik politikaları, grup içi farklılıkları görmezden geldikleri için sorunludur¹⁷⁶. Kadınların şiddet deneyimleri, onların ırk ve sınıf aidiyetleri ile birlikte şekillenir. Irkçılık ve cinsiyetçilik günlük hayatta, bireylerin hayat pratiklerine kesişerek etki etse dahi, feminist ve ırkçılık karşıtı hareketlerde bu kesişim çoğu zaman tartışmalara dahil edilmez. Bu hareketler kimliği “kadın olmak” ya da “beyaz olmamak” diye tanımlar. Bu tanımlama “o ya da bu”, “bu ya da şu” anlayışı ile şekillenir ve kimlik, lineer bir çizginin iki kutbundan birine dahil olmak anlamı taşır. Bu anlayış ise, beyaz olmayan kadınları sese, söze bürünmeyen bir alana hapsetmiş olur. Bir nevi, “ya içindedir çemberin ya da dışında yer alacaksın” durumu söz konusudur. Crenshaw ise makalesinde çemberin karşısında, çemberi oluşturan noktaların üzerinde, çemberin kendisine karşı mücadelenin imkanlarını araştırır. Beyaz olmayan kadınlara (makale kapsamında özellikle Siyah kadınlara) yönelik şiddetin ırka ve toplumsal cinsiyet normlarına dayalı boyutlarını keşfederek sessiz, sözsüz bırakılan alana bir mikrofon, bir megafon uzatır. Bunu yaparken de özellikle kadına yönelik şiddet biçimlerinden hane içi şiddete ve tecavüze odaklanır¹⁷⁷.

Döneminin güncel feminist ve ırkçılık karşıtı hareketlerini beyaz olmayan kadınların kesişimsel kimliklerini göz ardı etmek ile eleştirir ve beyaz olmayan kadınların kadınlığı ve beyaz olmamayı içeren (deri renkleri, etnik kökenleri, göçmenlik durumları gibi) kesişimsel kimlikleri nedeni ile hem ırkçılık karşıtı harekette hem de feminist harekette çemberin dışına atıldığını iddia eder. Bu kadınlar, cinsiyetleri ve deri renkleri nedeni ile iki hareket içinde de yer bulmakta güçlük çekerler ve marjinalize edilirler. Irkı ve cinsiyeti ayrılabilir olarak değerlendiren yaklaşımlara karşı bir metodoloji önerme iddiası ile yola çıkan Crenshaw, sorun haline getirdiği şeyin sadece ırk ve sınıf kesişiminden ibaret olmadığını altını çizerek ve içinde yaşadığımız toplumsal dünyada kimliklerin çoklu zeminlerde kurulduğunu vurgular.

¹⁷⁶ Crenshaw, “Mapping the Margins”.

¹⁷⁷ Crenshaw, “Mapping the Margins,” s.1242.

2.5. Üç Temel Üzerinden Kesişimselliği Açıklamak

Mapping the Margins makalesinde beyaz olmayan kadınlara yönelik şiddetin farklı boyutlarını inceleyen Crenshaw kesişimselliği üç temelde açıklar¹⁷⁸: (i) Yapısal Kesişimsellik, (ii) Siyasi Kesişimsellik, (iii) Temsil Alanında Kesişimsellik. Şimdi bu üç temeli özetleyerek Crenshaw'un kesişimsellik kavramlaştırmasına bakacağım.

2.5.1. Yapısal Kesişimsellik

2.5.1.1. Yapısal Kesişimsellik ve Dayak¹⁷⁹

Crenshaw, yapısal kesişimsellik olarak tarif ettiği durumu açıklamak için kadına yönelik erkek şiddeti biçimlerinden dayığa ve tecavüze odaklanır¹⁸⁰. Eşlerinden dayak yiyen/eşleri tarafından fiziksel şiddete maruz bırakılan kadınların durumlarını incelemek amacıyla kadın sığınaklarında kısa bir saha araştırması yapan Crenshaw, bu kadınların neden ve nasıl sığınaklara geldiklerini sorgular. Ona göre bu durum sadece “kadınların hane içi şiddet görmesi” ile açıklanamaz. Bu durumu açıklamak için kadınların sığınaklara başvurmalarının ardındaki çok katmanlı ezilme biçimleri, hangi tahakküm sistemleri ile mücadele ettikleri, sömürü dolu ilişkilerden başka alternatifler yaratarak çıkamama nedenleri de iyice sorgulanmalıdır. Bu noktada da, beyaz olmayan kadınların dayak deneyimlerinin ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı ve sınıf farkı ile birlikte şekillendiğini iddia eder. Kadınların karşılaştıkları güçlükler, onları sığınma evlerine getiren nedenler

¹⁷⁸ Crenshaw, “Mapping the Margins”.

¹⁷⁹ Crenshaw makalesinde “*battering*” kavramını kullanır. Kavramın Türkçe çevirisinde “dayak” kelimesini kullandım. Bunun iki nedeni var. Öncelikle kavramın sözlük anlamına baktığımızda “dayak” kelimesi ile karşılaşıyoruz. Ancak benim dayak kelimesini seçmem, sözlük anlamının yanında, dönemin siyasi dilini yansıtmak isteğimden kaynaklanıyor. Crenshaw'ın makalesini yazdığı döneme (1991) paralel olarak 1987'de Türkiye'de gerçekleştirilen ilk örgütlü feminist eylemin de adının “Dayığa Karşı Kadın Yürüyüşü” olduğu düşünüldüğünde, günümüzde kullanılan “fiziksel şiddet” kavramı yerine “dayak” çevirisinin o dönemki feminist hareketin dilini daha doğru yansıttığını düşünüyorum.

¹⁸⁰ Crenshaw, “Mapping the Margins”, s.1245.

birbirine benzemiyorsa, bu kadınlara yapılacak yardımlar ve bu kadınları güçlendirecek eylemler de birbirinden farklı olmalıdır

Kadın sığınaklarını araştırırken Crenshaw, yapısal kesişimselliği açıklamak için Amerika Birleşik Devletleri'nde sahte evlilikleri engellemek için yürürlüğe sokulan *The Marriage Fraud Amendment*'ın (sahte evlilikler ile ilgili cezaları düzenleyen kanun) gölgesindeki beyaz olmayan mülteci kadınların deneyimlerine odaklanır: ABD'de süresiz ikamet izni almak isteyen mülteci kadınlar, ABD vatandaşı ya da ABD'de süresiz ikamet iznine (yani kadına bu izni aldırma ayrıcalığına sahip) sahip bir erkekle evlenir ve sınır dışı edilme korkusuyla hane içi şiddete ses çıkarmadan evliliklerini sürdürürler. Halbuki, hane içinde şiddet gördüğünü kanıtlayan kadın yine de süresiz ikamet izni alabilir ancak çoğu kadın bunu kanıtlama yoluna başvurmaz. Çünkü kadınların bu durumu kanıtlamak için başvurmaları gereken mercilere erişimi yoktur. Ya da kadınların içinde yaşadıkları toplumun gelenek ve görenekleri kadının bunu yapmasına izin vermez (örneğin, Asyalı toplumlarda bu durum hiç hoş karşılanmaz). Bilgiye sadece kocaları üzerinden erişen kadınlar, ikamet izinlerini alsalar dahi kocalarının tehdit ve korkutmaları nedeniyle onları şikayet etmez ve şiddet sarmalında yaşamaya devam ederler. Ya da kendisi de kocası da kağıtsız göçmen olan kadın, ailesinin dağılmaması ve yine sınır dışı edilmeme korkusu ile, dayak gördüğü gerekçesi ile eşini şikayet etmekten imtina eder¹⁸¹.

Günümüzde de güncelliğini ve geçerliğini koruyan bu örneklerden de görüldüğü üzere, kalıcı ikamet izni arayan göçmen kadınlar, özellikle de beyaz olmayan kadınlar, hane içi şiddet ile sınır dışı edilme korkusunu körükleyen yasalar arasında sıkışmış durumda var olmaya çalışırlar. Kadınların kesişimdeki bu durumları görülmedikçe, sorunların çözülmesi mümkün olmaz.

¹⁸¹ Crenshaw, "Mapping the Margins," ss.1245-1248

2.5.1.2. Yapısal Kesişimsellik ve Tecavüz

Yapısal kesişimselliği tecavüz üzerinden de inceleyen Crenshaw, ırkçılık karşıtı ve feminist mücadelenin cinsel şiddete karşı tutumlarını araştırır¹⁸². Irkçılık karşıtı politika yürütenlerin hane içi şiddet karşısındaki tutumlarını inceleyen Crenshaw, bu alana sessizliğin hakim olduğunu açıklar. Siyah toplumlarda (*black communities*), topluluk olma hallerine hanelerine gelmemesi için, içlerinde feminizme yer olmadığı, feminizmin Siyah hareketi böleceği, zaten feminist çözümlerin beyazlar odağı alınarak üretildiğini bu nedenle de Siyah kadınlarla ilgili meselelere odaklanmadığı görüşü yaygındır. Siyah toplumlarda, Amerikan toplumunda halihazırda üretilmiş olan “şiddete meyilli, tehlikeli, saldırgan Siyah erkekler” algısına katkıda bulunmamak amacı ile hane içi şiddet genellikle dile getirilmez, bu konuda çalışmalar yapılmaz.

Crenshaw’a göre burada dikkat çekilmesi gereken iki nokta vardır. Birincisi, Siyah toplumlar çete şiddeti, cinayet gibi Siyahların Siyalara uyguladığı şiddet biçimleri üzerine yoğun olarak tartışırken, görmezden gelinen şiddet türü hane içi şiddet olur. Yani Siyah erkekler arasındaki çatışma hallerinin toplumlarına zarar verdiği kabul edilirken toplumun parçasını oluşturan kadınların evlerinde yaşadıkları özel alana hapsedilir.

İkincisi, ırkçılık karşıtı hareket “saldırgan, tecavüzcü Siyah erkek” mitini tartışmaya açarken ve bu mitin bütün Siyalara zarar verdiğini, Siyah topluluğuna bir saldırı niteliğinde olduğunu vurgularken, Siyah kadınlara yönelik şiddet genellikle kendi toplumlarının tümüne yapılmış bir saldırı olarak algılanmaz. Siyah kadınların, *Moore v. Hughes Helicopter* ve *Payne v. Travenol* davalarında yaşanan benzer biçimde burada da Siyah toplumun tümünü temsil etmekten adeta men edildiğini görürüz.

¹⁸² Crenshaw, “Mapping the Margins,” s.1250.

Siyah toplumlarda durum böyleyken hane içi şiddete dikkat çekmek ve hane içi şiddeti sonlandırmak amacıyla çalışma yürüten feministler de, Siyah kadınların deneyimlerini dışarda bırakır. Haliyle sadece beyaz kadınların deneyimleri görünür kılınır. Beyaz toplumdaki hane içi şiddetin görünür kılınması amacı ile başlatılan politik çalışmalar, bu şiddetin sadece azınlık toplumlarında ya da yoksul ailelerde olduğu varsayımlarına karşı, aslında bütün kadınların bu şiddetten etkilendiğinin kabul edilmesiyle başlar. Ancak bu açıklamalar azınlık toplumlarındaki kadınların yaşadığı şiddete odaklanmaz. Hane içi şiddetin yalnızca azınlıkların/Siyahların evlerinde olageldiği varsayıldığında şiddetin engellenmesi için çalışmalar yürütülmez. “Başkalarının” evlerinde kadınların yaşadığı şiddet görmezden gelinir. Ancak beyaz kadınların da benzer biçimde hane içi şiddete maruz kaldığı dillendirilmeye başlandığında konu birden dikkat çeker. Hane içi şiddete karşı ses çıkarmak, bunun artık sadece “diğerlerinin” yaşadığı bir sorun olmasından çıkarıldığında ve aslında “bütün” kadınların ortak deneyimi olduğu görünür kılındığında mümkün olur. Bu kez de, “bütün” kadınlar adı altında, “diğerlerinin” yaşadıkları görmezden gelinir.

Crenshaw, tecavüz ve fiziksel şiddete karşı politikaların nasıl beyazlar odağında şekillendiğini somut örneklerle göstermek için hane içi şiddete maruz kalanların başvurabilecekleri destek birimlerinin işleyişlerinden örnekler verir¹⁸³. İlgili birimlerin, şiddet gören bütün kadınları kapsamadığını açıklar. Örneğin, özellikle İngilizce bilmeyen göçmen kadınların destek birimlerinden faydalanması oldukça güçtür. Crenshaw, gördüğü şiddet nedeni ile evini terk eden ve İngilizce konuşamayan bir Latin Amerikalı kadının hayatta kalmak için başvurduğu sığınaklardan nasıl kabul görmediğinin hikayesini detaylı olarak inceler. Kadın, sığınıklar tarafından “İngilizce konuşamadığı” gerekçesi ile geri çevrilir. Sığınaklarda iki dilli personel istihdam edilmemektedir. Bazı kadınların sığınaklardan yardım alması için hayati önemde olan bu gereklilik görmezden

¹⁸³ Crenshaw, “Mapping the Margins”.

gelmıştır. Bu durumda sığınaklar, en temel hedeflerini, yani şiddet mağduru bir kadına güvenli alan sağlamayı yerine getiremezler¹⁸⁴.

Crenshaw, tecavüz davalarında ırkçılık ve cinsiyetçiliğin iç içe geçerek nasıl işlediğini açıklar. Irkçılık, “saldırgan Siyah erkek” mitini üretirken, cinsiyetçilik ise tecavüz davalarında kadının cinsel geçmişi ve olay sırasında direnir direnmediğini sorgulayarak iffetli-iffetsiz kadın ayrımını üretir. Siyah kadınların erotik nesnelere dönüştürülmüş bedenleri, tecavüz davalarında onların iffetsiz kadın olarak resmedilmelerine neden olur. Feminist hareket her ne kadar tecavüz suçu ile ilgili kanunlarda kadınların lehine değişimler sağlasa da, bazı kadınların ayrıcalıklı durumları, ayrı politikalar üretilmesini zorunlu kılar. Örnek vermek gerekirse, Amerika Birleşik Devletleri’nde tecavüz suçlusunun cezalandırılması söz konusu olduğunda jüri önemli bir yetkiye sahiptir. Jürinin Siyah kadınları sadece Siyah olduklarından ötürü iffetsiz olarak değerlendirmesini engellemek için ise yalnızca kanunları tartışmaya açmak ve kanunlarda değişiklikler yapmak yetmez, daha başka politik müdahalelere ihtiyaç duyulur. Çünkü jürinin fikrini değiştirmek, onları önyargılardan arındırmak kanuni düzenlemelerin yanında toplumsal değişim ile gerçekleşebilir¹⁸⁵.

Crenshaw böylelikle hem kurumsal yapıların hem de toplumsal yapıların şiddeti nasıl şekillendirdiğini beyaz olmayan kadınlara yönelik şiddet üzerinden açıklar. Bazı kadınların kesişimsel kimliklerinin onları ilgili yapılar karşısında daha kırılgan ve hatta görünmez kılmasına karşı nasıl bütüncül mücadele yürütülebileceğine dair ipuçları sunar.

¹⁸⁴ Kesişimsellik dikkate alınmadan üretilen politikaların, işleyen kurumların nasıl hak ihlalleri doğuracağına dair güncel bir örnek için Fatma Altınmakas olayına bakılabilir. Altınmakas, eşinin kardeşi tarafından tecavüze maruz bırakıldığını şikayet etmek için 2020’de Muş Konakkuran Jandarma Karakolu’na ihbarda bulunmaya gider. Altınmakas Türkçe bilmemektedir. İfadesini Kürtçe veren Altınmakas için karakola tercüman çağrılmaz. Dolayısıyla ifade eksik ve hatalı alınır. İhbarın ardından Altınmakas kocası tarafından öldürülür. Kürt bir kadın olan Fatma Altınmakas’ın kesişimsel kimliğinin dikkate alınmaması neticesinde arka arkaya gelen hak ihlalleri, Altınmakas’ın hayatını kaybetmesine neden olur.

¹⁸⁵ Crenshaw, “Mapping the Margins”.

2.5.2. Siyasi Kesişimsellik

Crenshaw, siyasi kesişimsellik kavramını beyaz olmayan kadınların siyaseten çatışan (ya da çatıştıkları varsayılan) en az iki ezilen gruba dahil olduklarını ve bu dahlin nasıl politik sonuçlara yol açtığını açıklamak için kullanır¹⁸⁶. Örneğin, beyaz olmayan erkeklerin maruz kaldıkları ırkçılık biçimleri, ırkçılık karşıtı mücadeleyi şekillendirir; beyaz kadınların deneyimledikleri cinsiyetçilik türleri kadın hareketini şekillendirir. Bu durumda, dışarda kalan özneler (bu örnekte Siyah kadınlar) ve onların deneyimleri göz ardı edilir. Sonuç olarak ne ırkçılık ne de cinsiyetçilik bütün boyutlarıyla kavranır. Feminizm, ırkçılık sorunuyla, ırkçılık karşıtı hareket ise kadının ezilmişliği sorunuyla diyaloga girmediği sürece, feministler beyaz olmayanların, ırkçılık karşıtı hareketler ise kadınların ezilmişliğinin yeniden üretilmesine katkıda bulunur. Eğer beyaz olmayan bir kadın, gruplardan birinde yer almaya karar verirse, kendisinin ezilmesinin temel dinamiklerinden en az birini dışarda bırakmak zorundadır. Dolayısıyla Siyah kadınların politik alanlara dahil olması için kimliklerinin bir parçasını görünmez kılması gerekir. Bu da toplumsal mücadele yürüten grupların aslında mahkemelerle aynı mantıkla şekillendiğini gösterir. Nasıl ki mahkemeler Siyah kadınlara yönelik ayrımcılık davalarında kadınlardan iddialarını ırka ya da cinsiyete dayandırmalarını talep ediyorsa, bu gruplar da Siyah kadınlardan yürütülen mücadelelerin öznesi olmak istiyorlarsa kimliklerinin aslında ayrıştırması mümkün olmayan bir parçasını ayrıştırmalarını talep eder¹⁸⁷.

2.5.3. Temsil Alanında Kesişimsellik

Temsil alanında kesişimsellik ise Siyah kadınların bedenlerinin ve varlıklarının toplumda nasıl temsil edildiğine odaklanır. Medyada ve dilde beyaz olmayan kadınların nasıl yansıtıldığı, kültürel olarak nasıl inşa edildiği incelenir. Crenshaw temsil alanında kesişimselliğe örnek vermek için 2 Live Crew isimli, Siyah

¹⁸⁶ Crenshaw, "Mapping the Margins," s.1251.

¹⁸⁷ Crenshaw, "Mapping the Margins," ss.1251-1281.

erkeklerden oluşan bir hip hop müzik grubu aleyhine açılmış olan ve grup üyelerinin müstehcen şarkı sözleri nedeni ile cezalandırılmalarını talep eden davayı¹⁸⁸ ele alır¹⁸⁹. 1993'te başlayan yargılama 1994 yılında sonlanır. Dava süreci gündem olur ve kamuoyunda çeşitli tartışmalar yaratır. Grup üyeleri, şarkı sözlerinde özellikle Siyah kadınlara yönelik şiddet içeren cinsel eylemlerden bahsetmektedir. Grubu kınayan taraflar, şarkı sözlerinin odağında Siyah kadın bedenleri olmasına rağmen bunu görmezden gelerek, "saldırgan Siyah erkek" mitine odaklanırlar. Şarkıdaki tehdit ifadelerinin ve saldırganlığın aslında beyaz kadınlar için tehlike oluşturma potansiyelini tartışılır. Grubun lehinde tutum alanlar ise, gruptaki Siyah kadın düşmanlığını görmezden gelerek, Siyah erkeklerin ifade özgürlüğünü savunur. Şarkı sözlerine bakıldığında, grubun asıl olarak saldırgan söylemlerde bulunduğu ve teşhir ettiği Siyah kadın bedenleri olsa da, bu kadınlar tartışmalarda temsil edilmez.

Görüldüğü üzere Crenshaw kesişimselliği yapısal, politik ve temsil alanında olmak üzere üç temelde açıklar. Peki Crenshaw kesişimsellik fikrinin merkezini oluşturan kimlik kategorilerini nasıl tahayyül eder ve ırkçılık karşıtı ya da feminist mücadele gibi sistemsel, toplumsal bir dönüşümü hedefleyen gruplara ne önerir? Bu soruyu yanıtlamak kesişimselliği anlamak için önemli olduğundan şimdi Crenshaw'un ilgili alandaki düşüncelerini özetleyeceğim.

2.6. Crenshaw'ın Kimlik Kategorilerine Bakışı

Crenshaw, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık bağlamında ırk ve toplumsal cinsiyet ilişkisini kesişimsellik kavramı ile açıklar¹⁹⁰. Ancak kavramın bundan çok daha geniş imkanlar yaratacak biçimlerde kullanılmasının mümkün olduğunun da altını çizer. Crenshaw, toplumsal kategorilerin (kadın ve Siyah gibi) kurgu olduğu ve kadınların ya da Siyahların aslında "gerçekten" var olmadıkları

¹⁸⁸ Campbell v. Acuff-Rose Music, Inc., (1994) 510 569 U.S.

¹⁸⁹ Crenshaw, "Mapping the Margins," s.1283.

¹⁹⁰ Crenshaw, "Mapping the Margins". ; Crenshaw, "Demarginalizing,".

düşüncesini savunan kaba toplumsal inşacı özcülük karşıtlığını eleştirir. Çünkü, ırk ya da cinsiyet gibi, bir kategorinin toplumsal olarak inşa edilmesi onların yaşadığımız dünyadaki etkilerini ortadan kaldırmaz. Gücün, hangi kimlik kategorilerine verildiği ve bu kimliklere sahip insanların güçlerini diğerleri üzerinde hakimiyet kurmak için hangi biçimlerde kullandıkları sorgulanmalıdır. Fakat kategorize etme ve adlandırma sürecinin kendisi güçle doğrudan ilişkili olsa dahi, bu her zaman tersine çevrilebilir. Örneğin, “queer” kelimesi bir hakaret olarak kullanılırken LGBTİ+’ların bu kavramı sahiplenmesi ile beraber kavram pejoratif anlamını yitirmiştir. Günümüzde kimlik, ezilen grupların direnişe geçmeleri amacıyla örgütlenmelerinde rol oynar. Her türlü kimliğin toplumsal inşa olduğunu söyleyip onları yok saymak yerine, bu kimlikleri işgal edip kimlikle şekillenen toplumsal konumlardan yola çıkan bir özgürleşme politikası yaratmak ezilenler için daha geçerli bir siyasi direniş biçimi olacaktır. Crenshaw, örgütlendiğimiz hareketleri, örneğin Siyahların örgütlendiği ırkçılık karşıtı hareketi ve kadınların örgütlendiği feminist hareketi, koalisyonlar ya da koalisyona dönüştürülmeye uygun formlar olarak düşünmeyi önerir. Kesişimsellik, ırkı Siyah kadınlar ve erkekler arası bir koalisyon biçimi olarak yeniden kavramsallaştırmanın imkanını sunar. Bununla beraber diğer ezilmiş gruplarla ilişkide olma halini de mümkün kılar: Irk, Siyah heteroseksüellerin ve eşcinsellerin bir araya gelip heteroseksizme karşı mücadele etmelerine olanak veren bir koalisyon olarak da düşünülebilir. Kesişimsellik sayesinde grup içindeki farklılıklar anlaşılabilir ve tartışmaya açılabilir. Farklılıkların görünür kılınması grup siyasetini yapılandıracak araçları sağlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR KAVRAMDAN ÖTE: KESİŞİMSELLİK

3.1. Kesişimsellik Çalışmaları Alanı ve Bilginin Üretimi Projesi Olarak Kesişimsellik

Cho, Crenshaw ve McCall'a göre kesişimsellik kavramına olan ilgi ve merak neticesinde kavram pek çok alana sirayet etmiştir¹⁹¹. Bugün artık "kesişimsellik çalışmaları" adı altında bir alanın varlığından bahsetmek mümkündür. Bu alanın altında yoğunlaşılacak ve birbirleriyle ilişki halinde olan üç yaklaşım şöyle özetlenebilir: Kesişimsel çerçevenin uygulanma alanları veya kesişimsel dinamiklerin araştırılması; teorik ve metodolojik bir paradigma olarak kesişimselliğin kapsamına ve içeriğine ilişkin tartışmaların yürütülmesi; kesişimsel bir lens ile şekillendirilen siyasi müdahalelerin incelenmesi.

İlk yaklaşım kapsamında, kesişimselliğin siyasi konulara uygulanabilirliği araştırılır. Örneğin işgücü piyasasında sınıf ile cinsiyet ve ırk nasıl etkileşimlerde bulunduğu; devletlerin kimlik, yeniden üretim ve ailenin şekillendirilmesi gibi konularda benimsedikleri düzenleyici rejimlerin araştırılması; ayrımcılık karşıtı hukukunun çoklu ayrımcılıklar karşısındaki konumunun yetersizliğini inceleyip bu alanda çalışmalar yürütülmesi; taban örgütlerinin savunuculuk çalışmalarını biçimlendirirken süregelen tek yönlü yaklaşımlardan ne kadar etkilendiklerinin araştırılması gibi konular ilk yaklaşımın araştırma konuları aralarında sayılmaktadır.

İkinci yaklaşım kapsamında, kesişimsellik bir teori ve metodoloji olarak ele alınır. Örneğin kesişimselliğin farklı disiplinlerce nasıl anlaşıldığı, geliştirildiği,

¹⁹¹ Sumi Cho, Kimberlé Williams Crenshaw & Leslie McCall, "Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis," *Signs* 38, no. 4 (2013).

yorumlandığı, kesişimselliğin bir öznesi olup olmadığının tartışılması gibi konular bu alana dahildir.

Üçüncü ve son yaklaşım kapsamında, kesişimselliğin sadece akademinin alanına sıkışmış bir konu olarak araştırılması haricinde; aktivizm alanlarında nasıl işlevselleştiği araştırılır. Praksis, kesişimselliğin ortaya çıkışından günümüze kadar gelen süreçte bu çalışmaların anahtar temalarından birini oluşturmaktadır. Teorinin pratiği ve pratiğin teoriyi kesişimsellik alanında nasıl etkilediği çeşitli konu başlıkları altında incelenir. Örneğin, toplumsal hareketlerden işçi hareketlerine, düşük gelir seviyesindeki beyaz olmayan kadınlar için ekonomik adalet talep etmeye, cinsiyet ve ırk ayrımcılıkları karşısında hukuki çözümler ve politika üretmeye kadar çeşitli alanlar bu yaklaşımın kapsamında yer almaktadır.

Üç boyut da bilginin üretimi (*knowledge production*) ile ilgili sorgulamalar içerir ve çizilen üç şema arasındaki geçişler akışkandır. Artık bir alan olarak “kesişimsellik çalışmaları”ndan bahsedildiği için kesişimsellik tekil bir konsept ya da metot olarak değil bütüncül bir araç olarak düşünülmelidir¹⁹². Collins, kesişimselliğe bütüncül olarak yaklaşarak kavramı, asıl amacının güç ilişkilerine ve toplumsal eşitsizliklere odaklanmak olan bir bilgi projesi (*knowledge project*) olarak inceler¹⁹³. Yazar, kesişimselliği bir bilgi projesi yapan üç nedeni şunlar olarak açıklar: (i) Kendi başına bir çalışma alanı olarak kesişimsellikten bahsedilebilir. Örneğin kavramın tarihini, kapsadığı konuları, sınırlarını, yarattığı tartışmaları ve geleceğini incelemek bu alana girer. (ii) Analitik bir strateji olarak kesişimsellikten bahsedilebilir. Örneğin, kesişimsel çerçevelerin toplumsal eşitsizlikle ilgili olarak kurumlar, uygulamalar, toplumsal problemlerle ilgili nasıl yeni bakış açıları ürettiği bu kapsamda yer alır. Dolayısıyla analitik bir strateji olarak kesişimsellik toplumsal yaşama dair yeni bilgi üretimlerine alan açar. (iii) Eleştirel praksis olarak kesişimsellikten bahsedilebilir. Örneğin, toplumsal adaleti

¹⁹² Cho, Crenshaw ve Leslie McCall, “Toward a Field of Intersectionality Studies,”

¹⁹³ Patricia Hill Collins, “Intersectionality's Definitional Dilemmas,” *Annual Review of Sociology* 41, no. 1 (2015).

sağlamak için çalışanların kesişimselliği nasıl uyguladıkları/kullandıkları bu başlığın konularıdır. Böylelikle kesişimsellik teori ve pratiğin birlikteliğinin nasıl işlediğine dair eleştirel bilgi üretimi mekanizması olarak işlev görür.

3.2. Kesişimsellik Neden ve Nasıl Bu Kadar Popüler Oldu?

Hancock'a göre Cho, Crenshaw ve McCall¹⁹⁴, akıllıca bir hamle yaparak kesişimsellik çalışmaları sahasından bahsederek aslında kesişimselliği tanımlamaktan kaçınır¹⁹⁵. Zaten çok çeşitli disiplinlere sirayet etmiş bir kavram olduğu için kesişimselliğin tam bir tanımını vermek mümkün olamaz. Elbette çeşitli yazarlar kesişimselliği çeşitli biçimlerde tanımlamaya çalışmıştır ama genel olarak kavramın muğlaklığı ve açık uçluluğu düşünüldüğünde bu kadar belirsiz bir kavramın nasıl bu kadar popüler hale geldiği incelemeye değer.

Kimberle Crenshaw'un katkıları ile birlikte 1990'lardan itibaren "kesişimsellik" akademi içinde ve dışında yoğunlukla tartışılan bir konu haline geldi. Hukuk, siyaset bilimi, psikoloji, felsefe, antropoloji gibi akademik alanlarda da tabandan örgütlenen insan hakları örgütlerinde ve feminist aktivistlerde de kesişimselliğe ilgi yıldan yıla arttı. Öyle ki kesişimsellik, bugüne dek kadın çalışmaları alanından çıkan ve alana yapılmış en önemli teorik katkı olarak değerlendirildi¹⁹⁶. Kesişimsellik fikri, kadın çalışmalarının araştırma konularını da önemli ölçüde değiştirdi. Örneğin günümüzde artık sadece toplumsal cinsiyete odaklanan ve kadınları arası çeşitlilikleri, farkları gözetmeyen bir kadın çalışmaları alanı tahayyül edilemez¹⁹⁷ (Davis, 2008, s.68).

Bu popülerliğine rağmen, kavramın bir teori mi, lens mi, çerçeve mi, araştırma metodu mu, analitik bir kategori mi olduğu, feminist araştırmalara nasıl

¹⁹⁴ Cho, Crenshaw ve Leslie McCall, "Toward a Field of Intersectionality Studies,".

¹⁹⁵ Ange-Marie Hancock, *Intersectionality: An Intellectual History* (New York: Oxford University Press, 2016).

¹⁹⁶ McCall, "The Complexity of Intersectionality," s.1771.

¹⁹⁷ Kathy Davis, "Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful," *Feminist Theory* 9, no. 1 (2008): s.68.

dahil edilebileceği konusunda tartışmalar mevcut. Kesişimsellik bazıları için bir teori, bazıları için bir konsept ya da bütüncül bir araç, bazıları içinse feminist analiz yapmayı mümkün kılan bir okuma şekli (Davis, 2008, s.68). Kesişimselliğin tanımına dair tartışmalarda da üzerinde uzlaşmış bir kavram henüz yok. Örneğin, kavramın yaygın biçimde dolaşıma girmesini sağlayan Kimberle Crenshaw (1989, 1991) kesişimselliği açıklamak için kavşak metaforunu kullanıp yapısal, politik ve temsil alanında olmak üzere üç çeşit kesişimden bahsederken, Nira Yuval Davis (2006) farklılık eksenlerinden bahseder.

Bütün bu tartışmalara ve kesişimselliği anlatmak için kullanılan kavram setlerinin farklılığına ve çeşitliliğine karşın Kathy Davis (2008), kesişimsellik kavramının neden böylesine popüler olduğunu ve feminist teoriyi nasıl güçlendirdiğini araştırdığı makalesinde, kavramın suçlandığı belirsizlik, açık uçluluk gibi noktaların aslında kavramın gücünü aldığı yerler olduğunu iddia eder. Hatta Davis'e göre zayıflık olarak görülen bu noktalar iyi bir feminist teori için olmazsa olmazdır. Davis, kesişimselliğin nasıl bu kadar popüler olduğunu açıklamak amacıyla Murray S. Davis'in bir teorisinin neden ve nasıl ilgi gördüğünü açıklayan iki makalesinden ("*That's Interesting!*" [1971] ve "*That's Classic!*" [1986]) yola çıkar ve Murray Davis'in geliştirdiği görüşleri kesişimselliğin ününü açıklamak için kullanır. Buna göre bir teorisinin kazandığı başarıyı anlamak için belli bazı noktalara gerek vardır. Bu noktalar dört başlık altında özetlenebilir: (i) Temel meseleyi sorunsallaştırmak, (ii). Halihazırdaki tartışmalara yeni bir soluk getirmek, (iii) Herkes için erişilebilir ve anlaşılabilir olmak, (iv) Belirsizlik ve tamamlanmamışlık. Kesişimselliğin bu listede dörtte dört yaparak günümüzde de ününü korumaya devam ettiği söylenebilir.

Davis'e göre kesişimselliğin güncel feminist düşüncenin en önemli iki kolunu bir araya getirmesi ve çalışma alanlarını ortaklaştırması da kavramın önemini artırır. Bu iki kol "ırk, sınıf, cinsiyet teorileri" ve "postyapısalcı teoriler"dir.

Bahsedilen iki kolu özetleyecek olursak birinci kol genel olarak ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetin insanların kimliklerinin, deneyimlerinin ve mücadelelerinin oluşumuna nasıl etki ettiğini araştırır. Odak noktası özellikle beyaz, Batılı feminist teoride dışlanan yoksul, beyaz olmayan kadınlardır. Bu alanın kesişimsellikte birlikte şekillenmesi ile kimliği oluşturan kategorilerin (ırk, sınıf, cinsiyet gibi) birbirleriyle nasıl etkileşim içinde oldukları ve bu etkileşim neticesinde hangi güç ilişkilerini ürettiklerini/yeniden ürettiklerini araştırmak ve bunların sonucunda kadınların hayatlarının nasıl etkilendiğine bakmak ön plandadır¹⁹⁸.

Kollardan diğerini ise, postmodernizmden etkilenen postyapısalcı feministler oluşturmaktadır. Kesişimsellik akademik alana Amerikalı Siyah feminist teorisyenlerle ve cinsiyet, sınıf, ırk ilişkileri çalışan akademisyenlerle girer ve postmodernizm çalışan feminist teorisyenler kesişimselliği yapısökümcülük alanına taşırlar. Postyapısalcı, postkolonyal, diyaspora çalışmaları alanında ve kuir teorisyenlerin sabit kimlik konseptine karşı arayışları için de kesişimsellik çoklu ve geçişken kimlikler kurma imkanı sunan bir kavram olarak sahiplenilir¹⁹⁹.

Farklılık ve çeşitlilik yukarıda bahsedilen iki kol için de önemli belirleyici temalar olsa dahi iki grubun ortaklaşmasını mümkün kılmayan teorik ve metodolojik yaklaşımlar²⁰⁰ “kesişimsellik” ile birlikte aşılır ve kollar arasında ortaklık kurulur²⁰¹. İkinci Dalga Feminizme beyaz olmayan feministlerin yaptığı katkılarla kadınların ortak dünyasından ve kızkardeşlikten bahseden feminizm ırk, sınıf farkları ve cinsel yönelim gibi başka ayrımcılık kategorileri çevresinde yürütülen tartışmalar sayesinde artık terk edildiyse de, “feminizm” adı verilecek birleşik bir tutumun ve politikanın nasıl üretileceği sorusu feminist teorinin tamamen ortadan kalkmaması için gerekli bir soru. Feminizm, kaybolmamak için

¹⁹⁸ Davis, “Intersectionality as Buzzword,” s.71.

¹⁹⁹ Davis, “Intersectionality as Buzzword,” s.71.

²⁰⁰ Bu anlaşmazlıklara bir örnek olarak postyapısalcı feministlerin cinsiyetin özünü sorgulayıp kategorik düşünme sistemini yapısöküme uğratmaya dair fikirleri, “ırk, sınıf, cinsiyet” feministleri tarafından kadınların hayatlarına etki eden sistemlerin maddi sonuçlarına yeterli özeni göstermemekle eleştirilmeleri gösterilebilir. Bkz. Davis, “Intersectionality as Buzzword,” s.71.

²⁰¹ Davis, “Intersectionality as Buzzword”.

teorik ve normatif bir tasarıya ihtiyaç duyar. Bu bağlamda kesişimsellik, birçok açıdan bu tasarımı şekillendirmeye muktedir bir kavram olarak belirir. Kesişimselliğin evrensel uygulanabilirliği, toplumsal pratikleri anlamlandırma ve analiz etme aracı olması, bireylerin ve grupların deneyimlerini çözümleyebilmesi, yapısal ve kültürel belirlenimleri inceleyebilmesi gibi özellikleri kavrama feminist mücadeleyi daha kapsamlı hale getirme gücünü verir. Peki, feminist mücadelenin daha kapsamlı hale gelmesinden ne anlaşılmalı ve kesişimsellik siyasi pratik alanında bize ne vaat eder?

3.3. Kesişimsellik ve Koalisyon Politikaları

Toplumsal hareketler bağlamında kesişimselliğin koalisyon politikalarına nasıl alan açtığına incelenmesi başlı başına bir tez konusu oluşturur. Benim tezimin kapsamı kavramın tanıtılmasına yönelik olduğu için bu alana detaylıca bakmak konunun sapmasına neden olacaktır. Ancak yine de kesişimsellik ve koalisyon politikaları arasında ilişkinin tezin sınırlarını aşmayacak biçimde incelenmesinin önemli olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle ilgili ilişkiye dair bir fikir vermek amacı ile kimlikler, kesişimsellik ve koalisyon politikalarına değineceğim.

Hatırlanacağı üzere Crenshaw *Mapping the Margins* makalesinde hem siyaset yapmak için bir araya gelmiş grupları hem de kimlik kategorilerinin kendilerini birer koalisyon olarak düşünmeyi önerir²⁰². Hatta kimlik üzerinden bir araya gelmiş grupların da koalisyona dönüşme potansiyeli olduğunu yazar. Bu bir potansiyel olarak vardır, çünkü kimlik politikaları ayrılık üzerinden kurulan ayrılıkçı gruplara zemin hazırlarken koalisyonlar farklılıkların kabul edildiği ortaklıklar yaratır²⁰³. Her ne kadar bir konsept olarak kimliğin ayrıştırıcı ve bölücü bir yapısı olduğunu iddia eden ve bu nedenle kesişimselliğin adeta küçük kimlik adacıkları olarak gruplar yaratacağını düşünen yazarlar olsa da bu anlayış kesişimselliğe ve kategori olarak kimliğe dar bakmaktan kaynaklanır. Kimlik

²⁰² Crenshaw, "Mapping the Margins".

²⁰³ Anna Carastathis, "Identity Categories as Potential Coalitions," *Signs* 38, no. 4 (2013).

kategorilerinden sabit, aynılık temelli, belirlenmiş bir alan olarak bahsetmek yerine kendi içinde heterojen, hem iç yapılarında hem de diğer kimliklerle ilişkilenmelerinde farklılıklarından kaynaklanan ihtilaflar yaşayan alanlar olarak düşünmek mevcut kimlik kategorilerini aşan siyasi ittifaklar kurulmasını sağlayarak özgürleştirici politikalar üretmenin önünü açar²⁰⁴.

3.4. Kesişimselliğin Tanımı Üzerine

Her ne kadar kesişimselliğin belirli bir tanımı ya da çerçevesi olmasa da günümüzde farklı disiplinlerden “pek çok feminist kuramcı, kavramı farklı kimliklerin karmaşık, çoklu, ilişkisel kuruluşuna dair bir yaklaşım olarak yorumluyor²⁰⁵”. Collins’e göre, kesişimselliğin genel hatları, ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet, cinsellik, etnik köken, ulusal aidiyet, engellilik ve yaş gibi kategorilerin bölünmez ve birbirini dışlar yapıda olmadıklarını eleştirel biçimde incelemek temasında ortaklaşır²⁰⁶. Collins kesişimselliği ABD Yüksek Mahkeme Yargıç Potter Stewart’tan pornografiyi tanımlaması istendiğinde verdiği cevabı anarak açıklar: “Gördüğümde onun pornografi olduğunu bilirim”. Böylelikle kesişimsellik, tanımı zor olsa da aslında karşı karşıya kalındığında kolayca anlaşılabilir bir kavram olarak belirir.

Tanımlama zorluğuna rağmen Bilge ve Collins, çoğunluğun uzlaşabileceği kesişimsellik tanımını şöyle ifade ederler²⁰⁷:

“Kesişimsellik dünyadaki, toplumlardaki ve insan deneyimlerindeki karmaşıklığı anlamının ve analiz etmenin bir yoludur. Toplumsal ve siyasi yaşamdaki olay ve koşullar, benlik (*self*) nadiren tek bir etken tarafından şekillendirilmiş olarak anlaşılır. Bunlar genellikle birçok etken tarafından çeşitli ve etkileşimli biçimde şekillendirilir. Eğer

²⁰⁴ Carastathis, “Identity Categories”.

²⁰⁵ Alev Özkazanç, “Türkiye’de Kadın Hareketi Ve Kesişimsellik Yaklaşımı: Kesişimsellik Tartışması,” *Duvarları Yıkarak Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi Ve İmkanları*, ed. Necide Berber (İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2018), s.25.

²⁰⁶ Collins, “Intersectionality’s Definitional Dilemmas,” s.2.

²⁰⁷ Collins & Bilge, *Intersectionality*, s.24.

toplumsal eşitsizlikten bahsediyorsak, belirli bir toplumda yaşayan insanların yaşamları ve o toplumdaki güç ilişkilerinin nasıl düzenlendiği toplumda bölünmeler yaratan, ırk, toplumsal cinsiyet ya da sınıf gibi, tek eksenle değil; birlikte işleyen ve birbirini etkileyen farklı eksenlerle anlaşılır. Bir analitik araç olarak kesişimsellik insanlara dünyadaki ve kendi içlerindeki karmaşayı gösterir.”

Nina Lykke ise kesişimselliği bir “şemsiye kavram” olarak tanımlar²⁰⁸. Lykke’ye göre kesişimsellik iktidar ilişkilerini, inşa edilmiş sosyokültürel kategorilerini ve bunların nasıl eşitsizlik yarattığını analiz etmeye yarayan teorik ve metodolojik bir araçtır.

Görüldüğü üzere kesişimselliğin sınırları net bir tanımını vermek aslında kavramın kendisiyle çelişir. Ancak kesişimsellik, tarihi gelişimi ile birlikte düşünüldüğünde kavramın iktidar ilişkilerini, tahakküm ilişkilerini, bu ilişkiler içinde ezilenlerin konumları, kimliklerin ilgili yapıların kurulmalarına ve yıkılmalarına nasıl katkı sağladığı gibi konuları inceleyen bir araç işlevi gördüğü söylenebilir. Özellikle çeşitli ezilen kimliklerin bir bedende veya grupta toplanması neticesinde daha dezavantajlı hale gelen ve görünmez olan hallerin açığa çıkarılmasında ve böylece toplumsal eşitliğin sağlanmasına yönelik yöntemler üretilmesinde de kesişimsellikten faydalanılır. Gruplar arası ve grup içi farklara dikkat çekerek farklılıkların tanındığı ve tam da bu tanınma halinden gücünü alan koalisyon politikalarına alan açmak da kesişimsellik tanımının genel hatlarını belirler. Dikkat edilmesi gerekir ki kesişimsellik “baskı olimpiyatları”²⁰⁹ olarak

²⁰⁸ Nina Lykke, *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing* (New York: Routledge, 2010), s.50.

²⁰⁹ “Baskı olimpiyatları” kavramı bilindiği kadarıyla ilk olarak Elizabeth Martínez tarafından Angela Davis ile *Coalition Building Among People of Color (Beyaz Olmayan Toplumlar Arasında Koalisyonlar Kurmak)* başlığı altında Kaliforniya Üniversitesinde 1993’te gerçekleştirilen açık oturumda kullanılmıştır. Açık oturumun yazıya geçirilmiş hali için bkz. <https://culturalstudies.ucsc.edu/inscriptions/volume-7/angela-y-davis-elizabeth-martinez/> (Erişim: 20.12.2022). Yıllar içinde kesişimsellik çalışmaları ve koalisyon politikaları alanlarında oldukça benimsenmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Ange-Marie Hancock, *Solidarity Politics for Millennials: A Guide to Ending the Oppression Olympics* (New York: Palgrave Macmillan, 2016).

adlandırılan ve ezilenin ezileninin, en mağdur toplumsal grubun bulunmaya çalışıldığı bir hiyerarşi yarışması değildir. Yani kesişimsellik, Siyah lezbiyen kadınlar üç ayrımcılık kategorisinin (ırk, cinsel yönelim ve cinsiyet) kesişiminde olduklarından dolayı her durumda muhakkak heteroseksüel Siyah erkekten (sadece bir ayrımcılık kategorisinde yer alan) daha dezavantajlı bir konumda olduklarını iddia etmez²¹⁰. Aksine toplumsal güç ilişkilerini bağlamlarından koparmadan analiz ederek yaşamı ve olayları anlamlandırmaya çalışır. Kesişimsellik genel hatları ile böyle özetlenebilir ancak kavramın net bir tanımının olmaması, çok farklı disiplinlerce sahiplenilmesi ve çalışılması kavramın özünden kopmasına neden olabilir mi? Bazı yazarlar böyle bir tehlikenin var olduğunu söyleyerek bu tehlikenin nasıl bertaraf edileceğini tartışmışlardır. Şimdi bu yazarların görüşlerine yer vereceğim.

3.5. Seyahat Eden Teori Olarak Kesişimsellik

Yıllar içinde kavrama olan ilginin artması ve çeşitli disiplinlerce sahiplenilmesi neticesinde kesişimsellik “seyahat eden teori²¹¹” haline gelmiştir²¹². ABD’li Siyah feministler tarafından ırk ve cinsiyetin kesişiminin etkilerini anlamak temelinde ortaya çıkan kavramın yıllar içinde kapsamı genişlemiş ve kavram farklı disiplinlere ve coğrafyalara yayılarak “seyahat etmiş”tir . Seyahat eden teoriler için iki ihtimal vardır. Orijinlerini, güçlerini yitirme ve radikalliklerini kaybetme gibi riskler birinci ihtimali oluşturur. Teorilerin seyahat ettikçe daha kapsamlı hale gelmesi ve radikalleşmesi ise ikinci ihtimali oluşturur. Seyahat eden teori olarak kesişimsellik bu bağlamda nasıl gelişmiştir?

²¹⁰ Devon W. Carbado, “Race and Sex in Antidiscrimination Law,” *Encyclopedia of the American Constitution*, ed. Leonard Williams Levy & Kenneth L. Karst, 2. Baskı, (New York: Macmillan Reference USA, 2000), s.813.

²¹¹ Seyahat eden teori için bkz. Edward W. Said, “Traveling Theory Reconsidered,” *Reflections on Exile and Other Essays*, 4. Baskı, (Cambridge: Harvard University Press, 2003), ss. 436-453.

²¹² Sirma Bilge, “Whitening Intersectionality: Evanescence of Race in Intersectionality Scholarship,” *Racism and Sociology: Racism Analysis Yearbook*, ed. Wulf D. Hund & Alana Lentin (Berlin: LIT Verlag, 2014). ; Devon W. Carbado, “Colorblind Intersectionality,” *Signs* 38, no. 4 (2013). ; Sara Salem, “Intersectionality and Its Discontents: Intersectionality as Traveling Theory,” *European Journal of Women's Studies* 25, no. 4 (2016).

Sırma Bilge'ye göre kesişimsellik feminist akademik camia içinde popüler hale gelmeye başladığında bazı feministler, özellikle Avrupa'daki camia, kavramı neoliberalizmin ekonomik ve kültürel mantığıyla şekillendirilmeye çalışmıştır²¹³. Bilge bu grubu akademik/terbiyeci (*academic/disciplinary*) feministler olarak adlandırır ve yaptıklarını kesişimselliğin toplumsal değişime eleştirel yaklaşma potansiyelini yok etmek olarak değerlendirir²¹⁴. Böylelikle kesişimsellik, hegemonya karşıtı ve dönüştürücü bilgi üretim gücünden arındırılarak “depolitize” edilir. Kesişimselliğin çarpıtılmış yorumu neticesinde farklılıklar, kimlikler, mücadeleler hakim toplumsal grupların ana akım ideolojilerine uygun hedeflerine ulaşabilmeleri için metalaştırılır ve pazarın çıkarlarına uygun olarak şirketlerin, devletlerin yönetebilirliğine katkı yapmak amacıyla uysallaştırılır.

Akademik/terbiyeci feministler ırkın kesişimsellik için kurucu rolünü ve beyaz olmayan kadınların kesişimselliğe yaptığı katkıları görmezden gelerek kesişimselliği “beyazlatırlar (*whitening*)²¹⁵”. Beyazlatmaktan kasıt yapısal olarak daha avantajlı pozisyonlarından kaynaklanan dünyayı algılayış şekilleriyle kavramı biçimlendirmeye çalışmalarıdır. Yani unutulmamalıdır ki beyaz olmayan feministler de kavramın beyazlatılmasına katkı sunabilir. Bunu özellikle şu iki argümanla yaparlar: “Kesişimsellik feminizmin buluşudur” ve “Kesişimselliğin soybilimini (*genealogy*) genişletmeliyiz²¹⁶”. Bu söylemler kesişimselliğin beyaz olmayan feministlerin beyaz feminizme yönelttiği eleştirilerle geliştiğini ve kökeninde Siyah kadınların olduğunu kabul etmemek ya da unutturmaya yönelik hamleler olarak değerlendirilebilir. İddiaya göre, sayılan nedenlerle kesişimsellik feminist kesişimsellik çalışmalarından kurtarılmalıdır²¹⁷.

Bilge'yle paralel şekilde Salem de neoliberalizm tarafından şekillendirilen akademik camianın, özellikle de Avrupa'da, kesişimselliğin eleştirel potansiyelini

²¹³ Bilge, *Whitening Intersectionality*.

²¹⁴ Bilge, *Whitening Intersectionality*, s.410.

²¹⁵ Bilge, *Whitening Intersectionality*, s.412.

²¹⁶ Bilge, *Whitening Intersectionality*, s.412.

²¹⁷ Bilge, *Whitening Intersectionality*.

silmeye yönelik çalışmalar yaptığını belirtir²¹⁸. Kesişimselliğin radikal tarihi kökenleri unutturulmaya çalışılır ve liberal feminizm tarafından steril hale getirilir. Böylelikle “herkesi cezbeden (*catch-all*)” bir kesişimsellik fikri üretilmeye çalışılır²¹⁹. Çeşitlilikler ve farklılıklar güç ilişkileri ve tahakküm sistemlerinden arındırılarak adeta “onlar da bizim renklerimiz” söyleminde yansıtıldığı gibi depolitize edilir. Salem yine Bilge ile benzer biçimde kesişimselliğin neoliberalizm tarafından istilasına karşı mücadele etmek için kesişimselliğin tarihi köklerine, yani aslında kavramın seyahatine başladığı ilk noktaya dönmek gerektiğini savunur. Bunun için de yapılması gereken şey Siyah kadınların, Siyah feministlerin, Üçüncü Dünya Ülkelerindeki kadınların ve Küresel Güney Ülkelerindeki kadınların kesişimselliğe yaptıkları katkılara bakmak ve Marksist feminist bir bakışla sayılan grupların kavramla ilişkisi kesişimsel analizlerin merkezine konulmasıdır.

Ben de Bilge ve Salem’in seyahat eden bir teori olarak kesişimselliğin radikalliğini ve toplumsal güç ilişkilerine karşı eleştirel yaklaşımını kaybetmemesi için kavramın nasıl doğduğunun her zaman vurgulanması gerektiği eleştirine katılarak tezime 1800'lere giderek başladım. Kölelik karşıtı ve oy hakkı mücadelesinde Siyah kadınların cinsiyet ve ırk kesişimlerinin onların hayatlarına etkisini bizzat onların sözlerini temel alarak açıklamaya çalıştım. Ardından, günümüzde de hala ABD’de ırkçılık karşıtı ve feminist mücadelenin önde gelen aktivistlerinden Siyah hukukçu Kimberle Crenshaw’un kesişimsellik kavramının dolaşıma girmesine yaptığı katkıyı detaylıca inceledim. Hatırlanacağı üzere Crenshaw kesişimselliği hukuk karşısında Siyah kadınların durumunu inceleyerek açıklamıştı. Yıllar içinde popülerliğini arttıran kavram sosyoloji, felsefe, eğitim bilimleri, sağlık çalışmaları gibi farklı alanlara seyahat ederek güncelliğini korumakta. Öyle ki artık bir kesişimsellik çalışmaları alanından ve bilginin üretimi projesi olarak kesişimsellikten bahsedebiliriz. Peki, kesişimselliğin hukuk alanında, özellikle de insan hakları hukuku alanındaki seyahati nasıl gelişmiştir?

²¹⁸ Salem, “Intersectionality and Its Discontents”.

²¹⁹ Salem, “Intersectionality and Its Discontents,” s.404.

Önümüzdeki bölümde özellikle Birleşmiş Milletler'in kesışimselliğe yaklaşımı üzerinden bu soruyu cevaplamaya çalışacağım.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI ALANINI DÖNÜŞTÜRÜCÜ BİR KAVRAM: KESİŞİMSELLİK

4.1. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Mantığına Genel Bir Bakış

Uluslararası insan hakları hukuku, insan haklarını çeşitli sözleşmelerle koruma altına alır. Bu sözleşmelerin bir kısmı bütün insanları kapsar biçimde geliştirilirken bir kısmı ise dezavantajlı, marjinalize edilmiş kimliklerinden ötürü ayrımcılığa ve şiddete maruz kalmaya daha açık; hukuken tanınmış haklarına erişmeleri ve bu haklardan tam anlamıyla faydalanmaları daha güç olan kişi gruplarının spesifik ihtiyaçlarına odaklanılarak, grup temelli ayrımcılık yaklaşımı ile kaleme alınır. Örneğin kadınlara, çocuklara, engellilere, LGBTİ+'lara, göçmenlere, yerli halklara, farklı ırklardan insanlara, azınlıklara yönelik sözleşmeler bu kapsamdadır. Gruplar özelinde sözleşmeler yapmak içinse kimlikler monolitik bütünler olarak tahayyül edilir ve “*her grubun genel olarak tek bir kimliğe sahip olması*” varsayılır²²⁰. İlgili kimliklere dair belirli varsayımlarla hareket edilerek kategoriler oluşturulur ve böylece dört başı mamur hukuki tanımlamalar yapılır. Bu hukuki tanımlar ise genellikle ilgili gruptaki daha avantajlı kimseler özne alınarak tasarlanır. Grubun içinde daha dezavantajlı ve yaralanmaya daha açık olan kimselerin deneyimleri görmezden gelinir. İnsan olma halinin karmaşıklığı, kimliklerin çoğul ve değişip dönüşen yapısı dikkate alınmaz. Gruplar arası farklılıklara odaklanılırken grup içi farklar boşluğa düşer²²¹.

Ayrımcılıkların ortadan kaldırılması, uluslararası insan hakları hukukunda ideal eşitliğin sağlanmasına giden yolda oldukça önemlidir. Ancak uluslararası

²²⁰ Ulaş Karan, *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Işığında Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı* (Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2012), s.280.

²²¹ Gauthier de Beco, “Protecting the Invisible: An Intersectional Approach to International Human Rights Law,” *Human Rights Law Review* 17, no. 4 (2017): ss. 633-640.

insan hakları hukukunun ayrımcılıkla mücadelede tek yönlü (*single-axis*) yaklaşımı benimsemesi neticesinde ayrımcılığa, tahakküme, baskılanmaya, ötekileştirilmeye neden olan kimlikler ve var oluşlar birbirlerinden bağımsız, birbirlerini dışlayan, ayrıştırılmış zeminler ve sınırlandırılmış kategoriler olarak ele alınır²²². Tek yönlü bakış açısı ayrımcılığa maruz bırakılan toplumsal grupları oluşturan grup üyelerinin hepsinin ayrımcılığı benzer biçimde deneyimlediği ön kabulünü ifade etmek için kullanılır. Ayrımcılığa tek yönlü olarak yaklaşıldığında hayali bir birlik olma hali yaratılır. Grubun avantajlı üyelerinin maruz kaldıkları ayrımcılıklar bütün gruba mal edilir ve grup içinde daha dezavantajlı kimselerin deneyimleri görünmez kılınır. Elbette bu demek değildir ki grubu etkileyen ortak/benzer sorunlar bulunmamaktadır. Zaten ezilen kimliklere sahip olan insanlar, bu ortaklıklardan yola çıkarak gruplar oluşturur. Burada dikkat çekilen durum ise tek yönlü yaklaşımların ayrımcılık hukukunda gruplara dair özler aramaları ve yaratmalarıdır. Bu özcülük neticesinde dışlanan kimselerin hak ihlallerine yönelik koruma sağlanması gerekliliği üzerine bir örnek için kadınların oy hakkı hareketine bakılabilir. Oy hakkından mahrum olmak bütün kadınları etkiler. Ancak Siyah kadınları etkileyen ırkçılık, kölecilik gibi başka özellikli durumlar da bulunmaktadır ve o dönemde “kadın” grubunda hakim olan beyaz kadınlar tarafından bu sorunlar göz ardı edilir. “Kadınlar” grubu oy hakkına kavuştuktan sonra dahi Siyah kadınlar uzun yıllar başka engeller neticesinde bu haktan tam anlamıyla faydalanamaz²²³.

Tek yönlü bakış açıları ile şekillenen ayrımcılık hukukunda ayrımcılığa neden olan tek bir zemin belirlenir. İnsanın kimliği oluşturan diğer özellikleri, özellikle de ayrımcılığa uğramasına neden olabilecek özellikleri, silinir. Bunu bir dava örneği²²⁴ üzerinden aktarmak daha açıklayıcı olacaktır. Kanada’da yerli,

²²² Aziz Ardiç, “Kesişimsellik: Arka Plan, Tanım Ve Eleştiriler,” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 56 (2022), s.489; Joanna Bourke-Martignoni & Ivona Truscan, “International Human Rights Law and Intersectional Discrimination,” *Equal Rights Review* 16 (2016), s.103.

²²³ Ben Smith, “Intersectional Discrimination and Substantive Equality: A Comparative and Theoretical Perspective,” *Equal Rights Review* 16 (2016), s.81.

²²⁴ Bahsedilen dava için bkz. *Alexander v. B.C.* (Ministry of Labour and Consumer Services, Liquor Distribution Branch) (1989), (10 C.H.R.R. D/587). Dava hakkında daha detaylı bir yorum için bkz.

görme bozukluğu olan, motor becerilerini etkileyen bir hastalık nedeniyle yürürken ve konuşurken zorluk çeken bir kadın içki almak üzere tekele gider. Tekelin sahibi olan erkek, kadının sarhoş olduğunu iddia ederek kadına ürün satmayı reddeder. Kadın ayrımcılığa uğradığı gerekçesi ile dava açar ve maruz kaldığı ayrımcılığın ırkı, cinsiyeti, engelliliği nedenleri ile meydana geldiğini ileri sürer. Mahkeme sadece engellilik temelindeki ayrımcılık iddialarını kabul eder. Böylelikle ilgili deneyimi oluşturan kadınlık ve yerlilik kimlikleri mahkeme salonunda silinir. Ancak, eğer mahkemede olduğu gibi gerçek hayatta da kimliğin bazı bileşenleri aniden buharlaşabilseydi zaten kadın dava konusu olan ayrımcılığa maruz kalmayacaktı. Bu nedenle bahsedilen dava ayrımcılığa tek yönlü, tek zeminde yaklaşımlara bir örnek oluşturur.

İnsan hakları hukukunu uluslararası alanda şekillendiren iki önemli belge ile tek yönlü yaklaşımın hukuki metinlerde izi sürülebilir: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 2. maddesinde herkesin “*ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayırım gözetmeksizin*” Bildirge’de belirtilen hak ve özgürlüklere sahip olduğu belirtilir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ayrımcılık yasağı ile ilgili olan 14. Maddesi de sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma söz konusu olduğunda “*cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık*” gözetilmemesi gerektiğini yazar. İlgili belgelerde tanımlanmış kategoriler ayrımcılık hukukunun sınırını çizer. Fakat her iki belge de “başka türden statü” ve “başka bir duruma dayalı ayrımcılık” kavramlarına metnin içinde yer verir. Bu da aslında tanımlanmış kategorilerin haricinde ortaya çıkması muhtemel ayrımcılıklar söz konusu olduğunda bunlarla da mücadele etmek gerektiğine dair bir vurgu içerir. Buna rağmen uzun yıllar bu vurgu sadece maddede geçer ve uygulamaya giremez. Keza uygulamaya girdiği düşünülse dahi “başka türden statü”

Nitya Duclos, “Disappearing Women: Racial Minority Women in Human Rights Cases,” *Canadian Journal of Women and the Law* 6, no. 1 (1993), ss.44-46.

veya “başka bir duruma dayalı ayrımcılık” kalıpları da belirli bir adet ayrımcılık zemininden bahseder. Özetle, insan hakları hukuku alanında tek yönlü bakış açısından kurtulmak kolay olmaz²²⁵.

Tek yönlü yaklaşımlar, kurdukları tekil zeminlerin ayrışıklığı üzerine şekillenir. Örneğin tek yönlü paradigmalara göre cinsiyetçilik ve ırkçılık birbirine paralel olarak gerçekleşebilir. Kesişimsel düşünce ise bu durumun tam tersi olarak, cinsiyetçilik ve ırkçılığın birbirini kuran, birbiri içine geçen ve ayrılmaz bir yapıda olduğunu savunur. Bu yapı nedeni ile yaşam deneyimlerinin bütününe anlamanın basit bir matematik işlemi olan “toplama işlemi” ile mümkün olmayacağını söyler. Kesişimsel düşüncede “Siyah+Lezbiyen+Kadın=Siyah Kadın” gibi bir eklemeci işlemden bahsedilmez²²⁶. Aksine birbirinden çıkarılamayacak, birbirine bölünemeyecek kadar iç içe geçmiş kurucu sistemler, ayrımcılık sistemleri ve bütüncül bir hayat deneyimidir söz konusu olan²²⁷.

Kesişimsellik, insanın tek yönüne odaklanan özcü yaklaşımları eleştirerek, parçalarının toplamından farklı bir canlı olan insanın karmaşık bir bütün olarak hukukta nasıl temsil edileceğini sorgular. Elbette bu, kesişimselliğin hukukta gruplandırmalara ve kategorilere tümünden karşı olduğu anlamına gelmez. Zira kategoriler düşünmek, hukuk ve politika üretmek için şarttır. Dezavantajlı gruplara dair kategoriler ve gruplar oluşturmak bu gruplara mensup insanların haklarının daha iyi korunmasını sağlar. Örneğin cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık kadınlara yönelik özel sözleşmeleri ve koruma önlemlerini almayı zorunlu kılar. Diyebiliriz ki kesişimsellik kategorileri reddetmez. Ancak kesişimsellik sayısız kimlik kategorisi, ayrımcılık zemini üretmekle ilgili değildir. Genel olarak güç ilişkilerine ve ötekileştirmeye neden olan yapılara bakar²²⁸. Kesişimsellik grup içi farkların da gruplar arası farklar kadar

²²⁵ Bourke-Martignoni & Ivona Truscan “International Human Rights Law,” ss.109-110.

²²⁶ Bowleg, “When Black + Lesbian + Woman ≠ Black Lesbian Woman,”.

²²⁷ Patrick R. Grzanka, “Introduction: Intersectional Objectivity,” in *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*, ed. Patrick R. Grzanka (New York: Routledge, 2018), s.xv.

²²⁸ Siobhan Curran, “Intersectionality and Human Rights Law: An Examination of the Coercive Sterilisations of Romani Women,” *Equal Rights Review* 16 (2016), s.145.

önemli olduğunu vurgular ve kategorilerin katı sınırlarına dahil olmayan kimselere bu sınırları esnetmek, belki yeniden şekillendirmek, tanınmak ve görünür olmak için imkanlar ve araçlar sağlar²²⁹. Böylelikle kesişimsellik kategorileri daimi olarak sorgulayarak insan haklarına bütüncül bir yaklaşımın ihtimallerini arar.

Tezin önceki bölümlerinde açıklandığı üzere, Siyah kadınların özgül pozisyonlarından doğan kesişimsellik, kimlik teori ve politikalarına sıkıştırılmayacak kadar kapsamlıdır. Zira kesişimsellik üzerine üreten Siyah feministler de (Kimberle Crenshaw, Patricia Hill Collins, bell hooks, Combahee River Collective, vd.) meselenin kimlik siyaseti olmadığını, tarihsel kökeni itibari ile yıllar içinde kemikleşmiş sistemsel yapıları hedef aldıklarını ve bu yapıların ürettiği ayrımcılıkların da kimlik siyaseti ile aşılamayacağını söylemişlerdir. Böylelikle kesişimsellikten bahsedilirken dikkat çekmesi gereken başlıca odak noktası güç ilişkileri olur. Buna göre güç ilişkileri değişebilir, dönüşebilir, statik değil dinamiktir ve güç ilişkilerini incelemek kapsayıcı bir eşitlik için gereklidir²³⁰. Bu anlayış ayrımcılık üreten mekanizmaların tarihsel olarak toplumlar tarafından kurulduğunu savunduğu için ayrımcılıkla mücadelede süreç odaklı bir yaklaşım (*process-oriented approach*) benimser²³¹.

4.2. Uluslararası Hukukta Paradigma Değişiminin Anahtarı Olarak Kesişimsellik

Kesişimselliğin uluslararası insan hukukuna sirayet etmesi ile birlikte bir paradigma değişimi başlar. Evrensel insan hakları paradigması, kadınların hak mücadeleleri, erkeklerle her anlamda eşit olma talepleri ve şiddetsiz, sömürsüz bir dünya kurma inançları ile birlikte yeniden yorumlanmıştır. Böylelikle kadın

²²⁹ de Beco, “Protecting the Invisible,” ss. 635-642; Bourke-Martignoni & Ivona Truscan “International Human Rights Law,” s.105.

²³⁰ Grzanka, Introduction: Intersectional Objectivity, s.xv.

²³¹ Makkonen, Timo. “Multiple, Compound and Intersectional Discrimination:Bringing the Experiences of the Most Marginalized to the Fore.” Yüksek Lisans Tezi, Abo Akademi Üniversitesi İnsan Hakları Enstitüsü, 2002. s.5.

haklarına ilişkin kapsamlı bir uluslararası rejimin inşası mümkün olmuştur²³². Ertürk'e göre, "...zaman içinde kadınlar arasındaki farkların önplana çıkmasıyla, kadın kimliğinin homojenleştirilemeyecek kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğu gerçeği uluslararası kadın-erkek eşitliğine dair normatif çerçevenin çeşitlenmesine, feminist kuram ve pratiğin üstesinden gelmesi gereken yeni tartışmaların gündeme gelmesine yol açmıştır²³³". Bu gelişmeler ışığında söylenebilir ki kesişimsellik, evrensel insan hakları paradigmasına müdahale etmek ve feminist hareketin üstesinden gelmesi gereken sorunların çözümü için kullanılabilir. Kesişimselliğin insan hakları hukuku alanına girmesiyle beraber kadınların hem evrensel hem de özgül tecrübeleri göz önünde bulundurularak kadına yönelik erkek şiddetinin, ayrımcılığın nasıl sona erdirileceği üzerine genişleyen kavramlar ile düşünölmeye ve politika yapılmaya başlanmıştır. "Kesışen eşitsizlik sistemleri (kesışimsellik)²³⁴" nedeni ile farklı şiddet türlerinin açık hedeflerinde olan kadınların çoklu kadın konumlarından yola çıkmak hem kadınların farklılıkları, tikellikleri içinde konumlanmasına hem de daha kapsamlı bir kadın kimliği kurulmasına olanak sağlar. Zira kesişimsellik ırk, sınıf, cinsiyet, engellilik, cinsel kimlik, cinsel yönelim gibi çeşitli eşitsiz güç ilişkilerinin hakim olduğu durumlarda ezilenin, ayrımcılığa maruz kalanın failliği üzerine düşünmek için geniş bir alan açar. Farklılıklara, birbirine indirgenemez deneyimlere ve kimliklere rağmen çeşitliliğin tanındığı kapsamlı bir "kadın" tanımı yaratmaya imkan tanıyan kesişimsellik, kadın hareketinin küresel ittifak ve dayanışma ağları kurmasına ve örgütlenmesine alan açar. Bu noktada hukuk, özellikle uluslararası hukuk önemli bir araç olarak karşımıza çıkar.

Grzanka'ya göre, hukuku toplumsal ve bireysel olarak karşılaştığımız açmazlara, çeşitli ezilme, ayrımcılık ve görmezden gelinme biçimlerine çözüm üretmek için başvurduğumuz bir direniş ve mücadele alanı olarak düşündüğümüzde; hukukun tarihten, ekonomiden, kültürden, toplumlardan

²³² Yakın Ertürk, Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika Ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), s.14.

²³³ Ertürk, Sınır Tanımayan Şiddet, s.14.

²³⁴ Ertürk, Sınır Tanımayan Şiddet, s.38.

etkilenerek şekillenen dinamik doğasını düşündüğümüzde kesişimselliğin (özellikle de yapısal ve siyasi kesişimselliğin) inceleneceği en belirgin alan hukuktur²³⁵. Ancak dolaşıma hukuk alanında girdiği kabul edilen ve eleştirel hukuk çalışmaları ile birlikte gelişmeye devam eden kesişimselliğin ayrımcılık hukuku alanındaki gelişimi yavaş seyretmektedir ve bu alan günümüzde de yukarıda açıklandığı üzere yoğunluklu olarak tek-yönlü bakış açıları ile şekillenmeye devam etmektedir²³⁶. Bu noktada hatırlamak gerekir ki hukukun kendisi de baskı ve ayrımcılık üreten bir sistem olabilir²³⁷. Hukukta, özellikle de uluslararası insan hakları hukukunda, kesişimsellik ayrımcılıkla mücadelede “*etkili bir araç*” olarak kullanılabilir²³⁸. Smith’e göre kesişimsellik, ayrımcılık hukukunun mantığını değiştirebilecek güçte bir araçtır²³⁹. Ayrımcılık hukukundaki eşitlik sorunu “farklılık/aynılık” eksenlerinde ele alınırken kesişimsellik bu paradigmayı değiştirip tartışmayı “iktidar/güçsüzlük” eksenine taşıyabilmeye muktedirdir. Atrey de Smith ile benzer biçimde düşünmektedir. Atrey’e göre kesişimselliği tek yönlü bakış açısıyla şekillenmiş ayrımcılık hukukuna ilişirmeye çalışmak yerine ayrımcılık hukukunu kesişimselliği merkeze alarak yeniden yapılandırmak mümkündür²⁴⁰.

İnsan hakları hukukunda kesişimselliğin öncelikli ve esas olarak temas ettiği iki alan vardır. Bunlardan birincisi hak ihlallerine maruz kalan ve azınlık kimliklerinden birine veya birkaçına sahip olan kadınların ihlaller karşısındaki özel kırılganlıklarını inceler. Diğer ise bu kadınların karşılaştıkları çoklu bariyerler nedeni ile yasalarla koruma altına alınmış haklarına erişimlerinin, bu haklardan tam anlamıyla faydalanmalarının güç olması ve dolayısıyla mağduriyetlerinin de

²³⁵ Patrick R. Grzanka, “Introduction: Systems of Oppression ,” in *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*, ed. Patrick R. Grzanka (New York: Routledge, 2018), s. 2.

²³⁶ Shreya Atrey, *Intersectional Discrimination* (Oxford: Oxford University Press, 2019). ; Curran, “Intersectionality and Human Rights Law,”.

²³⁷ Grzanka, “Introduction: Systems of Oppression,” s.2.

²³⁸ Pok Yin Chow, “Has Intersectionality Reached Its Limits? Intersectionality in the UN Human Rights Treaty-Body Practice and the Issue of Ambivalence,” *SSRN Electronic Journal*, 2016. ; de Beco, “Protecting the Invisible,”. ; Smith, “Intersectional Discrimination and Substantive Equality,”.

²³⁹ Smith, “Intersectional Discrimination and Substantive Equality,”, ss.74-79.

²⁴⁰ Atrey, “Intersectional Discrimination,” s.2.

katmerlenerek artmasını sorunsallaştırır²⁴¹. Tezin bu bölümünde, kesişimselliğin insan hakları alanda nasıl bir paradigma değişikliği yarattığını anlamak için öncelikle birbirleriyle doğrudan bağlantılı olan uluslararası hukuk alanında kadın haklarının gelişimi incelenecektir. Çünkü kesişimsellik de ilk olarak bu alanda hukuka temas etmiştir. İnceleme kapsamında Birleşmiş Milletler (BM) yapısında, organlarında, sözleşmelerinde ve politika belgelerinde kadın haklarının gelişimine bakılacaktır.

4.3. Birleşmiş Milletler’de Kadının İnsan Haklarının Gelişimi

26 Haziran 1945’te imzalanan BM Antlaşması’nın Amaçlar ve İlkeler Bölümü m. 1/3’te BM’nin amaçları arasında cinsiyet ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarının ve temel özgürlüklerinin geliştirilip güçlendirilmesi sayılmaktadır: “Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözümede ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak”. Madde, cinsiyet ayrımcılığına vurgu yaparak kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip olması gerektiğini dile getirmektedir²⁴². Kuruluşunun ardından BM cinsiyet eşitliğini sağlamak amacı ile çeşitli dönemlerde farklı temalara odaklanarak çalışmalarını sürdürmüştür. Bölümün devamında BM’nin kadın-erkek eşitliği alanındaki çalışmaları özetlenecektir²⁴³.

²⁴¹ Anastasia Vakulenko, “Gender and International Human Rights Law: the Intersectionality Agenda,” *Research Handbook on International Human Rights Law*, ed. Adam McBeth & Sarah Joseph (Cheltenham: Edward Elgar, 2010). ; Chow, “Has Intersectionality Reached Its Limits?,”.

²⁴² Ertürk, *Sınır Tanımayan Şiddet*, s.48.

²⁴³ 1945-1996 yılları arasında BM bünyesinde kadın haklarının gelişimini inceleyen BM Genel Sekreterlik yayını için bkz. Boutros Boutros-Ghali, *The United Nations and the Advancement of Women, 1945-1996* (New York: Dept. of Public Information, United Nations, 1996). Kadının Statüsü Komisyonu’nun tarihi gelişimini inceleyen BM Kadın biriminin yayını için bkz. Carolyn Hannan, Aina Iiyambo & Christine Brautigam, *A Short History of the Commission on the Status of Women*, ed. Gretchen Luchsinger (New York: United Nations Division on the Advancement of Women, 2019).

4.3.1. 1945-1962

1945-1962 yılları arasında BM kadınların hukuksal eşitliğini sağlamak ve güvence altına almak üzerine çalışmıştır. 1946'da İnsan Hakları Komisyonu (CHR)²⁴⁴ ve buna bağlı Kadının Statüsü Alt Komisyonu (*Subcommission on the Status of Women*) kurulmuştur. 21 Haziran 1946'da ilgili Alt Komisyon, BM'nin altı temel organından²⁴⁵ biri olan Ekonomik ve Sosyal Konsey'e bağlı Kadının Statüsü Komisyonu'na (CSW) dönüştürülmüştür. Komisyon, uluslararası alana kadın haklarının dahil edilmesi bakımından önemli bir yapıtıdır²⁴⁶. Komisyon, evlilik kurumunda ve aile içinde hukuktan ve geleneklerden kaynaklanan eşitsizlikler, kadınların ve kız çocuklarının istihdam ve eğitimde erkeklerle ve erkek çocuklarla eşit hak ve imkanlara sahip olması, çalışan kadınların eşdeğer işe eşit ücret alması ve kadınların siyasi hayata katılımı gibi konular üzerine çalışmıştır. Kadının Statüsü Komisyonu, kadınların dünya çapında hukukta ve uygulamada ne tür ayrımcılıklara maruz kaldıklarına dair veriler toplamış, BM Genel Kurulu'nda kadınları ve kız çocuklarını ilgilendiren önemli anlaşmaların²⁴⁷ kabul edilmesinde öncü olmuştur.

4.3.2. 1963-1975

1963-1975 yılları arasında CSW kadınların günlük yaşamlarına odaklanarak farklı toplumlarda kadınların sosyal mekanizmalarla nasıl ilişki kurduklarını incelemiştir. Önceki dönemde başlıca çalışma alanı hukuk önünde kadın ve erkek eşitliğini sağlamak olan CSW'nin bu dönemde sosyal yaşamda kadınların sorunlarına odaklanması ile çalışma alanını genişlettiği söylenebilir. BM'nin

²⁴⁴ 1946'da Ekonomik ve Sosyal Konsey'e (ECOSOC) bağlı İnsan Hakları Komisyonu 2006 yılında kurumsal statü kazanıp İnsan Hakları Konseyi'ne dönüştürülmüştür.

²⁴⁵ BM'nin temel organları Güvenlik Konseyi, Vesayet Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Genel Kurul, Genel Sekreterlik ve Uluslararası Adalet Divanı'dır.

²⁴⁶ Ertürk, Sınır Tanımayan Şiddet, s.48.

²⁴⁷ İlgili sözleşmeler kronolojik olarak şöyle sıralanmaktadır: Kadınların Siyasi Hakları Sözleşmesi (1952); Evli Kadınların Vatandaşlıklarına Dair Sözleşme (1957); Evliliğe Rıza, Evlilik Yaşı ve Evliliklerin Kaydedilmesine Dair Sözleşme (1962).

gelişmekte olan ülkelere dair yaptığı çalışmalar sonucunda uluslararası camiada kadın erkek eşitliğinin sağlanması için kalkınmanın şart olduğu ortak tutumu yaygınlaştırır. Böylelikle BM kalkınma alanındaki çalışmalarını artırır. CSW ekonomi ve kalkınma konuları ile özel olarak ilgilenir. İlgili yıllarda kadın hakları ile ilgili önemli gelişmeler arasında 1967’de kadına karşı ayrımcılığın yasaklanmasına dair Genel Kurul’da kabul edilen Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirgesi (*Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women*) bulunmaktadır. Bildirgede kadına yönelik ayrımcılık insan onuruna karşı suç olarak tanımlanmıştır. 1975 yılı BM tarafından Uluslararası Kadın Yılı ilan edilmiştir. Aynı sene kadın hakları ve dünya kadınlarının durumu üzerine ilk büyük toplantı Mexico City’de gerçekleşir. Kadın Yılı kapsamında düzenlenen Dünya Kadın Konferansı dünya çapında kadınları harekete geçirir ve bir araya getirir. Konferans sayesinde BM sivil toplum örgütleri ile bağlarını artırır. Konferans neticesinde CSW sonraki yıllar için çalışma temalarını belirler: Eşitlik, Kalkınma, Barış.

4.3.3. 1976-1985

1976-1985 yılları arasında BM toplumların iyilik halinin sağlanmasının ve gelişmesinin kadınların haklarına erişimi ve eşitlikle doğrudan bağlantılı olduğu görüşünü benimser. 1975’te *Birleşmiş Milletler Kadın On Yılı* ilan edilir. Böylelikle uluslararası camiada kadının rolü üzerine düşünme alanı açılır ve bütüncül bir kalkınma için kadınların hayati önemde olduğu fikri önem kazanır. 1980’de İkinci Dünya Kadın Konferansı, on yıllık sürecin ilk yarısını değerlendirmek üzere Kopenhag’da toplanır. On yılın bitiminde ise, 1985 yılında, Üçüncü Dünya Kadın Konferansı Nairobi’de toplanır ve 1975-1985 arasındaki süreç değerlendirilir. Nairobi’deki delegeler toplantının sonunda “2000 Yılına Kadar Kadınların Geliştirilmesi için İleriye Yönelik Stratejiler (*Forwardlooking Strategies for the Advancement of Women to the Year 2000*)”i kabul ederler. BM’de ve uluslararası alanda kadın erkek eşitliğine giden yolda bir adım daha atılmış olur. Bu yıllar arasında gerçekleşen bir diğer önemli olay BM Genel Kurulu tarafından “Kadına

Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Bertaraf Edilmesi Sözleşmesi'nin²⁴⁸ (CEDAW) kabul edilmesidir. CEDAW, “kadın haklarının uluslararası anayasası” olarak kabul edilir (Ertürk, 2015, s.65).

4.3.4. 1986-1995

1986-1995 yılları arasında kadınların gelişmesi, desteklenmesi ve güçlenmesi ile ilgili konular BM kurum ve organlarında önemli ölçüde yer almaya başlar. Ertürk'e göre bu dönem, “‘kadın hakları insan hakkıdır’ söyleminin önem kazandığı yeni bir dönemin başlangıcıdır”. Bu yıllarda BM'nin arka arkaya düzenlediği konferanslarda BM'nin amaç ve hedeflerine ulaşması için kadınların önemine vurgu yapılmıştır. 1993'te Viyana'da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda küresel insan hakları gündeminde kadın haklarının önemi üzerinde durulmuş ve kadına yönelik şiddetle mücadele etmenin gerekliliği vurgulanmıştır. 1994'te Kahire'de düzenlenen Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda kadınların eğitim ve sağlık gibi hizmetlerden faydalanmasının, yeterli ve dengeli beslenmelerinin demografik sorunlarla mücadeledeki bağından söz edilmiştir. 1995'te Kopenhag'da gerçekleştirilen Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi'nde yoksullukla mücadelede ve toplumların oluşmasında kadınların öncü rolü üzerinde durulmuştur. Zirveden altı ay sonra ise Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Pekin'de toplanmıştır. Konferans'a paralel olarak dünyanın çeşitli bölgelerinden

²⁴⁸ Türkiye'de 1986'da yürürlüğe giren CEDAW, Resmi Gazetede (14 Ekim 1985 tarihli 18898 sayılı RG) Türkçeye “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” olarak çevrilmiştir. “Elimination” kelimesinin Türkçe “önlenmesi” olarak çevrilmesi çeşitli eleştiriler almıştır. “Ortadan kaldırma” halihazırda kadınlara yönelik ayrımcılıkların varlığına vurgu yaparken, “önleme” gerçekleşmesi muhtemel ayrımcılıkların engellenmesine vurgu yapmaktadır. CEDAW Komitesi eski üyesi Feride Acar çeviriye dair eleştirilerini şöyle dile getirir: “CEDAW, BM'nin Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi'dir. Türkçeye 'her türlü ayrımcılığın önlenmesi' diye çevrilmiştir ama doğrusu ayrımcılığın ortadan kaldırılması, 'yok edilmesidir'” (bkz. Uluslararası Af Örgütü, *Uluslararası Af Örgütü*, Aralık 24, 2020, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/feride-acar-anlatti-istanbul-sozlesmesi-ve-etrafındaki-tartismlar>. Erişim: 01.01.2023). Eski BM Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü Yakın Ertürk de Sözleşme'nin çevirisini şu şekilde yapar: Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Bertaraf Edilmesi Sözleşmesi (bkz. Ertürk, *Sınır Tanımayan Şiddet*). Mor Çatı ve Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği gibi sivil toplum örgütleri de yayın ve raporlarında CEDAW'ı Türkçeye “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi” olarak çevirirler.

birçok sivil toplum örgütünden kadın da Sivil Toplum Örgütleri Forumu'nda Pekin'de bir araya gelmiştir. Yaklaşık olarak BM'den 17 bin katılımcı ve 30 bin aktivist ile Konferans BM'nin tarihindeki en kalabalık konferans olarak tarihe geçmiştir²⁴⁹. Konferansın iki önemli çıktısı Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu (Beijing+5)'nin kabul edilmesidir. Deklarasyon'un ve Platform'un odağı toplumsal cinsiyet eşitliği, kalkınma ve barış konularıdır. Konferans ve konferansın çıktıları cinsiyet eşitliği ve kadın hakları alanında önemli bir eşiktir. Bu dönemde kayda değer bir gelişme de CEDAW Komitesi tarafından 1992'de yayınlanan 19 numaralı Genel Tavsiye Kararı'dır. Kararda kadına yönelik şiddet bir ayrımcılık biçimi olarak tanımlanır: “*Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kadınların, erkeklerle eşit olarak hak ve özgürlüklerini kullanmalarını ciddi şekilde engelleyen bir ayrımcılık biçimidir.*” Bu ifade ile birlikte özel alana ait olduğu varsayılan şiddet insan hakları alanında kamusal olarak açıkça tartışılmaya başlanır²⁵⁰.

4.3.5. 1996-2005

1996-2005 yılları arasında, bir önceki dönemde belirmeye başlayan, “kadın hakları insan hakkıdır” söylemi yaygınlık kazanır. Kadına yönelik şiddet özellikle dikkat çeken alanlardan biri olmaya devam eder. BM Genel Kurulu Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nın üzerinden geçen beş yıla dair bir inceleme ve değerlendirme yapmak amacı ile 2000 yılında 23. Özel Oturumunu gerçekleştirir. Pekin+5 Özel Oturumu olarak da adlandırılan oturum, “Kadın: 2000, 21. Yüzyılda Toplumsal Cinsiyet, Kalkınma ve Barış” başlığıyla New York'ta düzenlenir. Oturumda dünya çapındaki eşitliğin sağlanmasının önünde duran en büyük engellerin şiddet ve yoksulluk olduğuna vurgu yapılır. Oturuma katılan BM üyesi devletler, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı'nın uygulanması için daha aktif çalışmak gerektiğinde hemfikir olurlar ve oturum sonunda gelecek hedefler ile

²⁴⁹ Sayılar BM Kadın Birimi'nin internet sitesinden alınmıştır. Bkz. <https://beijing20.unwomen.org/en/about> (Erişim: 21.12.2022).

²⁵⁰ Ertürk, Sınır Tanımayan Şiddet, s.61.

ilişkili bir politika belgesi kabul ederler. Pekin Eylem Platformu, “toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma”yı (*gender mainstreaming*)²⁵¹ toplumsal cinsiyet eşitliği ile kadın ve kız çocuklarının güçlendirilmesi konusunda anahtar strateji olarak kabul eder. Bu da eşitliğin sağlanması için, her ne konuda politika üretilecekse, kadınların ilgili konulardaki önemlerinin her zaman vurgulanması anlamına gelir. Pekin+5’ten dört ay sonra Güvenlik Konseyi’nin kadın, barış ve güvenlik konulu 1325 numaralı kararı kabul etmesi bu açıdan dikkate değerdir. Kararda, kadınların çatışmaların önlenmesi, kalıcı barışın sağlanması gibi konulardaki önemi vurgulanır. Bu dönemde hatırlanması gereken bir diğer nokta ise, BM Genel Kurulu’nun 1999 yılında CEDAW İhtiyari Protokolü’nü kabul etmesidir. Protokol (m.2), bireysel olarak kadınlara ya da kadın gruplarına CEDAW tarafından korunan haklarına dair ihlal iddiaları ile CEDAW Komitesi’ne başvuru hakkı tanır. Ayrıca Protokol hükümleri (m.8) gereğince CEDAW Komitesi, ağır ya da sistematik hak ihlalleri söz konusu olduğunda taraf devletin de rızası olması kaydıyla inceleme yapma hakkına sahiptir.

4.3.6. 2006-2015

2006-2015 yılları arasında BM bünyesinde önemli bir kurumsal değişikliğe gidilir. 2010 yılında Genel Kurul kararı ile BM Kadın Birimi (BM Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi (*UN Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women*) kurulur. Böylelikle BM’de halihazırda kadın hakları ve eşitlik konularında faaliyet yürüten dört organ bir çatı altında birleştirilir. Bu organlar Kadının İlerlemesi Bölümü (DAW); Toplumsal Cinsiyet ile İlgili

²⁵¹ BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasını 1997 tarihindeki raporunda şöyle tanımlar: “Yasal düzenlemeler, politika ve programları da kapsamak üzere, planlanan herhangi bir hareketin kadınlar ve erkekler açısından doğuracağı sonuçların belirlenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir. Kadınların ve erkeklerin sorun ve deneyimlerinin, ekonomik, politik ve sosyal tüm alanlardaki politika ve programların tasarlanması, uygulanması ve izlenmesi aşamalarının bütüncül bir boyutu haline getirilmesini, böylece her iki cinsin eşit fayda sağlamasını ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir stratejidir.” Bkz. Report of the Economic and Social Council for 1997 (A/53/3, 18 September 1997). Çeviri Necla Akgökçe’nin *Toplumsal Cinsiyetin Ana Akımlaştırılması: Gender Mainstreaming Nedir?* yazısından alınmıştır (bkz. Necla Akgökçe, “Toplumsal Cinsiyetin Ana Akımlaştırılması: Gender Mainstreaming Nedir?,” TezKoopİş, <https://www.tezkoopis.org/contents/yayindetay/74/374/686>. Erişim: 02.12.2022).

Konular ve Kadınların İlerlemesi Özel Danışmanlık Ofisi (OSAGI); Kadınların İlerlemesi için Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW); BM Kadınlar Kalkınma Fonu (UNIFEM)'dir. BM Kadın Birimi, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınların (ve kız çocuklarının) güçlendirilmesi amacıyla çalışmalar yürütür. 2015 yılına gelindiğinde, Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nın üzerinden geçen 20 yılı ve Genel Kurul tarafından düzenlenen 23. Özel Oturum'un üzerinden geçen 15 yılı değerlendirmek ve geleceğe yönelik bakış açıları sunmak amacı ile 2015 yılında CSW bir politika belgesi (*political declaration*) yayımlar²⁵². Belgede daha fazla güçlendirilmesine ihtiyaç duyulan altı alana dikkat çekilir: Hukuk ve siyasette eşitlik; cinsiyet eşitliği ve kadınların (ve kız çocuklarının) güçlendirici ulusal mekanizmaları desteklemek; ayrımcı kural ve yargılarla daha etkin mücadele; Pekin Eylem Platformu'nun uygulanması için daha fazla kaynakça; ülkelerin taahhütleri ile ilgili hesap verilebilirliklerinde artış gerçekleşmesi; kapasite geliştirme, veri toplama, izleme ve değerlendirmede artış.

4.3.7. 2015- Günümüz

2015'ten itibaren BM içinde de uluslararası alanda da kadın hareketi güçlenmeye devam eder. Cinsiyet eşitliği artık ana akım süreçlerin bir parçasıdır. Yukarıda, kadın hakları ve eşitlik konularının BM'ye nasıl dahil olduğunu ve BM'de nasıl ele alındığı özetlenmiştir. Ancak kadın hareketinin içinde yaşanan tartışmalar elbette uluslararası alanda da yankı bulur. Kadınların kesişimsel kimlikleri ve kesişimsellik nedeniyle tecrübelerinin farklılaştığının görünür kılınması ile beraber değişen feminist siyasetin uluslararası siyaseti etkiler.

²⁵² Dördüncü Dünya Kadın Konferansının 20. Yılına Özel Politika Belgesi (*Political Declaration on the Occasion of the 20th Anniversary of the Fourth World Conference on Women*) tam metni için bkz.: <https://www2.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/59/declaration-en.pdf?v=1&d=20151208T214833> (Erişim: 28.12.2022).

4.4. Birleşmiş Milletler ve Kesişimsellik

4.4.1. Feminizm ve Kesişimsellik İçin Bir Dönüm Noktası: Pekin Konferansı

Vakulenko'ya göre 1995'te Pekin'de düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı “feminizm için gerçek bir dönüm noktası”dır çünkü küresel ölçekte insan hakları tartışmaları “toplumsal cinsiyet ana akımlaşması (*gender mainstreaming*) ile tanışır²⁵³. Feministler, toplumsal cinsiyet kavramını uluslararası alana sokarlar ve bununla kalmayıp “toplumsal cinsiyet” kategorisinin kendisine dair eleştirilerini de kavramla beraber getirirler. Bu noktada “kesişimsellik” devreye girer. Öyle ki günümüzde toplumsal cinsiyet ve uluslararası insan hakları hukuku üzerine düşünürken kesişimsellik muhakkak dikkate alınmaktadır²⁵⁴.

Kimberle Crenshaw kesişimsellik kavramını Siyah kadınların ABD'de maruz kaldıkları ayrımcılık ve şiddet biçimlerine odaklandığı makaleleri ile dolaşıma sokmuştu²⁵⁵. Kavramın uluslararası hukuk alanında tartışılmaya ve yaygınlaşmaya başlaması 2000'li yıllarda gerçekleşti. BM içinde de öncelikle cinsiyet ve ırk kesişiminden doğan özel durumlara dikkat çekildi. Elbette kavram yıllar içinde çocuk hakları, engelliler, yoksul kadınlar, iklim ve çevresel krizlerde kadınların sorunları gibi çeşitli alanlara sirayet etti.

Nasıl ki kesişimsellik kavramının tarihine baktığımızda, kavram olarak belirmeden önce de kesişimsel düşüncelerin Siyah kadınlar tarafından yaygınlaştırıldığını görüyorsak uluslararası insan hakları alanında da kavram dolaşıma girmeden önce kavramın ifade ettikleri dolaşıma girer. 1995'te Pekin'de düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nın üzerine kaleme alınan Pekin Deklarasyonu'nda bazı kadınların ve kız çocuklarının önlerindeki “çoklu bariyerler”den bahsedilir. Deklarasyon, “İrk, yaş, dil, etnik köken, kültür, dini inanç

²⁵³ Vakulenko, *Gender and International Human Rights Law*, s.196.

²⁵⁴ Vakulenko, *Gender and International Human Rights Law*, s.197.

²⁵⁵ Crenshaw, “Demarginalizing”. ; Crenshaw, “Mapping the Margins”.

farklılıklarından dolayı; engellilik durumlarından ya da yerli halktan oldukları için çoklu bariyerlerle karşılaşan bütün kadınların ve kız çocuklarının insan haklarından ve temel özgürlüklerinden tam olarak faydalanmalarının sağlanması için harcanan çabaların²⁵⁶ artması gerektiğine dikkat çeker. Her ne kadar raporda “kesişimsellik” kavramı geçmese de kadın ya da kız çocuğu olma haliyle başka kimliklerin kesişiminin bazılarının daha zorlu hayatlar sürmelerine neden olduğuna vurgu yapılır. Bu tarihten itibaren kesişimsellik uluslararası insan hakları hukuku alanında daha çok öne çıkmaya başlar²⁵⁷.

Pekin Raporu’nu takip eder biçimde 2000 yılında İnsan Hakları Komisyonu²⁵⁸ “Erkekler ve Kadınların Eşit Haklara Sahip Olması” konulu 28. Genel Yorumu’nda kadın olma hali ile başka zeminlerde ezilme halinin iç içe geçtiği durumlarda daha özellikli ayrımcılıkların yaşanabileceğinden bahseder: “Kadınlara karşı ayrımcılık, çoğunlukla ırk, renk, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından gözetilen ayrımcılıkla birbirinin içine geçmiştir. Taraf Devletler, kadınları özellikle etkileyen diğer alanlardaki ayrımcılığa da değinmeli ve ayrımcılığın etkilerini ortadan kaldıracak tedbirlere ilişkin bilgiler vermelidir²⁵⁹.”

2000’lerden itibaren BM’de kadın deneyimlerinin çeşitliliği ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın tek başına ele alınamayacak kadar derin olduğu kabulü iyice yerleşmeye başlar. Özellikle kadın ve ırkçılık konusunda yürütülen çalışmalar BM’de kesişimsellik düşüncesinin önünü açar.

²⁵⁶ Report of the Fourth World Conference on Women: Beijing, 4-15 September 1995 (New York: United Nations, 1996). A/CONF.177/20/Rev.1.

²⁵⁷ Vakulenko, Gender and International Human Rights Law, s.201.

²⁵⁸ 1946’dan 2006’ya kadar Ekonomik ve Sosyal Konsey’e bağlı olarak ve İnsan Hakları Komisyonu adıyla görevini sürdüren organ BM Genel Kurulu’nun 2006 tarihli bir kararıyla görevlerini İnsan Hakları Konseyi’ne devretmiştir.

²⁵⁹ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi. (2000). 28 No’lu Genel Yorum: Erkek ve Kadınların Eşit Haklara Sahip Olması (*United Nations Human Rights Committee General Comment No.28: Equality of Rights between Men and Women*). CCPR/C/21/Rev.1/Add.10 (29 March 2000) (30). Bu belgenin İngilizceden Türkçeye çevirisi Lema Uyar tarafından yapılmıştır (bkz. Gökçiçek Ayata, Bertil Emrah Oder ve Sevinç Dilek Eryılmaz, eds., “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’Nin 28 No’lu Genel Yorumu: Erkek Ve Kadınların Eşit Haklara Sahip Olması,” in *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk Ve Uygulama* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), ss. 148-156).

2000’de Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (CERD) Irk Ayrımcılığının Toplumsal Cinsiyetle İlişkili Boyutları başlıklı 25 numaralı Genel Tavsiye Kararı²⁶⁰’nda şöyle der: “Irk ayrımcılığı kadınları ve erkekleri eşit ya da aynı biçimde etkilemez. Bazı durumlarda ırk ayrımcılığı sadece ya da öncelikle kadınları etkiler; ya da kadınları farklı biçimde etkiler; ya da kadınları erkeklerden farklı derecelerde etkiler. Bu gibi durumlarda eğer kadınların ve erkeklerin hem kamusal hem özel alandaki yaşam deneyimlerinin farklılıkları açıkça tanınmaz ve kabul edilmezse ırk ayrımcılığı dikkatlerden kaçır.” Kararda ayrıca bazı ırkçı pratiklerin sadece ve doğrudan kadınları etkilediği vurgulanır. Bunlara silahlı çatışma durumlarında belirli ırktan ya da etnik kökenden kadınlara yönelik gerçekleştirilen cinsel şiddet, yerli kadınların zorla kısırlaştırılması gibi örnekler verilebilir. Karara göre hukuk sistemi içinde kadınların yeterince görünür olmaması ya da özel alanda kadınlara yönelik ayrımcılık nedenleri ile kadınların ilgili ayrımcılıklara dair şikayet mekanizmalarına ya da kanun yollarına başvurmaları güçleşebilir; hatta bazı durumlarda imkansız olur. Bu durumun önüne geçmek için kadınların hem erkeklerden farklarını hem de kendi içlerindeki farklılıklarını tanımak gereklidir.

4.4.2. Irkçılık, Irk Ayrımcılığı, Yabancı Düşmanlığı ve benzeri Hoşgörüsüzlüğe Karşı Dünya Konferansı

Kesişimselliğin hem kavramsal olarak hem de teorik ve pratikte nasıl ele alınacağı insan hakları alanına özellikle 2001’de üçüncüsü düzenlenen Irkçılık, Irk Ayrımcılığı, Yabancı Düşmanlığı ve benzeri Hoşgörüsüzlüğe Karşı Dünya Konferansı (*World Conference against Racism, Xenophobia and Related Intolerance, WCAR*) kapsamında gelişir. Konferans öncesi toplanan Hazırlık Komitesi’nde de kesişimselliğe özel önem atfedilir. Kavramı eleştirel hukuk çalışmaları ile ABD’deki Siyah kadınların özgül durumlarını inceleyerek dolaşıma sokan Kimberle Crenshaw Komite’de raportör olarak görev alır ve Konferans için

²⁶⁰ UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination General Recommendation XXV, Gender Related Dimensions of Racial Discrimination, UN Doc A/55/18 (20 Mart 2000).

ırk ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dair bir arka plan belgesi (*background paper*)²⁶¹ kaleme alır. Crenshaw'un kesişimselliği dolaşıma soktuğu makalelerinin²⁶² özeti niteliğinde olan belgede uluslararası insan hakları hukukunda hak ihlallerinin yaşandığı bazı alanlar üzerinde özellikle durulur. Örneğin kadın kaçakçılığı genellikle toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık üzerinden ele alınır. Meselenin ırksal boyutu tartışmaların dışında bırakılır. Ancak kesişimsel bir bakış açısıyla bakıldığında bazı ırklardan gelen kadınların ve kız çocuklarının insan ticaretinden daha fazla etkilendiği görülür. Benzer biçimde hane içi şiddet de genellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinden incelenirken çoğu zaman ırk görmezden gelinir. Ama hane içi şiddetten kaçış mekanizmalarına erişebilmek ve bu mekanizmaları işler hale getirebilme süreçleri bütün kadınlar için aynı biçimde işlemez. Burada göçmen kadınlar için dil bariyerleri ve sınır dışı edilme korkusu, ırkçı önyargılar, kültürel ve toplumsal baskılar kadınlar için belirleyici olmaktadır. Keza kadınların üreme haklarına yönelik zorunlu kısırlaştırma gibi saldırıların bütüncül analizini yapmak için kesişimsel bir bakış açısına sahip olmak gereklidir. Çünkü burada ırk, sınıf, cinsiyet, etnik köken gibi birçok başka dezavantaj kesişir ve zorunlu kısırlaştırmayla mücadele etmek için bu kesişimin analiz edilmesi gerekmektedir. İlgili arka plan belgesi sayesinde, teori ve pratik arasındaki bağlar kurularak halihazırda var olan ayrımcılık örnekleri üzerinden giderek, kesişimsellik artık kavram olarak da BM sistemi içinde dolaşıma girer.

Konferansta kesişimselliğin BM'ye taraf devlet tarafından anlaşılmasını ve uygulanmasını kolaylaştırmak için metodolojik bir yaklaşıma olan ihtiyaç üzerine tartışmalar yürütülür. Bu ihtiyaca yönelik olarak konferansta yer alan çalışma gruplarından biri olan *Center for Women's Global Leadership (Küresel Kadın Liderliği Merkezi)*²⁶³ dört bileşeni olan bir kesişimsel metodoloji önermiştir: (i) Data toplama, (ii) Bağlamsal analiz, (iii) Siyaset inisiyatiflerinin ve politika yürüten

²⁶¹ World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance. A/CONF.189/PC.2/20. 11 May 2011.

²⁶² Crenshaw, "Demarginalizing". ; Crenshaw, "Mapping the Margins".

²⁶³ Center for Women's Global Leadership. (2001). A Women's Human Rights Approach to the World Conference Against Racism.

mekanizmaların kesişimsel değerlendirilmesi, (iv) Kesişimsel siyaset girişimlerinin uygulanması. Çalışma grubunun önerisine göre kesişimsel bir analizin mümkün olması için ırk, etnik köken, soy kökeni, vatandaşlık durumu ve başka kimlikleri ayrıştırılarak analiz edilmesi gerekir. Hangi sorun üzerinde çalışılacaksa o alanda ayrıştırılmış raporlama ve değerlendirme verileri sağlanmalıdır. Bu sayede üzerinde çalışılan sorunun farklı kadın gruplarını hangi boyutlarda etkilediği anlaşılacaktır. Ayrıştırılmış verilerin toplanmasından sonra ikinci aşama kesişimsel kimliklerin ilgili sorun üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bağlamsal analizler sorunun tarihi ve toplumsal kökenlerinin araştırılmasını içerir. Örneğin, ayrıştırılmış veri analizi savaş durumunda bir toplumda farklı bir ırka, etnik kökene, dile, dine sahip olmalarından dolayı öteki olarak değerlendirilen kadınlara yönelik gerçekleştirilen tecavüzün boyutlarını ortaya çıkarır. Bağlamsal analiz ise o gün o kadınlara tecavüz edilmesinin gerisindeki tarihi inceler ve o günden bu yana hakim grup ve azınlık grup arasında gelişen güç ilişkilerini tartışır. Data toplama ve bağlamsal analiz aşamaları tamamlandıktan sonra üzerine çalışılan sorunla ilgilenen siyasi kurumların sorunun çözümünde ne kadar etkili oldukları değerlendirilebilir. Bu noktada kurumların söz konusu olan sorun karşısında bütüncül bir yaklaşımla farklı kadın grupları üzerindeki etkisi önemlidir. Örneğin bir etnik kökenden kadınlara yönelik kurum çalışmaları diğer etnik kökenlerden ya da ırklardan kadınları nasıl etkilemekte, bu gruplar arasında çıkar çatışmalarına neden olmakta mı gibi sorular üzerine düşünülmelidir. Son adım ise ulusal mekanizmaların ve BM sisteminin yukarıda üç başlık altında incelenenlere göre somut adımlar atmasını, birinci, ikinci ve üçüncü adımlar ışığında sorunların çözümüne uygun politikalar üretmesini ve uygulamasını içerir. İlgili uygulamaların izlenmesi ve değerlendirilmesi için de mekanizmalar üretilmesi önemlidir.

4.4.3. Kesişimselliğin Anaakımlaştırılması

2001 yılında BM tarafından yayınlanan BM Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörlüğünün 15. Yılı Raporu'nda²⁶⁴ kadına yönelik şiddetle mücadelede “ulusal ve uluslararası alanda marjinalize edilen kadınların deneyimlediği ayrımcılığın çoklu doğasını görünür kılacak önlemlerin alınması ve kesişimsel yaklaşımların anaakımlaştırılması” konularına dikkat çekilir. Toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması ile birlikte artık kesişimselliğin de insan hakları alanında teori ve pratikte yaygınlaşması ihtiyacı görünür olmaya başlar. Yine 2001 yılında İnsan Hakları Komisyonu “*çeşitli ayrımcılık biçimlerinin kesişimini incelemenin önemini*” tanıdığını belirten bir karar yayımlar²⁶⁵. Karara göre, kadınlara yönelik tüm ayrımcılık biçimlerini ortadan kaldırmak ve kadınların toplumsal cinsiyete duyarlı ve ayrımcılık karşıtı siyasete daha fazla dahil olmalarının önünü açmak için geliştirilecek ve uygulanacak stratejilerde, politika ve programlarda kesişimselliğe alan açılması gerekmektedir. BM Kadının Statüsü Komisyonu da 2001'de 45. Oturum Raporu'nu yayımlar ve raporda yoğunlukla kesişimselliğin ve kesişimsel ayrımcılıkla mücadele etmenin üzerinde durulur. Ayrıca raporda kesişimsel ayrımcılığı görünür kılmak için analitik araçlar geliştirmek gerekliliğine dikkat çekilir²⁶⁶.

2001 yılı kesişimsellik kavramının uluslararası insan hukuku alanında WCAR'la başlayıp başka alanlara da yoğun biçimde sirayet ettiği verimli bir yıl olur. Takip eden yıllarda da önemini arttıran kesişimsellik BM'nin insan hakları ve kadının insan hakları gibi konulara yaklaşımında ana düzlemlerden birini oluşturur. Örneğin Kadına Karşı Şiddetin Nedenleri ve Sonuçları Özel Raportörlerinin İnsan Hakları Konseyi'ne (önceden İnsan Hakları Komisyonu) ve Genel Kurul'a

²⁶⁴ BM Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörlüğünün 15. Yılı Raporu (*15 Years of The United Nations Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences*) İngilizce tam metni için bkz. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/15YearReviewofVAWMandate.pdf> (Erişim: 29.12.2022).

²⁶⁵ BM İnsan Hakları Komisyonu E/CN.4/RES/2001/50 sayılı kararı, 23 Nisan 2001.

²⁶⁶ CSW Report on the forty-fifth session (6-16 Mart & 9-11 Mayıs 2001) . Economic and Social Council Official Records, 2001 Supplement No. 7 (E/2001/27-E/CN.6/2001/14).

sundukları raporlara bakıldığında kesişimselliğin zamanla nasıl vazgeçilmez bir kavram haline geldiği görülmektedir. Örneğin Genel Kurul 2001’de WCAR kapsamındaki raporları değerlendirdiği görüşlerini kesişimsellik çerçevesinde şekillendirir²⁶⁷. Takip eden yıllarda Konsey’e sunulan bütün raporlarda kesişimsel bir yaklaşım olduğu görülür²⁶⁸. Kathryn’e göre tematik rapordaki bu yaklaşım sayesinde kesişimselliğin uygulama alanının genişlemesinin iki önemli işlevi vardır²⁶⁹. Birincisi, raporlarla beraber kadınların insan hakları söz konusu olduğunda herkese uyacağı düşünülen tek bir yaklaşımın benimsemenin yetersizliği gün yüzüne çıkar. İkincisi, kesişimsellik toplumsal ve kurumsal yapıların kadına yönelik şiddet sorununda nasıl rol oynadıklarının anlaşılacağı bir rehber niteliği kazanır.

CEDAW’ın 2010 tarihli ve 28 numaralı Tavsiye Kararı²⁷⁰, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi’nin 2. maddesinde yer alan devletlerin temel yükümlülüklerine kesişimselliği dahil eder: “*Kesişimsellik, Sözleşmenin 2. maddesinde yer alan devletlerin temel yükümlülüklerinin anlaşılmasını kapsayan temel kavramdır.*” Cinsiyete ya da toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkların ırk, etnik köken, din ve inanç, sağlık durumu, yaş, sınıf, kast, cinsel yönelim ve kimlik gibi diğer faktörlerle ayrılmaz biçimde bağlı olduğunu vurgulayan karar, taraf devletlerin bu baği ve baği neden olduğu katmerli negatif etkileri hukuken tanınması gerektiğini belirtir. Karar, ilgili negatif etkilerin yok edilmesi amacıyla taraf devletlerin politika ve programlar benimsemesinin ve sürdürmesinin gerekli olduğunu da ayrıca vurgular.

²⁶⁷ A/CONF.189/PC.3/5. 27 Temmuz 2001.

²⁶⁸ Kadına Karşı Şiddetin Nedenleri ve Sonuçları Özel Raportörlerinin İnsan Hakları Konseyi’ne ve Genel Kurul’a sundukları bütün raporlar için bkz. <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-violence-against-women/annual-thematic-reports>. (Erişim: 07.12.2022).

²⁶⁹ Henne Kathryn, “From the Academy to the UN and Back Again: The Travelling Politics of Intersectionality,” *Intersections: Gender and Sexuality in Asia and the Pacific*, no. 33 (2013).

²⁷⁰ CEDAW General Recommendation No 28 paragraf 18.

4.4.4. Birleşmiş Milletler Komiteleri ve Kesişimsellik

Görüldüğü üzere kesişimsellik, BM bünyesine ırk ve cinsiyetin kesişimi üzerinden girmiş sonradan başka ayrımcılık zeminleri üzerinden de tartışılmaya başlanmıştır. Engellilik bu zeminlerden birisidir. Kesişimsellik, engellilik ve BM'nin engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadele pratikleri ile ilgili çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Irksal ya da etnik azınlıklardan engelliler, engelli kadınlar, engelli çocuklar söz konusu olduğunda ayrımcılıkla mücadelede kesişimsel yaklaşım nasıl olmalıdır gibi sorular ilgili çalışmaların ana eksenlerini oluşturmaktadır²⁷¹. Sayılan gruplar farklı dezavantajlı grupların kesişim şemasında yer alır. BM bu grupların haklarını çeşitli sözleşmelerle garanti altına almıştır ve sözleşmelerin taraf devletlerce nasıl uygulandığını izlemek amacı ile komiteler kurmuştur. Bunlar Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICERD) ve Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (CERD); Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Bertaraf Edilmesi Sözleşmesi (CEDAW) ve CEDAW Komitesi; Çocuk Hakları Sözleşmesi (CRC) ve Çocuk Hakları Komitesi'dir. Grup temelli şekillenen bu mekanizma neticesinde ilgili gruplara mensup olan ve aynı zamanda engelli olan insanların deneyimlerine dikkat çekmek, bu kimselerin hak ihlallerinin nasıl giderileceği üzerine politika yürütmek daha güç olmuştur²⁷². 2006 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve 2008'de yürürlüğe giren Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'den (CRPD) önce BM sözleşme organlarında engellilik özellikle dikkate alınan bir konu olmamıştır^{273,274,275}.

²⁷¹ de Beco, "Protecting the Invisible," s.3.

²⁷² de Beco, "Protecting the Invisible," s.3.

²⁷³ de Beco, "Protecting the Invisible," s.4.

²⁷⁴ İstisnalar mevcuttur. Örneğin CRC'de engelli çocuklara yönelik ayrımcılığa dikkat çekilir (bkz. CRC m.2), CRC Komitesi'nin engelli çocuklarla ilgili özel bir Genel Kararı vardır (Genel Karar No.9 CRC/C/GC/9), CEDAW Komitesi engelli kadınlara odaklanan bir Genel Karar yayınladı (Genel Karar No. 18 A/48/38).

²⁷⁵ de Beco, CRPD'nin BM'de kabul edilen son grup-odaklı (*group-specific*) sözleşme olduğuna dikkat çeker ve bu nedenle kesişimselliğin insan hakları hukuku alanında nasıl bir yol seyredeceği ile ilgili örnek alınabilecek bir nitelikte olduğunu vurgular (bkz. de Beco, "Protecting the Invisible").

İrksal ve etnik azınlıklardan engelliler iki ezilme zeminin birbiriyle etkileşime girmesi neticesinde özellikli ve katmanlı bir ayrımcılığa maruz kalır. Örneğin ırkından dolayı damgalanan, belirli önyargılarla mücadele etmek zorunda kalan birinin engelli olması durumunda, sadece ırksal azınlığa mensup olan ya da sadece engelli olan birine göre, istihdam alanında başka boyutlarda ayrımcılığa uğrar. Duyma engelli göçmenler, geldikleri ülkenin işaret diline hakimken, anadillerinde dudak okuma yapabilirken göç ettikleri ülkelerde iletişim kurmakta zorlanırlar. Bu durumda da istihdam, eğitim, sağlık hizmetlerine erişim gibi konularda çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmalarına neden olur²⁷⁶. İnsan hakları ihlallerine yoğunlukla maruz kalan engelli kadınları düşündüğümüzde kesşimsel ayrımcılık ön plana çıkar. Örneğin engelli kadınlar, toplumsal önyargılar nedeni ile çocuk bakımına uygun görülmez ve boşanma davalarında çocuklarının velayetini kaybedebilirler, üreme hakları zorunlu kısırlaştırma uygulamaları ile ellerinden alınabilir, hane içi şiddete daha sık ve yoğun maruz kalabilirler²⁷⁷. Engelli çocuklar da hayatın birçok alanında ayrımcılığa maruz kalır. Nitelikli bir eğitime erişim bu ayrımcılıkların başında gelmektedir. Bu çocuklar hane içinde, okulda, sokakta şiddete maruz kalmaktadırlar. Aile bakımına tamamen muhtaç olan çocuklar söz konusu olduğunda, ailelerin de yer yer dolaylı ayrımcılığa maruz kaldığı görülür²⁷⁸. Yukarıda bahsedilen grup üyelerinin bir de yoksul oldukları düşünülüğünde halihazırda karşılaştıkları ayrımcılıklar daha da katmerlenir.

Bu noktada ilgili komitelerin ayrışmış yapılarına karşı birlikte çalışmaları, bilgi ve belge üretmeleri önemlidir. Böylelikle ayrımcılıklara kesşimsel yaklaşım mümkün olabilir ve hak ihlallerin ortadan kaldırılmasına yönelik somut adımlar atılabilir. Örneğin CRC Komitesi ve CEDAW Komitesi 2014 yılında bir araya gelerek çocuklara zarar veren uygulamalara dair ortak bir Genel Tavsiye Kararı/Genel Yorum (*General Recommendation/General Comment*)

²⁷⁶ de Beco, "Protecting the Invisible," s.6.

²⁷⁷ de Beco, "Protecting the Invisible," s.7.

²⁷⁸ de Beco, "Protecting the Invisible," s.10.

yayınlanmışlardır²⁷⁹. Bu belge BM tarihinde iki komitenin bir araya gelip ortaklaşa ürettiği ilk belge olma özelliğindedir. Belgenin giriş bölümünde, iki komitenin de kadınları, kız ve erkek çocuklarını etkileyen zararlı uygulamaların önlenmesi, bu uygulamalara tepki gösterilmesi ve bu uygulamaların ortadan kaldırılması amacı ile çalıştıklarına dikkat çekilir. Belgede CEDAW ve CRC Sözleşmelerine taraf olan devletlerin bu amaca yönelik çalışmalarında nelere dikkat etmeleri gerektiği belirtilir. Bundan 7 sene sonra iki komite 2021’de yeniden bir araya gelerek bir ortak bildiri (*joint-statement*) yayınlamışlardır²⁸⁰. Bildiri çatışma sırasında tecavüze uğrayıp doğuran annelere ve çocuklarına koruma, önleme ve yardım sağlanması ile ilgilidir. Bildiri bu durumda annelerin ve çocukların kesişimsel ayrımcılığa maruz kalacağına dikkat çeker. Bildiride kadın ve çocukların çatışma kaynaklı cinsel saldırılardan korunması, çatışma sürecinde de kadın ve çocukların sağlık, eğitim ve çocuk bakımı haklarından yararlanmalarının sağlanması, mağdurların rehabilitasyonunun sağlanması, tecavüz sonucu doğan çocukların ve annelerinin damgalanmasının engellenmesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

CRC Komitesi ve CERD de 2022 yılında engelli çocukların ayrımcılıktan korunmaları temalı ortak bir bildiri yayınlamışlardır²⁸¹. Aynı yıl bir tane daha ortak bildiri yayınlayan Komiteler, bu bildiride Ukrayna’daki savaştan etkilenen Ukraynalı engelli çocukların haklarına dikkat çeker²⁸².

Özellikle 2001’den beri her geçen yılda kesişimselliğin BM’yi etkilediği, dönüştürdüğü görülmektedir. Bu dönüşüm bazı alanlarda daha yavaş gerçekleşmektedir ve hala ayrımcılıkla mücadelede yetersiz uygulamalar mevcuttur. Örneğin kadın ve çocuk alanlarında kesişimsel yaklaşımın belirgin

²⁷⁹ Joint general recommendation/general comment No.31 of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women and No.18 of the Committee on the Rights of the Children on harmful practices. CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18. 4 Kasım 2014.

²⁸⁰ CEDAW-CRC Joint Statement: Ensuring Prevention, Protection and Assistance for Children Born of Conflict Related Rape and Their Mothers.

²⁸¹ CRC-CERD Joint Statement The Rights of Children with Disabilities. 18 Mart 2022.

²⁸² Joint statement by the Committee on the Rights of the Child and the Committee on the Rights of Persons with Disabilities on Ukrainian children with disabilities.

olduğu söylenebilir. Ancak ırksal ve etnik azınlıklara mensup engelliler bu alanda kesişimselliğin yeterince gelişmemesi neticesinde insan hakları koruma mekanizmalarından gerektiğince yararlanamamaktalar²⁸³.

BM Kadın Birimi, 2021 yılında, Kesişimsellik Kaynak Kılavuzu ve Araç Seti: Kimseyi Arkada Bırakmamak için Kesişimsel Yaklaşım (*Intersectionality Resource Guide and Toolkit: An Intersectional Approach to Leave No One Behind*) yayınlamıştır. Belge ilk olarak engellileri bütün çeşitlilikleri ile birlikte anlamak için kesişimsel yaklaşıma odaklanma hedefiyle yola çıkmıştır. Ancak engellilik ve toplumsal cinsiyet gibi belirli bir kesişime odaklanmanın etkili bir kesişimsellik kılavuzu için yeterli olmayacağı anlaşılınca belgenin kapsamı kesişimselliğe bütüncül bir yaklaşım sunmak üzerine şekillenmiştir²⁸⁴. Belgenin amaçları iki başlık altında özetlenebilir: a) Teori ve pratik arasındaki boşluğa köprü görevi görececek bir kesişimsellik anlayışına katkıda bulunmak; b) BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına erişmek için kesişimsel düşüncenin insan hakları savunucuları, politika yapıcıları ve uygulayıcıları tarafından benimsenmesi. Belgede kesişimselliğin sadece “bir araç seti” olarak ele alınmadığı görülür. Kesişimsellik “bir yaklaşım, zihniyet, düşünmenin, tepki vermenin ve çalışmanın bir biçimi” olarak değerlendirilir.

Belgede CRPD, CEDAW, CRC'nin de dahil olduğu birçok uluslararası insan hakları belgesinin çeşitli ayrımcılık biçimlerini birbirinden ayırıştırarak ve birbirleri arasında bağlar kurmayarak ele alındığına vurgu yapılır. Bu sorunu aşmak içinse kesişimselliği mümkün kılan sekiz yöntem sayılır: 1) Önyargılar, sabit inançlar üzerine düşünmek ve bunların fikirlerini ve eylemlerini nasıl şekillendirdiğini anlamak, 2) Herkesin onuruna, seçimlerine ve otonomisine saygı göstermek ve kimlerin bu onurdan, seçme haklarından, kendi hayatları üzerine söz söz söyleme yetkisinden mahrum olduğunu anlamak, 3) Meselelere evrensel

²⁸³ de Beco, “Protecting the Invisible,” s.15.

²⁸⁴ *Intersectionality Resource Guide and Toolkit* (United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women [UN Women], 2021), s.10.

yaklaşmak ve çalışılan alanların herkes için erişilebilir olmasını gözetmek, 4) İktidar ve bilgi üretimi arasındaki bağı farkında olarak bilgi üretim alanından dışlanan insanların fikir ve düşüncelerini kavramaya çalışmak, 5) Çeşitli kimliklerin nasıl kesiştiğini ve bu durumun nasıl özgül sonuçlar doğurduğunu incelemek, 6) Güç ilişkilerinin değişen doğasını anlamaya çalışmak ve sabit kategorilerden uzak durarak bir alanda ezilen insanın diğer alanda ezen konumuna geçebileceğini her zaman akılda tutmak, 7) Ayrımcılıkları, ezme ezilme ilişkilerini zaman ve mekan bağlamından kopmadan değerlendirmek, 8) Toplumsal yapıları dönüştürme amacıyla hak odaklı bir yaklaşım benimsemek. Sayılan sekiz yaklaşım hem bireylerin toplumla ilişkisinde hem de siyasi yapıların, organizasyonların bireylerle ilişkisinde örnek alabilecekleri niteliktedir. Yani hem kurumlarda hem bireylerde kesişimselliğe dair bir farkındalık oluşturabilme gücüne sahiptir.

Görüldüğü üzere kesişimsellik kadının insan hakları gündemi ile BM'ye girmiştir ve BM'nin bölünmüş yapısında bir değişim sağlamıştır. Her ne kadar BM tarafından 1993'te Viyana'da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda hakların evrenselliği, bölünmezliği ve birbirine bağlı olduğu kabul edilmiş olsa da bu kabulün BM'de ne derece ve nasıl uygulandığı hala tartışılmaktadır. Kesişimsellik bu tartışmalara yapıcı bir katkı sağlamıştır. Kesişimselliğin BM içinde anaakımlaşması kolay olmamıştır. Örneğin CERD Komitesi'nin 1996 tarihli 49. oturum²⁸⁵ raporlarına bakıldığında BM'deki erkek odaklı ve kesişimsellik karşıtı görüşlerin somut göstergelerini bulabiliriz. Raporun bir kısmında, toplantı esnasında Komite'nin toplumsal cinsiyet perspektifini genel gündeme alması teklifi tartışılır. Toplantının çoğu katılımcısı teklifi şu gerekçelerle reddeder: Toplumsal cinsiyet alanının Komite'yi ilgilendirmediği, halihazırda kadınların maruz kaldığı ayrımcılıklarla ilgilenen CEDAW Komitesinin bu alanla ilgilenmesi gerektiği, toplumsal cinsiyetle ilgili meseleleri tartışmanın CERD için kabul edilemez olduğu, bu meselelerin CERD'in çalışma alanı kapsamı dışında kaldığı, alakasız olduğu... Görüldüğü üzere 1996'dan günümüze gelen süreçte uluslararası kadın hareketinin

²⁸⁵ Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 49. Session, Summary Records of the 1116th Meeting. CERD/C/SR.1166. 14 Ağustos 1996. p.40-56.

de etkileri ile kesişimsellik insan hakları alanında önemli bir değişiklik yaratmıştır. İnsan hakları alanı her zaman feministlerce egemen ve norm odaklı olduğundan dolayı eleştirilmiştir. Şekli eşitlik yerine maddi eşitliği sağlamaya yönelik bir insan hakları çerçevesinin nasıl çizileceği yıllardır ezilen ve ötekileştirilen gruplar tarafından dile getirilmiştir. Gerçek bir eşitliğin sağlanması ise eşitsizliklerin arkasında yatan yapısal ve sistemsel ayrımcılıkları inceleyip bunlarla mücadele ederek mümkün olur²⁸⁶. Kesişimselliğin BM’de anaakımlaşması da gerçek eşitliğe giden yolda önemli bir adımdır.

4.4.4.1. CEDAW ve Kesişimsellik

Birleşmiş Milletler Komitelerinin tamamında kesişimsellik kavramının detaylı biçimde izini sürmek ve uygulanma alanlarına bakmak tezin kapsamını aşacaktır. Ancak tartışmanın derinleşmesine katkı sunmak ve kesişimselliğin pratikte nasıl işlevsel hale geldiğini açıklamak için Komitelerin bireysel başvuru kararlarına bakmak gereklidir. Bu nedenle CEDAW Komitesi üzerinden kesişimselliği uygulamada inceleyeceğim. CEDAW Komitesi üzerinden kesişimselliğin nasıl uygulandığını detaylıca açmak istememin nedenleri arasında kavramın doğuşunun 1800’lü yıllardaki Siyah kadınların oy hakkı ve ırkçılık karşıtı mücadelelerdeki özgül durumlarından doğması, Crenshaw tarafından literatüre kimliklerinin kesişiminden ötürü kadınların iş hukukunda yaşadığı ayrımcılıkları ve şiddet deneyimlerini inceleyerek sokulması ve uluslararası hukuk alanına da kadın haklarının gelişimi ile beraber girmesini sayabilirim. Nasıl ki tezime kavramın kökenine dair sorgulama yapabilmek için 1800’lerde Siyah kadınların yaşamlarını inceleyerek başladıysam bu bölümde de uluslararası hukukta kavramın doğuşuna ve gelişimine CEDAW üzerinden bakmanın, BM’nin diğer organlarına ve denetim mekanizmalarını incelemeye göre, kavramın uluslararası hukuktaki kökenine ve gelişime dair daha doğru bir anlatı şekillendireceğini düşünüyorum.

²⁸⁶ Curran, “Intersectionality and Human Rights Law,” s.143.

Hatırlanacağı üzere Crenshaw, kesişimselliği incelemek ve anlamak için bakılacak alanlardan birinin mahkemeler olduğunu söylemiş ve kavrama dair fikirlerini Siyah kadınların iş hukuku alanında yaşadıkları ayrımcılık deneyimlerinin mahkemelerde nasıl ele alındığını incelemiştir²⁸⁷. Ben de BM'nin CEDAW Komitesi'ne yapılan bireysel başvurular hakkındaki yorumlarını incelemenin, her ne kadar Komite bir mahkeme olmasa ve kararları bağlayıcı olmasa da, kavramın pratikte kadın haklarına etkisini anlamak için önemli olduğunu düşünüyorum. Bu incelemeyi yapmadan önce CEDAW'da kesişimsellik kavramının ve anlayışının izini sürmek daha bütüncül bir tablo sunacak. Bu bölümde CEDAW'ın Genel Tavsiye kararlarında kesişimselliğin gelişiminin Komite kararlarını nasıl etkilediğini inceleyeceğim. Bunun için öncelikle 1967 yılına dönerek CEDAW'ın ortaya çıkmasını mümkün kılan deklarasyona bakacağım.

1967'de BM Genel Kurulu Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi'ni kabul eder. Genel Kurul, "Eşit haklar konusunda yaşanan ilerlemelere karşın kadınlara karşı ayrımcılığın hayli dikkat çekici bir seviyede hüküm sürmeye²⁸⁸ " devam ettiğini belirterek Bildirge'yi resmen ilan eder. Bildirgenin birinci maddesi, "Kadınlara karşı, erkeklerle eşit haklara sahip olmalarının reddedilmesi veya kısıtlanması yoluyla uygulanan ayrımcılık, temel bir haksızlıktır ve insan onuruna karşı işlenmiş bir suç teşkil etmektedir" diyerek kadınlara karşı ayrımcılığın insan onuruna karşı suç olduğunu belirtir.

CEDAW (buradan itibaren CEDAW ya da Sözleşme olarak anılacak) ise BM Genel Kurulu tarafından 1979'da kabul edilir ve 1981'de yürürlüğe girer. Kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığın yok edilmesi hedefiyle şekillenen

²⁸⁷ Crenshaw, "Demarginalizing," s.141.

²⁸⁸ Bu belgenin İngilizceden Türkçeye çevirisi Defne Orhun tarafından yapılmıştır (bkz. Gökçiçek Ayata, Bertil Emrah Oder ve Sevinç Dilek Eryılmaz, ed., "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi," *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), ss. 55-58). Buradan itibaren belgeye yapılacak bütün atıflarda Defne Orhun'un çevirisinden faydalanılmıştır.

Sözleşme²⁸⁹ büyük ölçüde kamu alanındaki ayrımcılığa odaklanır ve kadına şiddet konusuyla ilgili bir düzenleme içermez²⁹⁰. Ancak Sözleşmenin 17. maddesi ile kurulan Kadınlara Karşı Ayrımın Ortadan Kaldırılması Komitesi (buradan itibaren Komite olarak anılacak), sözleşmeye taraf Devletler tarafından Komite'ye sunulan raporlar ve taraf Devletlere dair gözlemlerle şekillenen genel tavsiye kararları ile zaman içinde Sözleşme'nin daha ilerici yorumlanmasını olanaklı kılar²⁹¹. Örneğin Komite'nin 1989'da yayınladığı 12 No'lu Genel Tavsiyesi Kadına Karşı Şiddet başlığını taşır ve Taraf Devletlerin “kadınların aile içinde, iş yerinde veya toplumsal hayatın başka herhangi bir alanında meydana gelen her türlü şiddetten korumak amacıyla hareket etmesi”²⁹² gerektiğini belirtir. Ayrıca Devletlerin Komite'ye sundukları raporların şiddet olgusuna ilişkin bilgileri içermesini talep eder. Komite'nin 1992'de yayınladığı 19 No'lu Genel Tavsiye Kararı²⁹³, “Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kadınların erkeklerle eşit temelde hak ve özgürlüklerden yararlanma ehliyetini ciddi şekilde kısıtlayan bir ayrımcılık şeklidir” ve “Ayrımcılık tanımı kadına kadın olduğu için yöneltilen veya kadınları orantısız şekilde etkileyen toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti içermektedir” diyerek Sözleşme'nin kapsamını şiddeti de içerecek biçimde genişletir. Böylelikle taraf

²⁸⁹ Sözleşme, 1. maddesinde kadınlara yönelik ayrımı şöyle tanımlar: “İşbu sözleşmeye göre, ‘kadınlara karşı ayırım’ deyimini kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelecektir.” Burada ve buradan itibaren Sözleşme metninin çevirisinde 14 Ekim 1985 tarihli ve 18898 sayılı Resmi Gazeteden faydalanılmıştır. Sözleşme'nin Türkçe tam metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18898.pdf>. Erişim: 03.02.2023.

²⁹⁰ Ertürk, Sınır Tanımayan Şiddet, ss. 65-66.

²⁹¹ Ertürk, Sınır Tanımayan Şiddet, s. 66.

²⁹² Bu belgenin İngilizceden Türkçeye çevirisi Defne Orhun tarafından yapılmıştır (bkz. Gökçiçek Ayata, Bertil Emrah Oder ve Sevinç Dilek Eryılmaz, ed., “Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin 12 No'lu Genel Tavsiyesi: Kadınlara Karşı Şiddet,” *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 187).

²⁹³ Bu belgenin İngilizceden Türkçeye çevirisi Sevinç Eryılmaz Dilek tarafından yapılmıştır (bkz. Gökçiçek Ayata, Bertil Emrah Oder ve Sevinç Dilek Eryılmaz, ed., “Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin 19 No'lu Genel Tavsiyesi: Kadınlara Karşı Şiddet,” *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), ss. 188-193).

Devletlere toplumsal cinsiyet temelli şiddetin tüm biçimlerini ortadan kaldırma görevi yüklenmiş olur.

Sözleşme metninin girişinde, yoksulluk hallerinde kadınların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamalarının güç olduğu ve ırkçılığın her şeklinin, ırk ayrımının, sömürgeciliğin ortadan kaldırılmasının kadınların ve erkeklerin eşit haklardan yararlanmaları için gerekli olduğu belirtilir. Sözleşme’de ayrıca kız öğrenciler (m.10/f), hamile kadınlar (m.11/2, m.12) ve kırsal kesimden kadınlar (m.14) gibi farklı kadın gruplarına çeşitli maddelerde yer vererek aslında kadınlığın çeşitli biçimlerinin var olduğunu, bu kadın gruplarının ihtiyaçlarının farklılaşabileceğini ve taraf devletlerin ilgili durumlara dikkat ederek önlemler almaları gerekliliğini, açık bir vurguyla ve çerçevelendirilmiş bir yöntemle olmasa dahi, belirtir. Zaman içinde, kesişimselliğin ana akımlaşması ile birlikte Komite’nin ayrımcılığa karşı yaklaşımı da kesişimsellikle birlikte şekillenir. Metnin devamında bu şekillenmenin nasıl gerçekleştiğini inceleyeceğim.

BM Genel Kurulu’nun 1999’da CEDAW İhtiyari Protokolünü kabul etmesi ve Protokol’ün 2000 yılında yürürlüğe girmesi ile birlikte CEDAW tarafından korunan haklarının ihlal edildiğinden bahisle bireysel olarak kadınlara ya da kadın gruplarına Komite’ye başvuru hakkı tanınır. Şimdi, Komite’nin bireysel başvuru değerlendirmelerinde kesişimselliği nasıl ele aldığını açıklamadan önce ilgili değerlendirmelere baz oluşturan Genel Kararları inceleyerek kavramın CEDAW bünyesinde nasıl geliştiğine daha yakından bakacağım.

Hatırlanacağı üzere kesişimsellik 2001’de üçüncüsü düzenlenen Irkçılık, Irk Ayrımcılığı, Yabancı Düşmanlığı ve benzeri Hoşgörüsüzlüğe Karşı Dünya Konferansı (*World Conference against Racism, Xenophobia and Related Intolerance, WCAR*) ile birlikte Crenshaw’ın hazırladığı bir arka plan belgesiyle BM içinde dolaşıma girmişti. Bundan üç sene sonra, 2004 yılında, Komite 25 No’lu Genel Tavsiyesini yayımlar. Sözleşme’nin geçici ve özel önlemler ile ilgili 4. maddesinin 1. Fıkrasını konu alan Tavsiye’de

“Belli kadın grupları, kadın oldukları için ayrımcılığa maruz kalabilecekleri gibi, buna ek olarak ırk, etnik ya da dini kimlikler, engellilik, yaş, sınıf, kast ya da diğer etmenlerden kaynaklı ayrımcılığın çeşitli biçimlerinden [*multiple forms of discrimination*]²⁹⁴ de mustarip olabilirler. Söz konusu ayrımcılık bu kadın gruplarını erkeklere kıyasla önemli ölçüde veya farklı bir şekilde ya da farklı yollar ile etkileyebilir. Taraf Devletler, kadınlara karşı birden fazla temelde gerçekleşen ayrımcılığın ve bu ayrımcılığın kadınlar üzerindeki olumsuz etkisinin önlenmesi için özgün nitelikte geçici ve özel önlemler almak isteyebilir²⁹⁵”.

denilerek cinsiyet haricindeki ayrımcılık zeminlerine dikkat çekilir. Ancak görüldüğü üzere henüz kimliklerin ve ayrımcılık zeminlerinin kesişimselliğine dair bir yaklaşım henüz mevcut değildir. Ayrıca hala kadınlar ve erkekler üzerinden yapılan bir kıyaslama mantığı hakimdir ve grup içi farklılara, yani kadınlar arası farklılara dair bir yorum geliştirilmemiştir.

2010 yılında Komite devletlerin temel yükümlülüğü (Sözleşme m.2) üzerine 28 No’lu Genel Tavsiyesini yayınladı. Bu tavsiye kararı ile birlikte “kesişimsellik” kavramı CEDAW içinde dolaşıma girer. 28 No’lu Genel Tavsiye p.18’e göre,

“Kesişimsellik, taraf Devletlerin Sözleşme’nin 2. maddesinde yer alan genel yükümlülüklerinin kapsamını anlamak için temel bir kavramdır. Kadınlara yönelik cinsiyete ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, kadınları etkileyen ırk, etnik köken, din veya inanç, sağlık durumu, statü, yaş, sınıf, kast, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği gibi diğer etkenlerle ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Cinsiyete veya toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık bu tür gruplara mensup kadınları

²⁹⁴ Ekleme bana aittir.

²⁹⁵ Bu belgenin İngilizceden Türkçeye çevirisi Muzaffer Kaya tarafından yapılmıştır (bkz. Gökçiçek Ayata, Bertil Emrah Oder ve Sevinç Dilek Eryılmaz, ed., “Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi’nin 25 No’lu Genel Tavsiyesi: Geçici Özel Önlemler,” *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), ss. 95-104).

erkeklerden farklı ölçülerde veya şekillerde etkileyebilir. Taraf devletler ayrımcılığın bu gibi kesişimsel biçimlerini ve bunların kadınlar üzerindeki bileşik etkilerini hukuken tanımalı ve yasaklamalıdır. Ayrıca [taraf Devletler]²⁹⁶ gerekli durumlarda Sözleşme'nin 4. maddesi 1. fıkrası ve 25 No'lu Genel Tavsiye Kararı uyarınca geçici özel önlemler de dahil olmak üzere bu tür olayları ortadan kaldırmak amacıyla politika ve programlar benimsemeli ve sürdürmelidirler”.

28 No'lu Genel Tavsiye kız çocuklarının eğitime erişim, insan ticareti, kötü muamele, sömürü ve şiddete karşı daha kırılgan olduklarını (p.21) belirtir. Ayrıca vatandaş olmayan, göçmen, mülteci, sığınmacı ve vatansız kadınların da hak sahibi olarak tanınması ve kesişimsel ayrımcılığın çeşitli biçimlerine maruz kalan ve en çok marjinalize edilen kadın gruplarına özellikle önem gösterilmesi gerektiğini vurgular (p.26). Tavsiyenin başka bir paragrafında ise özgürlüğünden mahrum kadınların, göçmen, mülteci, sığınmacı ve vatansız kadınların, lezbiyen, engelli, insan ticareti mağduru, dul, yaşlı kadınların da ayrımcılığa uğramaya daha açık ve kırılgan bir pozisyonda bulduklarına dikkat çekilir. İlgili Tavsiye, kesişimselliğin kavram olarak CEDAW bünyesinde dolaşımını başlatmasından ötürü ve kavramın yorumuna dair bir görüş sunmasından dolayı önemlidir. Hatırlanacağı üzere 25 No'lu Genel Tavsiye'de çeşitli ayrımcılık zeminleri sayılıp kadınların ayrımcılığın çeşitli biçimlerinden de mustarip olabilecekleri belirtilmişti. 28 No'lu Genel Tavsiye ile birlikte ilgili zeminlerin birbirlerinden ayrılmaz yapıda olduğu kabul edilir²⁹⁷.

28 No'lu Genel Tavsiye ile ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta ise ilgili belgenin CEDAW'ın cinsiyet ayrımcılığına dair yorumu toplumsal cinsiyete dayalı ayrımı kapsayacak biçimde genişletmesidir²⁹⁸.

²⁹⁶ Ekleme bana aittir.

²⁹⁷ Meghan Campbell, “CEDAW and Women’s Intersecting Identities: A Pioneering New Approach,” *Revista Direito Gv*, no. 11/2 (2015), s. 489.

²⁹⁸ Campbell, “CEDAW and Women’s Intersecting Identities,” ss. 486-487.

Tavsiye'ye göre, her ne kadar Sözleşme'nin 1. maddesinde kadına karşı ayırım deyimi cinsiyete bağlı olarak yapılan ayırım olarak ifade edilse de bu maddenin toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti de içerecek biçimde yorumlanması gerekir (p.5). Tavsiyeye göre, cinsiyetin kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklara işaret eden bir kavramdır ancak toplumsal cinsiyet kavramı kimliklerin, davranışların ve rollerin toplumsal olarak inşa edildiğini ifade eder. Komite'nin 19 No'lu Tavsiyesinde de metinde yer alan toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kavramı böylelikle berraklaştırılır.

2015 tarihli 33 No'lu CEDAW Genel Tavsiyesi ise kadınların adalete erişimi üzerine olup kesişimselliğin Komite'de nasıl kavrandığına dair açıklamalar içerir. Kadınların adalete erişimini güçleştiren ve kadının insan haklarını ihlal eden engeller arasında kesişimsel ya da bileşik (*compounded*) ayrımcılığa yer verilir (p.3). Ayrıca belgede kadına yönelik ayrımcılığın kesişimsel etmenlerle katmerlendiği ve böyle ortaya çıkan ayrımcılıkların, ayrımcılığa maruz kalan kadının erkeklerden veya diğer kadınlardan farklı ölçüde ya da şekilde etkileyeceği kabul edilir (p.8).

Kesişimsel ya da bileşik ayrımcılık zeminleri arasında etnik köken/ırk, yerlilik veya azınlık statüsü, deri rengi, sosyoekonomik statü ve/veya kast, dil, din veya inanç, siyasi görüş, ulusal köken, evlilik ve/ya da annelik durumu, yaş, şehirde/kırsalda ikamet etmek, sağlık durumu, engellilik, mülk sahipliği ve kendini lezbiyen, biseksüel, trans kadın ya da interseks birey olarak tanımlamak sayılır. Ayrıca kadınların adalete erişimini güçlendiren diğer etmenler arasında okuma yazma bilmemek, hanenin idaresinden sorumlu kadın olmak, HIV ile yaşamak, hakları için mücadele eden kadınların damgalanması vb. sayılır. Bu tavsiye kararı ile ayrımcılık zeminlerinin genişletildiği görülür. Ayrıca kesişimsel ayrımcılığa maruz kalan kadınların ayrımcılığı diğer kadınlardan farklı yaşayacağı belirtilerek grup içi farkların dikkate alınması gerektiği vurgulanır.

CEDAW'ın 2017 tarihli ve 35 No'lu Genel Tavsiyesi kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet temelli şiddet üzerine olup 1992'de yayınlanan 19 No'lu Genel

Tavsiye Kararını günceller. Bu Tavsiye Kararı ile birlikte CEDAW'ın hem kadınlara yönelik şiddet kavramı hem de kesişimsellik ile ilgili görüşleri netleşir. Kadınlara yönelik şiddetin toplumsal cinsiyet temelli şekillendiğini ve “kadına yönelik toplumsal cinsiyet temelli şiddet” teriminin şiddetin toplumsal yapısına vurgu yaparak önlenmesi için bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu görüşünü savunur (p.9). Tavsiyede, Komite'nin 28 No'lu ve 33 No'lu Genel Tavsiyeleri anılarak, kadınlara yönelik ayrımcılığın kadınların hayatlarını etkileyen diğer etmenlerle ayrılmaz biçimde iç içe geçtiği hatırlatılır (p. 12). Kadınların toplumsal cinsiyet temelli şiddete maruz kalmadan yaşama haklarının yaşam, sağlık, özgürlük ve güvenlik, aile içinde eşitlik ve eşit koruma, işkenceye, zalimane, gayriinsani veya küçültücü muameleye maruz kalmadan yaşama hakkı, ifade, faaliyet, katılım, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü gibi diğer insan hakları ile ayrılmaz ve birbiriyle bağlantılı olduğuna dikkat çeker (p.15). Ayrımcılığın kesişen ve çeşitli biçimlerinden etkilenen kadınlar için uygun hukuki ve siyasi düzenlemelerin yapılmasının gerekli olduğunu belirtir (p.12). Böylelikle Komite, ayrımcılık zeminlerinin iç içe geçtiğini ve kesişimsellik ile şekillenen bütüncül yaklaşımların toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde gözetilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca Komite, ilgili tavsiyesinde İhtiyari Protokol kapsamında kendisine yapılan başvuruları incelerken *Jallow v. Bulgaristan, S.V.P. v. Bulgaristan, Kell v. Kanada, A.S. v. Macaristan, R.P.B. v. Filipinler* ve *M.W. v. Danimarka* görüşlerinde kesişimsellik fikrinden yararlandığını belirtir.

CEDAW Komitesi'nin Genel Tavsiyelerinin incelenmesi gösterir ki Komite'nin kesişimselliğe ve ayrımcılık zeminlerine yaklaşımı “*akışkan, genişleyen ve bütüncül*” bir yapıdadır²⁹⁹. Ayrımcılık tanımının ve kapsamının şiddeti ve kesişimselliği içerecek biçimde yorumlanarak geliştirilmesi buna örnek gösterilebilir. Komite, kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması amacını Sözleşme'de sayılan ayrımcılık zeminleri ile sınırlandırmaz. Toplumsal cinsiyet semsiyesi altındaki kimliklerle ve bu alanda yaşanan ayrımcılıklarla ilgilenerek

²⁹⁹ Campbell, “CEDAW and Women's Intersecting Identities,” s. 489.

kesişimsel ayrımcılıktan kaynaklanan zararlara önem gösterir³⁰⁰. Dolayısıyla ayrımcılığa yol açan bütün unsurlar ve zeminler birbirleri ile ilişkileri göz önünde tutularak değerlendirilir. Kesişimsellik her ne kadar 2010'da Komite'nin diline girdiyse de Sözleşme metni ve 2010 öncesi yayınlanan Genel Yorumlar, kavramı kullanmadan kadınların ayrımcılığa daha açık hale gelmesine neden olan başka zeminlere ve kimliklere dikkat çeker. Güneş'e göre "CEDAW metninin Sözleşme'nin amacının ne olduğunun unutulmayarak okunması halinde, Sözleşmede kesişen ayrımcılık türlerini örtülü bir şekilde de olsa kapsamı altına alınacağı görülecektir³⁰¹".

Şimdi, kesişimselliğin Komite tarafından metinlerin dışına nasıl çıkarıldığını ve hayattaki karşılığını inceleyeceğim. CEDAW Genel Yorumları ile birlikte kesişimsellik kavramının sahiplenilmesi Komite'ye yapılan bireysel başvuruları nasıl etkilemiştir? Komite'nin ilgili başvurulara yaklaşımında 28, 33 ve 35 No'lu Genel Yorumların yayınlanması ile bir değişiklik olmuş mudur? Bu soruları Komite'ye yapılan bütün bireysel başvuruları inceleyerek cevaplamak tezin sınırını aşacaktır. Bu nedenle ben belirli bir kadın grubuna (Doğu Avrupa'daki Roman kadınlar) odaklanarak 2010 öncesi ve sonrasında ilgili gruba dair olan bireysel başvurularına yönelik Komite görüşlerini inceleyeceğim. Odağıma belirli bir kadın grubunu almanın nedeni ilgili görüşleri daha net biçimde karşılaştırmak. Bu bağlamda öncelikle 2006 tarihli *A.S. v. Macaristan* görüşünü inceleyeceğim.

³⁰⁰ Campbell, "CEDAW and Women's Intersecting Identities," ss. 489-490.

³⁰¹ Ayşe Güneş, "Kesişimsellik Yaklaşımı Bağlamında Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddete İlişkin CEDAW Komitesi Genel Tavsiye 35 Sayılı Kararı'nın Analizi," *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no. 29/3 (2021), s. 1756.

4.4.4.1.1. CEDAW ve Roman Kadınlar

Hatırlanacağı üzere 35 No'lu Genel Tavsiye'de Komite A.S. v. *Macaristan*³⁰² görüşünde kesişimsellik fikrinden faydalandığını belirtmişti. Bunun geçerli bir saptama olup olmadığını değerlendirip sonrasında Komite'nin 2020 tarihli *S.N., E.R. v. Kuzey Makedonya* görüşünü inceleyeceğim. İki bireysel başvuru da yoksul Roman kadınlarla ilgili olup kadınlık, etnik köken, yoksulluk ve ilgili dava özelinde alakalı diğer etmenlerin kesişiminin dikkate alındığı bir değerlendirme gerektirmektedir.

36-37 haftalık gebe olan üç çocuk annesi Roman kadın A.S. 2 Ocak 2001 tarihinde fenalaşarak Macaristan'da bir devlet hastanesine gider. Hastanede A.S.'yi muayene eden doktor fetüsün rahmin içinde öldüğünü ve bu nedenle acilen sezaryen yapılması gerektiğini belirtir. Ameliyat masasına yatırılan A.S.'ye, işlemin başlaması için sezaryene izin verdiğini belirten bir belge imzalaması gerektiği söylenir. Ancak yoğun kanaması olan, ağrı çeken ve şok durumundaki A.S.'ye uzatılan formun sonunda el yazısıyla yazılmış bir not da yer alınır. A.S.'nin imza attığı notta şunlar yazar: "... kısırlaştırılmayı (A.S.'nin bilmediği Latince bir kelime kullanılmıştır) kesin olarak talep ediyorum. Bir daha çocuk doğurmaya niyetim yok; bir daha hamile kalmak da istemiyorum." Sezaryen işleminin tamamlanmasının ardından A.S. hastaneden ayrılmadan önce doktorla konuşup sağlık durumu hakkında bilgi almak ister ve doktora, bir daha ne zaman bebek sahibi olmayı deneyebileceğini sorar. Bunun üzerine doktor tarafından yapılan açıklama ile birlikte A.S. fallop kanallarının bağlandığını ve kısırlaştırma işlemine maruz kaldığını öğrenir.

³⁰² A.S. v. *Macaristan* görüşü metninin İngilizceden Türkçeye çevirisi Defne Orhun tarafından yapılmıştır (bkz. Gökçe Ayata, Bertil Emrah Oder ve Sevinç Dilek Eryılmaz, ed., "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol'ün 7. Maddesi 3. Fıkrası Kapsamındaki Görüşleri," *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), ss. 556-571). Buradan itibaren belgeye yapılacak bütün atıflarda Defne Orhun'un çevirisinden faydalanılmıştır.

A.S. 2004'te CEDAW Sözleşmesi m.10/h'ye dayanarak "kadınların, ailelerin sağlık ve refahını sağlamaya yardım edecek, aile planlaması bilgisi dahil özel eğitici bilgiyi temin etmeleri" hakkının ihlal edildiği; m.12'ye dayanarak "...sağlık bakım hizmetlerinden kadın ve erkeğin eşit olarak yararlanması için sağlık bakımında kadınlara karşı ayrımı kaldıran bütün önlemler" alınmadığı için ve "hamilelik döneminde gerekli hizmetleri" alamadığı için ilgili maddeden doğan haklarının ihlal edildiği; m.16/1-e'ye dayanarak "çocuk sayısına ve çocukların ne zaman dünyaya geleceklerine serbestçe ve sorumlulukla karar vermede ve bu hakları kullanabilmeleri için bilgi, eğitim ve diğer vasıtalarla eşit yararlanma" haklarının ihlal edildiği gerekçeleri ile CEDAW Komitesi'ne başvurur. Başvurusunda kendisinin ve kocasının kısırlaştırma işlemi nedeniyle depresyon tedavisi gördüğünü, dinine bağlı bir Katolik olarak inancının doğum kontrol yöntemlerini ve kısırlaştırmayı yasakladığını bu nedenle de böyle bir işleme asla onay vermeyeceğini belirtir. Ayrıca A.S. başvurusunda eşiyile birlikte geleneksel Roman adetlerine göre yaşadığını ve Roman toplumunda çocuk sahibi olmanın çok önemli olduğunu da altını çizer.

Şimdi, bir adım geri atıp Avrupa'da Romanlara yönelik ayrımcılığın tarihine bakalım. Avrupa'da Romanlara yönelik ırkçılığın tarihi oldukça eskidir. Hatırlanacağı üzere Nazi Almanyası soykırım politikasını uygularken Romanların yaşamlarını da değersiz bularak öldürülmelerini uygun görür³⁰³. Nazilerin iktidarı kaybetmelerinin üzerinden yıllar geçse de Avrupa çapında Romanlara yönelik ayrımcılık hala önemli bir sorundur. Romanlar eğitim, istihdam, barınma, sağlığa erişim, karar alma mekanizmalarına katılım gibi temel haklarından faydalanamamaktadır. Avrupa genelinde Romanların yaşam uzunluğu, Roman olmayanlara göre 10 yıl daha azdır ve Romanlarda çocuk ölümleri oranları da Roman olmayanlara göre daha fazladır³⁰⁴. Medyadaki Roman temsilleri önyargıları

³⁰³ United States Holocaust Memorial Museum. "Avrupalı Romanların Katledilmesi, 1939-1945." Holokost Ansiklopedisi. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945>. (Erişim: 03.01.2023).

³⁰⁴ Siobhan Curran, "Intersectionality and Human Rights Law: An Examination of the Coercive Sterilisations of Romani Women," *The Equal Rights Review*, no. 16 (2016).

besleyecek biçimde basmakalıp imajlara dayalı olmaktadır³⁰⁵. Örneğin gazete ve televizyonlarda Romanlar genel olarak toplumsal sorunlar ve suç bağlamında yer alır³⁰⁶. 2012’de yayınlanan bir raporda Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Bulgaristan’da Romanlara yönelik ırkçı gruplar tarafından gerçekleştirilen bombalama, kundaklama, silahla ateş etme, bıçaklama gibi şiddet eylemlerine dikkat çekilir³⁰⁷.

Roman halkına yönelik bazı önyargılar şöyle şekillenir: Romanlar, çocuk yaşta evlilikler yapan ilkel bir toplum olarak görüldüğü için kendi toplumlarındaki kadınlara ve kız çocuklarına ayrımcılık yapan bir gruptur³⁰⁸. Roman kadınlara yönelik önyargılar arasında onların geleneksel kadın rolünü belirlemiş, eğitimsiz, genç yaşta anne olan, devletten çocuk yardımı alabilmek için bir strateji olarak çok çocuk doğuran³⁰⁹, işsiz kimseler oldukları sayılabilir³¹⁰. Bu önyargılar neticesinde Roman kadınlara yönelik şiddet Romanların gelenekleri olarak kabul edilip³¹¹ doğallaştırılır. Roman olmayan toplumlardan ve devlet kurumlarından kaynaklanan ve Roman kadınları hedef alan ayrımcılık ve şiddet görünmez kılınır³¹². Diyebiliriz ki Roman kadınlar etnik köken, cinsiyet kimliği ve yoksulluğun kesişiminde ayrımcılığı daha ağır ve katmerli olarak yaşarlar. Roman kadınlar özelinde ırkçılık ve ayrımcılığı incelerken bakılacak alanlardan biri Roman kadınların cinsel ve

³⁰⁵ Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu. “Çingene Karşıtlığı ve Romanlara Karşı Ayrımcılıkla Mücadele ile İlgili ECRI Genel Politikası 13 No.lu Tavsiye Kararı,” (24 Haziran 2011). <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5af7>. (Erişim: 03.01.2023).

³⁰⁶ Avrupa Konseyi. “Avrupa’daki Romanların ve Gezginlerin İnsan Hakları,” (Şubat 2012). <https://rm.coe.int/avrupa-daki-romanlar-n-ve-gezginlerin-insan-haklar-rapordan-al-nt-lar/1680792eb8>. (Erişim: 03.01.2023).

³⁰⁷ European Roma Rights Center. “Attacks Against Roma in Hungary, the Czech Republic and the Slova Republic,” (15 Temmuz 2012). <http://www.errc.org/reports-and-submissions/attacks-against-roma-in-hungary-the-czech-republic-and-the-slovak-republic>. (Erişim: 03.01.2023).

³⁰⁸ Curran, “Intersectionality and Human Rights Law”.

³⁰⁹ European Roma Rights Center. “Reproductive Rights of Romani Women in Hungary,” (Nisan 2020). http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/5228_file1_reproductive-rights-of-romani-women-in-hungary.pdf. (Erişim: 03.01.2023).

³¹⁰ Tibor Cserti Csapó, “The Social Situation of Roma Women in Hungary: A Statistical Analysis,” *Hungarian Educational Research Journal*, no. 9/1, (2019).

³¹¹ Benzer bir doğallaştırma kabulünün Türkiye bakımından incelenmesi için bkz. Dicle Koğacıoğlu, “Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği,” *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, no.3, (2007).

³¹² Curran, “Intersectionality and Human Rights Law”.

üreme haklarını ihlal eden zorunlu kısırlaştırma işlemidir. 2003'te *Center for Reproductive Rights ve Centre for Civil and Human Rights (Poradna)* tarafından yayınlanan bir raporla Roman kadınların zorunlu kısırlaştırılması uluslararası alanda görünürlük kazanır³¹³. Rapor Slovakya üzerine olsa da araştırmalar neticesinde özellikle Doğu Avrupa ülkelerindeki zorunlu kısırlaştırma işlemleri uluslararası alanda dikkat çeker. Örneğin Çekoslovakya'da 1970 ila 1990 arasında Roman kadınlara yönelik zorunlu kısırlaştırma işlemleri devlet tarafından adeta bir doğum kontrol yöntemi olarak benimsenir. Bu yıllar arasında yaklaşık 90 bin kadın zorunlu kısırlaştırmaya maruz bırakılır³¹⁴. Özellikle Macaristan, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti'nde Roman kadınlara yönelik zorunlu kısırlaştırma politikaları yıllarca uygulanmaya devam eder. Ayrıca Roman kadınların sağlık hizmeti alırken maruz kaldıkları ırkçı muameleler de çeşitli raporlarla kayıt altına alınmıştır. Bu hak ihlalleri ile ilgili Çek Cumhuriyeti 2009'da "bazı hataların yapıldığına" dair bir özür dilemiş, Slovakya ilgili ithamları reddetmiş, Macaristan ise en ufak bir pişmanlık belirtisi göstermemiştir³¹⁵.

Roman kadınlar söz konusu olduğunda barınma hakkı da ayrıca incelenmesi gereken bir alandır³¹⁶. Roman erkekler çalışma yaşamında kamusal alana dahil olurken evle ilgili bütün sorumluluklar Roman kadınların üzerine kalır. Dolayısıyla barınma hakkının ihlali Roman erkekleri ve kadınları başka biçimlerde etkiler. Roman kadınlar evde hem çocuklarla hem de evdeki yaşamın düzeni ile ilgilenirler. Ağır ev yüklerini sırtlanan Roman kadınların işgücü piyasasında kendilerine yer bulmaları ve eğitime erişimleri de Roman erkeklerle kıyaslandığında daha zor olur. Avrupa genelinde Romanların yaşadığı bölgelerde elektriğe ve suya erişimin

³¹³ The Center for Reproductive Rights ve Center for Civil and Human Rights (Poradna). "Forced Sterilization and Other Assaults on Roma Reproductive Freedom in Slovakia," (2003). https://reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/bo_slov_part1.pdf. (Erişim: 03.01.2023).

³¹⁴ Curran, "Intersectionality and Human Rights Law".

³¹⁵ Avrupa Konseyi. "Avrupa'daki Romanların ve Gezinlerin İnsan Hakları".

³¹⁶ European Union Agency for Fundamental Rights. "Discrimination against and Living Conditions of Roma Women in 11 EU Member States," (2016). https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-roma-survey-dif-women-2_en.pdf. (Erişim: 03.01.2023).

başlıca problem teşkil ettiği görülür. Bu durum Romanları hastalıklara daha açık hale getirir. Sağlığa erişim konusunun da Roman toplumu için önemli bir ayrımcılık zemini teşkil edildiği düşünüldüğünde zamanlarının büyük çoğunluğunu evde, çocuklarla geçiren Roman kadınlar için durum katmerlenir. Ayrıca yine Avrupa genelinde Romanlara yönelik zorla yerinden etme pratiklerinin yaygınlığı önemli bir sorun teşkil eder. Rorke bu durumu “Avrupa’nın sessiz skandalı” olarak tarif eder³¹⁷.

Buraya kadarki kısımda Romanların, özellikle de Roman kadınların yapısal, siyasi ve temsili alanlarda nasıl kesişimsel ayrımcılıklara maruz kaldığını özetledim. Bu özetin ışığında, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde Roman kadınlara yönelik adeta devlet politikası haline gelmiş zorunlu kısırlaştırma işleminin yaygınlığını akılda tutarak, A.S.’nin CEDAW Komitesi’ne yaptığı başvuruyu incelemeye devam edelim.

Komite, A.S.’nin hak ihlaline uğradığına dair iddialarını haklı bulur. Hastane personeli sterilizasyon konusunda A.S.’yi aydınlatma yükümlülüğünü yerine getirmemiştir. Ayrıca A.S. hastanedeyken içinde bulunduğu zorlu sağlık durumundan ötürü açık rıza veremeyecek bir haldedir. Dolayısıyla A.S.’nin sağlık hizmetlerinden tam olarak yararlanamamıştır. Buna rağmen gerçekleştirilen kısırlaştırma işlemi ile A.S.’nin dilediği sayıda çocuk doğurma hakkı da ihlal edilmiştir. Komite, görüşünü belirtirken genel olarak kadınların üreme ve cinsel sağlık hakları ile kısırlaştırma işlemlerinde aydınlatılmış onamın gerekliliği ilkesi konuları üzerinde durur. Bu konular çerçevesinde de Komite, A.S.’nin kısırlaştırma işlemi ilgili aydınlatılmış onamının alınmadığı üzerinde durarak cinsiyete dayalı ayırım gerçekleştiğini belirtir.

³¹⁷ Bernard Rorke, “Forced Evictions of Roma: ‘Europa’s Silent Scandal’,” *Feantsa Magazine*, (Kış 2020). https://www.feantsa.org/public/user/Resources/magazine/2020/Winter%20Roma/FEA_008-20_magazine_winter_v3.pdf. (Erişim: 03.01.2023).

Ancak A.S.'nin bütün iddialarını kabul etmesine rağmen Komite'nin gözden kaçırdığı ve kesişimsel ayrımcılık mantığını kavrayamadığını gösteren nokta Komite'nin A.S.'nin Roman bir kadın olduğuna hiç değinmemesidir. A.S. sadece kadın olduğu için mi bu ayrımcılığa uğramıştır yoksa yoksul bir Roman kadın olduğu için mi? Roman kadınlar Macaristan'da sistematik olarak zorunlu kısırlaştırma işlemine maruz kalıyorlar mı? Komite bu soruları sormayarak A.S.'nin başvurusunu sadece sağlık hizmetlerine erişim üzerinden değerlendirerek olaya tek eksenli yaklaşmıştır.

Halbuki görüldüğü üzere ilgili olayın Romanlara yönelik ırkçılıkla, özellikle de Roman kadınlara yönelik zorunlu kısırlaştırma işleminin sistematik hale gelmesi ile doğrudan bağı var. Komitenin bu bağı görmemesi neticesinde Roman kadınların üreme ve sağlık haklarına erişimlerinde yaşadıkları spesifik, sistematik ve kesişimsel ayrımcılıklar incelenmemiştir³¹⁸. A.S.'nin yaşadıklarının tarihsel ve toplumsal bağlamından koparılarak, sadece kadın olmaya sıkıştırılarak incelenmesi Roman kadınlara yönelik zorunlu kısırlaştırmadan doğan hak ihlalleriyle mücadelede eksik bir hukuki ve siyasi yaklaşıma sebep olur.

Peki CEDAW Komitesi yıllar içinde kesişimselliğin BM'de ve özellikle de Komite içinde yaygınlaşması ile nasıl bir değişim geçirir? Bir sonraki Komite başvurusunu incelemeye geçmeden önce CEDAW'ın 28, 33 ve 35 No'lu Tavsiyeleriyle kesişimselliğin artık merkezi bir konuma yerleştirdiğini hatırlayarak Komite'nin tutumundaki değişiklik olup olmadığını incelemeye devam edelim.

Şimdi Komite'nin *S.N., E.R. v. Kuzey Makedonya* görüşünü inceleyelim. S.N. (2001 doğumlu) ve E.R. (2000 doğumlu) Kuzey Makedonya'da yaşayan başvuru tarihi itibari ile iki Roman kız çocuğudur. S.N. ve E.R. Kuzey Makedonya'nın analık döneminde gerekli bakıma erişme hakkı da dahil olmak üzere sağlık bakım hizmetlerinden yararlanma hakları, uygun yaşam koşullarında

³¹⁸ Bourke-Martignoni & Ivona Truscan "International Human Rights Law,".

yaşama hakları ve ayrımcılığa uğramama haklarıyla ilgili gerekli önlemleri almadığından bahisle 2016'da CEDAW Sözleşmesi m.2/d ve f, m.4, m.12, m.14/2-b ve h'de koruma altına alınan haklarının ihlal edildiği gerekçesi ile Komite'ye başvururlar. Başvurucuların durumuna ve iddialarına daha yakından bakalım.

Başvurusu sırasında ikisi de gebedir. İkisi de Vardar Nehri civarında 70 civarı çocuk olan 170 kişilik bir Roman toplumunda yaşamaktadır. 1 Ağustos 2016'da polis araziye girerek bütün evleri yıkması ve alandaki tek su kaynağını yok etmesiyle birlikte zorla yerlerinden edilerek evsiz kalmışlardır. S.N. gebeliğinin altıncı ayındadır. S.N. doğduğundan beri Kuzey Makedonya'da yaşasa da kimlik belgeleri yoktur. Sigortası da olmadığından dolayı gebeliği süresince muayene fiyatlarını kendi karşılamak zorunda olduğundan iki ya da üç kez doktora gidebilmiştir. E.R. gebeliğinin üçüncü ayındadır. E.R. bir sivil toplum örgütü sayesinde gebeliği sırasında bir kez doktora erişebilmiştir. Onun da kimlik belgeleri iki sene önce yetkililer tarafından ikamet ettiği yerin boşaltılması esnasında kaybolmuştur. Yeni kimlik belgelerini çıkarmak için gereken ücreti ödeyecek imkanı yoktur. S.N. ve E.R. kimlik belgeleri olmadığından dolayı kendilerine herhangi bir kalacak yer önerisi sunulmamıştır. Dolayısıyla sığınağa ve sağlık hizmetlerine erişimden mahrum kalmışlardır. Yıkılan yerleşkenin çeperlerinde barınaksız, susuz ve gidecek yerleri olmadan yaşamaya devam etmişlerdir. Başvurucuların gebe olduğu düşünüldüğünde temel ihtiyaçlarına ve gebelik döneminde gerekli hizmetlere erişimleri yoktu. Bu durum da sağlıkları açısından ciddi risk teşkil ediyordu. Başvurucular cinsiyetleri, etnik kökenleri ve sağlık durumlarının kesişiminde ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirterek Roman toplumlarına yönelik zorla yerinden edilme ayrımcı uygulamasının toplumdaki gebe kız çocukları üzerinde özellikle ayrımcı etkisi olduğunu iddia ederler.

S.N. ve E.R. Roman, gebe, reşit olmayan, evsiz, yoksul ve şehrin çeperlerinde derme çatma evlerde yaşayan başvuruolar olarak kırsal kesimde yaşayan kadınların durumlarını hatırlatarak çoklu ve kesişimsel ayrımcılık mağduru olmaya daha açık olduklarını ifade ederler. Zorla yerinden edilme durumunda

Kuzey Makedonya'nın kendileri için geçici ve özel önlemler almadığı (m.4); kimlik belgeleri, sigortaları olmadığından ve doktor muayeneleri için gerekli ücreti karşılayamadıklarından ötürü gebelik döneminde sağlık bakım ihtiyaçları karşılanmadığı, ilaca erişemedikleri ve yeterli beslenme ihtiyaçları karşılanmadığı (m.12); kırsal kesimde yaşayan ve marjinalize edilen bir topluluğun üyeleri olarak özellikle zorla yerinden edilme sonrasında konut, sağlık, su temini, ulaştırma gibi konularda yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakları ihlal edildiği (m.14/2-b ve h) gerekçeleri ile Komite'ye başvururlar.

Başvurucuların iddialarını inceleyen Komite iddiaları haklı bulur. *A.S. v. Macaristan* görüşünden farklı olarak Komite değerlendirmesini yaparken S.N. ve E.R.'nin etnik kökenlerine ayrıca vurgu yapar. Roman kadınların ve kız çocukların maruz kaldığı kesişimsel ayrımcılıklarla mücadele etmek için Kuzey Makedonya devletinin bu grubun ihtiyaçlarını özel olarak değerlendirmesi gerektiğini bildirir. Roman kadınların ve kız çocuklarının maruz kaldığı kesişimsel ayrımcılıklarla mücadele etmek için Kuzey Makedonya Devleti'nin somut, etkili ve hedefe yönelik uygulamaları hayata geçirmesinin gerekli olduğunu belirtir.

Komite'nin bu kararında, ilgili başvuruya, Roman kadınlar ve kız çocuklarının maruz kaldıkları ayrımcılıklara ve hak ihlallerine yapısal kesişimselliği dikkate alarak yaklaştığı görülür. Böylelikle Roman kadınlar ve kız çocukları, "kadın" genel kategorisinin içinde kaybolmaz. Bu kümenin hem Roman olmayan kadınlardan hem de Roman erkeklerden daha farklı ihtiyaçları olabileceği görünür kılınır. Komite'nin, Sözleşme'yi kesişimselliği dikkate alarak yorumlaması ile ayrımcılıkla mücadelede etkili ve kapsayıcı yaklaşımlara alan açılır.

SONUÇ

Sara Ahmed'e göre "Kesişimsellik bir başlangıç noktasıdır, iktidarın nasıl işlediğine dair bir açıklama sunacaksa bu noktadan yola çıkmalıyız³¹⁹". Bu noktadan yola çıkmak hem siyasi özneler olarak birbirimizle kurduğumuz ilişkiyi hem de iktidar(lar)la kurduğumuz ilişkiyi anlamamız için gereklidir. Kesişimselliğe yönelik bütünlüklü bir anlatı sunmak amacıyla ben de bu çalışmaya ırk ve cinsiyetin kesişimindeki Siyah kadınların yaşamlarını ve mücadelelerini inceleyerek başladım. Kadın olamayacak kadar Siyah, Siyah olamayacak kadar kadın olanların özellikle oy hakkı ve ırkçılık mücadelesinde kendilerine yer bulmakta nasıl, neden zorlandıklarını anlamak kesişimselliğin pratik kökenlerini anlamak için önemlidir. Başta herkes için oy hakkı talep eden karma bir hareketin Siyah erkeklerin bu hakkı kazanmasıyla nasıl çatırdamaya başladığı ve beyaz kadınların nasıl ırkçı fikirlere sürüklendiğini görmek günümüzde hala yaygın bir tartışma konusu olan anaakım beyaz feminizmin nasıl geliştiğini anlamak için muhakkak incelenmeli. Oy mücadelesinin "Siyah erkekler mi beyaz kadınlar mı" sorusuna sıkışmasıyla Siyah kadınların ilgili tartışmalardan dışlanırlar. Böylece aslında anaakım beyaz feminizmle Siyah kadınların çatışmasının 1800'lere uzandığı anlaşılır. Kaynağını buradan alan çatışma yıllar içinde beyaz olmayan ve özellikle Siyah feministlerin feminizme getirdiği eleştirilerle bir toplumsal hareket olarak feminizmi dönüştürür.

Sojourner Truth'un 1851'de sorduğu "Ben bir kadın değil miyim?" sorusu yıllar içinde yankılanmaya devam ederek İkinci Dalga içinde bir rüzgar çıkarır. Bu rüzgarla şekillenen Üçüncü Dalga Feminizm için kapsayıcılık, kadınlar arası farkların tanınması, kadın kimliğiyle beraber ırk, sınıf, cinsel yönelim gibi başka kimliklerin bütüncül analizi ve güç ilişkilerinin tahliline dayalı çeşitlilik yaklaşımı tanımlayıcı temalar olur. Öyle ki artık "feminizm ya kesişimsel olacak ya da zırva

³¹⁹ Sara Ahmed, *Feminist Bir Yaşam Sürmek*, çev. Beyza Sümer Aydaş, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017), s.16.

olacaktır^{320,321}”. Üçüncü Dalga Feminizmin gelişmesi sürecinde Siyah kadınlar maruz kaldıkları baskı ve ayrımcılıkların Siyah kadın olmaya özgün hallerini açıklamaya çalışırlar. Aslında Birinci Dalga Feminizmden beri Siyah kadınların göstermeye çalıştığı şeydir bu. Siyah olarak ırkçılıkla, kadın olarak cinsiyetçilikle mücadele ederler. İkinci Dalgada ise bu durumu ifade etmek için ikili tehlike (ırk ve cinsiyetin birleşimi) ve üçlü tehlike (ırk, cinsiyet ve sınıfın birleşimi) gibi terimler üretirler. Ancak bu terimlerin eklemeci anlayışına karşı yeni bir yõteme, kavrama ihtiyaç vardır. Çoklu tehlike kavramı böyle bir eleştiri ile üretilir ancak yine de Siyah kadınların deneyimlerini anlamlandırmada yetersiz kalır. Çünkü Siyah kadınlar Siyahlığın ve kadınlığın toplamından başka bir varoluş biçimidir. Onların ayrımcılıkla, ırkçılıkla, cinsiyetçilikle vb. tahakküm yapılarıyla ilişkileri bu özgüllele şekillenir.

Tüm bu tartışmaların meyvesi olarak Siyah feminist hukukçu Kimberle Crenshaw “kesişimsellik” kavramını dolaşıma sokar. Mahkemelerin ayrımcılık davalarında Siyah kadınlara yönelik tutumlarını inceler. Fark eder ki hukuka hakim olan tek yönlü bakış açısı, ırk ve cinsiyet gibi ayrımcılık kategorilerinin birbirlerinden ayrıştırılmış olarak ele alınması gibi nedenler neticesinde Siyah kadınların mağduriyetleri giderilemez. Böylece kimliğin karmaşık yapısını, farklı aidiyetlerle şekillenen çeşitli kimliklerin bir bedende ayrılamaz biçimde var olduğunu, ayrımcılık kategorilerinin birbirlerinden bağımsız olarak ele alınamayacağını çünkü bu kategorilerin birbirlerini besleyen yapılar olduğunu ifade etmek için kesişimsellik kavramını kullanır. Ayrıca kavramın güç ilişkilerini tahlil etmeyi sağlayacak bir araç olarak düşünülmesini önererek kimlik siyaseti yürüten grupların mantığı ile kesişimselliğin kapsamı arasına bir çizgi çizer. Kimlik siyasetinin indirgemeciliğini eleştirerek kimlik kategorilerini koalisyonlar olarak

³²⁰ Flavia Dzodan, “Tiger Beatdown,” *Tiger Beatdown* (blog), 10.10.2011, <http://tigerbeatdown.com/2011/10/10/my-feminism-will-be-intersectional-or-it-will-be-bullshit/>. Erişim: 01.01.2023.

³²¹ İfadenin Türkçe çevirisi Beyza Sümer Aydaş tarafından yapılmıştır (bkz. Ahmed, “Feminist Bir Yaşam Sürmek”).

düşünmeyi önerir. Böylece “biz’in bir temel değil ulaşmak için çalıştığımız şey³²²” olduğunu hatırlatır.

Kesişimsellik bir kavram olarak dolaşıma girmesinin ardından akademide ve akademi dışında yoğunlukla kullanılmaya başlanır. Çeşitli disiplinler ve toplumsal mücadele yürüten farklı gruplar tarafından sahiplenilir. Hala kavramın bir teori mi, bir araç mi, metodoloji mi, bakış açısı mı olduğuna dair tartışmalar var. Kesişimselliğin tanımı üzerine de uzlaşma yok. Kesişimsellik, ifade ettikleri bakımından sınırları net bir tanımı olanaksız kılar. Tam da bu yüzden herkes tarafından kullanıma açıktır. Elbette bu yaygınlık ve açıklık beraberinde kavramın bağlamından ve tarihinden kopararak beyazlatılması, dönüştürücü gücünü kaybedecek biçimde güç ilişkilerinden soyutlanarak kullanılması gibi bazı tehlikeleri getirir. Aslında bu durum seyahat eden bütün teoriler için geçerlidir. Bunların farkında olmak ve kesişimselliğin Siyah kadınlara dayanan tarihini her zaman hatırlamak kavramın radikalliğini korumak açısından önemlidir.

Kesişimsellik her ne kadar hukuk alanından literatüre kazandırılmış olsa da kavramın bu alandaki gelişimi görece yavaş olur. Kesişimsellik küresel ölçekte kadın hareketinin güçlenmesi ile birlikte 2000’li yıllardan itibaren Birleşmiş Milletler bünyesine girer. Kadının insan haklarının BM bünyesinde gelişimi ile birlikte kadın hareketi içinde yaşanan tartışmalar da bu alana yansır. Feminizin kapsayıcılık ve çeşitlilik temaları etrafındaki dönüşümü ile birlikte BM’de de kesişimsel kimliklerinden ötürü çoklu bariyerlerle karşılaşan kadınların sorunları gündeme gelmeye başlar. BM komitelerinin insan haklarına ve ayrımcılıklara kompartımanlara ayrılmış birimler olarak yaklaşması kesişimsellik mantığının kurum içinde yayılmasıyla kırılmaya başlar. Öyle ki artık kesişimsellik BM içinde anaakımlaşmış ve kadınlara yönelik ayrımcılıkla mücadelede devletlerin temel yükümlülükleri arasında temel bir kavram olarak kabul edilmiştir.

³²² Ahmed, “Feminist Bir Yaşam Sürmek”, s.13.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Sara. *Feminist Bir Yaşam Sürmek*. Çev. Beyza Sümer Akdaş. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017.
- Alfonso, Rita, & Jo Trigilio. "Surfing the Third Wave: A Dialogue Between Two Third Wave Feminists." *Hypatia* 12, no. 3 (1997), 7–16.
- Ardıç, Aziz. "Kesişimsellik: Arka Plan, Tanım ve Eleştiriler." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 56 (2022), 484–501.
- Atrey, Shreya. *Intersectional Discrimination*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Atrey, Shreya. "Introduction: Intersectionality from Equality to Human Rights." *Intersectionality and Human Rights Law*, edited by Shreya Atrey & Peter Dunne, 1–17. Oxford: Hart, 2020.
- Avcil, Ceren. "Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru." *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12, no. 4 (2020), 1290–1312.
- Back, Les, & John Solomos, ed. *Theories of Race and Racism*. London: Routledge, 2000.
- Baumgardner, Jennifer, & Amy Richards. *Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future*. New York: Farrar, Straus ve Giroux, 2010.
- Beale, Frances. "Double Jeopardy: To Be Black and Female." *The Black Woman: An Anthology*, ed. Toni Cade Bambara, 109–23. New York: Washington Square Press, 2005.
- Bilge, Sirma. "Whitening Intersectionality: Evanescence of Race in Intersectionality Scholarship." *Racism and Sociology: Racism Analysis*

- Yearbook*, ed. Wulf D. Hund & Alana Lentin, 175–205. Berlin: LIT Verlag, 2014.
- Bourke-Martignoni, Joanna, & Ivona Truscan. “International Human Rights Law and Intersectional Discrimination.” *Equal Rights Review* 16 (2016), 103–31.
- Boutros-Ghali, Boutros. *The United Nations and the Advancement of Women, 1945-1996*. New York: Dept. of Public Information, United Nations, 1996.
- Bowleg, Lisa. “When Black + Lesbian + Woman ≠ Black Lesbian Woman: The Methodological Challenges of Qualitative and Quantitative Intersectionality Research.” *Sex Roles* 59, no. 5-6 (2008), 312–25.
- Brah, Avtar, & Ann Phoenix. “Ain’t I A Woman? Revisiting Intersectionality.” *Journal of International Women's Studies* 5, no. 3 (2004), 75–86.
- Campbell, Meghan. “CEDAW and Women’s Intersecting Identities: A Pioneering New Approach,” *Revista Direito Gv*, no. 11/2 (2015), s. 489.
- Carastathis, Anna. “Basements and Intersections.” *Hypatia* 28, no. 4 (2013), 698–715.
- Carastathis, Anna. “Identity Categories as Potential Coalitions.” *Signs* 38, no. 4 (2013), 941–65.
- Carbado, Devon W. “Colorblind Intersectionality.” *Signs* 38, no. 4 (2013), 811–45.
- Carbado, Devon W. “Race and Sex in Antidiscrimination Law.” Essay. In *Encyclopedia of the American Constitution*, edited by Leonard Williams Levy & Kenneth L. Karst, 2. Bask1, 2089–94. New York: Macmillan Reference USA, 2000.

- Cho, Sumi, Kimberlé Williams Crenshaw, & Leslie McCall. "Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis." *Signs* 38, no. 4 (2013): 785–810.
- Chow, Pok Yin. "Has Intersectionality Reached Its Limits? Intersectionality in the UN Human Rights Treaty-Body Practice and the Issue of Ambivalence." *SSRN Electronic Journal*, 2016, 1–24.
- Christian, Barbara. "The Race for Theory." *Cultural Critique*, no. 6 (1987), 51–63.
- Collins, Hill Patricia & Sirma Bilge. *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press, 2016.
- Collins, Patricia Hill. "Intersectionality's Definitional Dilemmas." *Annual Review of Sociology* 41, no. 1 (2015), 1–20.
- Cooper, Anna Julia. *A Voice From the South*. New York: Dover, 2016.
- Crenshaw, Kimberle. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics." *University of Chicago Legal Forum* 1989, no. 1 (1989), 139–67.
- Crenshaw, Kimberle. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color." *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991), 1241–99.
- Csapó, Tibor Cserti. "The Social Situation of Roma Women in Hungary: A Statistical Analysis," *Hungarian Educational Research Journal*, no. 9/1, (2019).

- Curran, Siobhan. "Intersectionality and Human Rights Law: An Examination of the Coercive Sterilisations of Romani Women." *Equal Rights Review* 16 (2016), 132–59.
- Davis, Angela Y. *Women, Race & Class*. New York: Vintage Books, 1983.
- Davis, Kathy. "Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful." *Feminist Theory* 9, no. 1 (2008), 67–85.
- de Beco, Gauthier. "Protecting the Invisible: An Intersectional Approach to International Human Rights Law." *Human Rights Law Review* 17, no. 4 (2017), 633–63.
- Dicker, Rory, & Alison Piepmeier. *Catching a Wave: Reclaiming Feminism for the 21st Century*, 38. Lebanon: University Press of New England, 2003.
- Donovan, Josephine. *Feminist Teori: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri*. Çev. Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Meltem Ağduk Gevrek, 10. Baskı, İstanbul: İletişim, 2015.
- Duclos, Nitya. "Disappearing Women: Racial Minority Women in Human Rights Cases." *Canadian Journal of Women and the Law* 6, no. 1 (1993), 25–51.
- Ertürk, Yakın. *Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu*. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Eryılmaz Dilek, Sevinç, çev. "Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin 19 No'lu Genel Tavsiyesi: Kadınlara Karşı Şiddet," *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, ed. Gökçeçek Ayata, Bertil Emrah Oder, ve Sevinç Dilek Eryılmaz, 188-193. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

“Feminism in ‘Waves’: Useful Metaphor or Not?” *Feminist Theory Reader*, 2016, 55–62.

Fixmer, Natalie, & Julia T. Wood. “The Personal Is Still Political: Embodied Politics in Third Wave Feminism.” *Women's Studies in Communication* 28, no. 2 (2005): 235–57.

Friedan, Betty. *The Feminine Mystique*. New York: Dell, 1979.

Garry, Ann. “Intersectionality, Metaphors, and the Multiplicity of Gender.” *Hypatia* 26, no. 4 (2011), 826–50.

Gidlow, Liette. “The Sequel: The Fifteenth Amendment, the Nineteenth Amendment, and Southern Black Women's Struggle to Vote.” *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era* 17, no. 3 (2018), 433–49.

Grzanka, Patrick R. “Introduction: Intersectional Objectivity.” *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*, edited by Patrick R. Grzanka, xi-xxvii. New York: Routledge, 2018.

Grzanka, Patrick R. “Introduction: Systems of Oppression .” *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*, edited by Patrick R. Grzanka, 1–5. New York: Routledge, 2018.

Guy-Sheftall, Beverly, ed. *Words of Fire: an Anthology of African-American Feminist Thought*. New York: The New Press, 1995.

Güneş, Ayşe. “Kesişimsellik Yaklaşımı Bağlamında Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddete İlişkin CEDAW Komitesi Genel Tavsiye 35 Sayılı Kararı'nın Analizi,” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no.29/3 (2021), s.1756.

Hancock, Ange-Marie. *Intersectionality: An Intellectual History*. New York: Oxford University Press, 2016.

- Hancock, Ange-Marie. *Solidarity Politics for Millennials: A Guide to Ending the Oppression Olympics*. New York: Palgrave Macmillan, 2016.
- Hancock, Ange-Marie. "W.E.B. Du Bois: Intellectual Forefather of Intersectionality?" *Souls* 7, no. 3-4 (2005), 74–84.
- Hankivsky, Olena. *Intersectionality 101*. Canada: The Institute for Intersectionality Research and Policy, 2014.
- Hannan, Carolyn, Aina Iiyambo & Christine Brautigam. *A Short History of the Commission on the Status of Women*. Edited by Gretchen Luchsinger. New York: United Nations Division on the Advancement of Women, 2019.
- hooks, bell. *Ain't I A Woman: Black Women and Feminism*. New York: Routledge, 1952.
- hooks, bell. *Feminist Theory: from Margin to Center*. New York: Routledge, 2015.
- Hull, Akasha Gloria, Patricia Bell-Scott & Barbara Smith, ed. *But Some Of Us Are Brave: All the Women Are White, All the Blacks Are Men: Black Women's Studies*. New York: Feminist Press, 1982.
- Intersectionality Resource Guide and Toolkit*. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women), 2021.
- Jordan-Zachery, Julia S. "Am I a Black Woman or a Woman Who Is Black? A Few Thoughts on the Meaning of Intersectionality." *Politics & Gender* 3, no. 2 (2007), 254–63.
- Karan, Ulaş. "*Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Işığında Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı*" Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 2012.

- Kathryn, Henne. "From the Academy to the UN and Back Again: The Travelling Politics of Intersectionality." *Intersections: Gender and Sexuality in Asia and the Pacific*, no. 33 (2013).
- Kaya, Muzaffer, çev. "Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin 25 No'lu Genel Tavsiyesi: Geçici Özel Önlemler," *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, ed. Gökççek Ayata, Bertil Emrah Oder, ve Sevinç Dilek Eryılmaz, 95-104. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- King, Deborah K. "Multiple Jeopardy, Multiple Consciousness: The Context of a Black Feminist Ideology." *Signs* 14, no. 1 (1988), 42–72.
- Dicle Koğacıoğlu, "Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği," *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, no.3, (2007).
- Kroløkke, Charlotte & Anne Scott Sørensen. *Gender Communication Theories and Analyses: From Silence to Performance*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2006.
- Lawrence, Amanda. "The Power of Intersectionality to Transcend National Identity in the United States." *Studies in Ethnicity and Nationalism* 17, no. 2 (2017), 168–76.
- Lerner, Gerda. *Black Women in White America: A Documentary History*. New York: Vintage Books, 1992.
- Lerner, Gerda. "Black Women Speak of Womenhood." *Black Women in White America: A Documentary History*, 566–72. New York: Vintage Books, 1992.
- Lorde, Audre. "Age, Race, Class, and Sex: Women Redefining Difference", *Sister Outsider: Essays and Speeches*. New York: Crossing Press, 2007.
- Lykke, Nina. *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing*. New York: Routledge, 2010.

- Makkonen, Timo. “*Multiple, Compound and Intersectional Discrimination: Bringing the Experiences of the Most Marginalized to the Fore.*” Yüksek Lisans Tezi, Abo Akademi Üniversitesi İnsan Hakları Enstitüsü, 2002.
- Mann, Susan A. “Third Wave Feminism's Unhappy Marriage of Poststructuralism and Intersectionality Theory.” *Journal of Feminist Scholarship* 4 (2018), 54–73.
- Mann, Susan Archer & Douglas J. Huffman. “The Decentering of Second Wave Feminism and the Rise of the Third Wave.” *Science & Society* 69, no. 1 (2005), 56–91.
- Matsuda, Mari J. “Beside My Sister, Facing the Enemy: Legal Theory out of Coalition.” *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991), 1183–92.
- McCall, Leslie. “The Complexity of Intersectionality.” *Signs* 30, no. 3 (2005), 1771–1800.
- Mead, Rebecca J. *How the Vote Was Won: Woman Suffrage in the Western United States, 1868-1914*. New York: New York University Press, 2004.
- Nash, Jennifer Christine. “'Home Truths' on Intersectionality.” *Yale Journal of Law and Feminism* 23, no. 2 (2011), 445–70.
- Powell, Mary Elizabeth. “The Claims of Women of Color Under Title VII: the Interaction of Race and Gender.” *Golden Gate University Law Review* 26, no. 2 (1996), 413–36.
- Report of the Fourth World Conference on Women: Beijing, 4-15 September 1995*. New York: United Nations, 1996.

- Rodó-Zárate, Maria & Marta Jorba. “Metaphors of Intersectionality: Reframing the Debate with a New Proposal.” *European Journal of Women's Studies* 1, no. 16 (2020), 23–38.
- Romero, Mary. *Introducing Intersectionality*. Cambridge: Polity, 2018.
- Said, Edward W. “Traveling Theory Reconsidered.” Essay. In *Reflections on Exile and Other Essays*, 4th ed., 436–53. Cambridge: Harvard University Press, 2003.
- Salem, Sara. “Intersectionality and Its Discontents: Intersectionality as Traveling Theory.” *European Journal of Women's Studies* 25, no. 4 (2016), 403–18.
- Sarıgöl, Pınar. “Kesişimsellik Teorisi Ve Farklılıkların Feminizmi.” *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 3, no. 6 (n.d.), 331–52.
- Smith, Ben. “Intersectional Discrimination and Substantive Equality: A Comparative and Theoretical Perspective.” *Equal Rights Review* 16 (2016), 73–103.
- Snyder, R. Claire. “What Is Third-Wave Feminism? A New Directions Essay.” *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 34, no. 1 (2008), 175–96.
- Springer, Kimberly. “Third Wave Black Feminism?” *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 27, no. 4 (2002), 1059–82.
- Takagi, Dana Y. “Maiden Voyage: Excursion into Sexuality and Identity Politics in Asian America.” *Amerasia Journal* 20, no. 1 (1994), 1–18.
- Taylor, Keeanga-Yamahtta. *How We Get Free: Black Feminism and the Combahee River Collective*. Chicago: Haymarket Books, 2017.

- Terrell, Mary Church. "What It Means to Be Colored in the Capital of the United States." Essay. In *Black Women in White America*, edited by Gerda Lerner, 378–83. New York: Vintage Books, 1992.
- Tetrault, Lisa. *The Myth of Seneca Falls: Memory and the Women's Suffrage Movement, 1848-1898*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2014.
- Thornham, Sue. "Second Wave Feminism." *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, ed. Sarah Gamble, 25–36. New York: Routledge, 2006.
- Tong, Rosemarie & Tina Fernandes Botts. *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*. New York: Routledge, 2018.
- Orhun, Defne, çev. "Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin 12 No'lu Genel Tavsiyesi: Kadınlara Karşı Şiddet," *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, ed. Gökçiçek Ayata, Bertil Emrah Oder, ve Sevinç Dilek Eryılmaz, 187. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Orhun, Defne, çev. "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi," *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, ed. Gökçiçek Ayata, Bertil Emrah Oder, ve Sevinç Dilek Eryılmaz, 55-58. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Orhun, Defne, çev. "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol'ün 7. Maddesi 3. Fıkrası Kapsamındaki Görüşleri," *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, ed. Gökçiçek Ayata, Bertil Emrah Oder, ve Sevinç Dilek Eryılmaz, 556-571. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

- Uyar, Lema, çev. “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nin 28 No’lu Genel Yorumu: Erkek Ve Kadınların Eşit Haklara Sahip Olması.” *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, ed. Gökçiçek Ayata, Bertil Emrah Oder, ve Sevinç Dilek Eryılmaz, 148–156. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Uz, Sinem & Cihan Özpınar. “Kesişimsellik Ve Tarihsel Materyalizm: Farklı Tabiyet Formlarının Bütünlüğü Sorunu.” *Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi* 52, no. 1 (2020), 69–91.
- Vakulenko, Anastasia. “Gender and International Human Rights Law: the Intersectionality Agenda.” *Research Handbook on International Human Rights Law*, ed. Adam McBeth and Sarah Joseph, 196–215. Cheltenham: Edward Elgar, 2010.
- Walker, Rebecca. “Becoming the Third Wave.” *Ms. Magazine* 2, no. 4 (Ocak 1992), 39–41.
- Washington, Margaret, ed. *Narrative of Sojourner Truth: With "Book of Life" and "A Memorial Chapter"*. New York: Barnes & Noble Books, 2005.
- Yu, Su-Lin. “Across East and West: Third Wave Feminism as a Traveling Theory.” *Asian Women* 28, no. 1 (2012), 65–83.
- Yuval-Davis, Nira. “Intersectionality and Feminist Politics.” *European Journal of Women's Studies* 13, no. 3 (2006), 193–209.
- Zimmerman, Bonnie, ed. *Lesbian Histories and Cultures: An Encyclopedia*. New York: Garland Publishing Inc., 2000.
- Çapar, Gürkan. “Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım.” *Hukuk Kuramı* 6, no. 3 (2019), 1–31.

Özkazanç, Alev. “Türkiye’de Kadın Hareketi Ve Kesişimsellik Yaklaşımı: Kesişimsellik Tartışması.” *Duvarları Yıkarak Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi Ve İmkanları*, ed. Necide Berber, 24–35. İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2018.

İNTERNET KAYNAKLARI

Acar, Feride. Feride Acar Anlattı: İstanbul Sözleşmesi ve Etrafındaki Tartışmalar. Other. *Uluslararası Af Örgütü*, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/feride-acar-anlatti-istanbul-sozlesmesi-ve-etrafındaki-tartismalar>. Erişim: 24.12.2022.

Akgökçe, Necla. “Toplumsal Cinsiyetin Ana Akımlaştırılması: Gender Mainstreaming Nedir?” TezKoopİş. <https://www.tezkoopis.org/contents/yayindetay/74/374/686>. Erişim: 01.12.2022.

Akçabay Karataş, Ceren Fehmiye & İlayda Tuana Öztunçel, çev. “Combahee Nehri Kolektifi Bildirisi (Çeviri).” Okan Üniversitesi. Okan Üniversitesi Hukuk Bülteni, 2022. <https://okan.edu.tr/hukuk/sayfa/8087/combahee-nehri-kolektifi-bildirisi-ceviri/>. Erişim: 20.12.2022.

Amerika Birleşik Devletleri Anayasası. <https://tr.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/91/abd-anayasasi.pdf>. Erişim: 20.11.2022.

AP News (2020). *Explaining AP Style on Black and white*. <https://apnews.com/article/archive-race-and-ethnicity-9105661462>. Erişim: 10.12.2022.

Avrupa Konseyi. “Avrupa’daki Romanların ve Gezginlerin İnsan Hakları,” (Şubat 2012). <https://rm.coe.int/avrupa-daki-romanlar-n-ve-gezginlerin-insan-haklar-rapordan-al-nt-lar/1680792eb8>. Erişim: 03.01.2023.

BM Kadına Karşı Şiddetin Nedenleri ve Sonuçları Özel Raportörlerinin İnsan Hakları Konseyi’ne ve Genel Kurul’a sundukları bütün raporlar için bkz. <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-violence-against-women/annual-thematic-reports>. Erişim: 07.12.2022.

CEDAW Sözleşmesi Türkçe metni.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18898.pdf>. Erişim: 03.02.2023.

Coaston, Jane. “The Intersectionality Wars.” Vox. Vox, <https://www.vox.com/the-highlight/2019/5/20/18542843/intersectionality-conservatism-law-race-gender-discrimination>. Erişim: 01.01.2023.

“The Combahee River Collective Statement.” Yale University. https://americanstudies.yale.edu/sites/default/files/files/Keyword%20Coalition_Readings.pdf. Erişim: 01.01.2023.

Davis, A. & Martínez. (1993). *Coalition Building Among People of Color*. <https://culturalstudies.ucsc.edu/inscriptions/volume-7/angela-y-davis-elizabeth-martinez/>. Erişim: 20.12.2022.

Düzkan, Ayşe. (2021). *Radikal Feminizm*. FeministBellek. <https://feministbellek.org/radikal-feminizm>. Erişim: 03.01.2023.

Dzodan, Flavia. *Tiger Beatdown* (blog), <http://tigerbeatdown.com/2011/10/10/my-feminism-will-be-intersectional-or-it-will-be-bullshit/>. Erişim: 01.01.2023.

European Roma Rights Center. “Attacks Against Roma in Hungary, the Czech Republic and the Slova Republic,” (15 Temmuz 2012). <http://www.errc.org/reports-and-submissions/attacks-against-roma-in-hungary-the-czech-republic-and-the-slovak-republic>. Erişim: 03.01.2023.

European Roma Rights Center. “Reproductive Rights of Romani Women in Hungary,” (Nisan 2020). http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/5228_file1_reproductive-rights-of-romani-women-in-hungary.pdf. Erişim: 03.01.2023.

European Union Agency for Fundamental Rights. “Discrimination against and Living Conditions of Roma Women in 11 EU Member States,” (2016). https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-roma-survey-dif-women-2_en.pdf. Erişim: 03.01.2023.

Grady, Constance. “The Waves of Feminism, and Why People Keep Fighting over Them, Explained.” *Vox*. *Vox*, Mart 20, 2018. <https://www.vox.com/2018/3/20/16955588/feminism-waves-explained-first-second-third-fourth>. Erişim: 01.01.2023.

İrkçılığa ve Hoşgörsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu. “Çingene Karşıtlığı ve Romanlara Karşı Ayrımcılıkla Mücadele ile İlgili ECRI Genel Politikası 13 No.lu Tavsiye Kararı,” (24 Haziran 2011). <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5af7>. Erişim: 03.01.2023.

Laws, M. (2020). *Why we capitalize ‘Black’ (and not ‘white’)*. *Columbia Journalism Review*. <https://www.cjr.org/analysis/capital-b-black-styleguide.php>. Erişim: 10.12.2022.

Rodriguez, A. (2021). *Is the B in Black Capitalized? Yes*. *CU Denver News*. <https://news.ucdenver.edu/is-the-b-in-black-capitalized-yes/>. Erişim 10.12.2022.

Rorke, Bernard. “Forced Evictions of Roma: ‘Europa’s Silent Scandal’,” *Feantsa Magazine*, (Kış 2020). https://www.feantsa.org/public/user/Resources/magazine/2020/Winter%20Roma/FEA_008-20_magazine_winter_v3.pdf. Erişim: 03.01.2023.

The Center for Reproductive Rights ve Center for Civil and Human Rights (Porodna). “Forced Sterilization and Other Assaults on Roma Reproductive

Freedom in Slovakia,” (2003).
https://reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/bo_sl ov_part1.pdf. Erişim: 03.01.2023.

The Diversity Style Guide. <https://www.diversitystyleguide.com/>. Erişim: 10.12.2022.

Tuncel, Sein. (2021). *Heteroseksizm*. Feministbellek.
<https://feministbellek.org/heteroseksizm/>. Erişim: 21.11.2022.

United States Holocaust Memorial Museum. “Avrupalı Romanların Katledilmesi, 1939-1945.” Holokost Ansiklopedisi.
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945>. Erişim: 03.01.2023.

UN Special Rapporteur on Violence against Women, Its Causes and Consequences, *15 Years of The United Nations Special Rapporteur on Violence Against Women, It’s Causes and Consequences*.
<https://www.ohchr.org/sites/default/files/15YearReviewofVAWMandate.pdf>. Erişim: 29.12.2022.

UN Women, *Political Declaration on the Occasion of the 20th Anniversary of the Fourth World Conference on Women*.
<https://www2.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/59/declaration-en.pdf?v=1&d=20151208T214833>. Erişim: 28.12.2022.

UN Women, *The Beijing Platform for Action: inspiration then and now*.
<https://beijing20.unwomen.org/en/about>. Erişim: 21.12.2022.